

Շ. Լ. ԿՈՐԱՄԱՆՆՈՒԿՅԱՆ

ԱՐԱԲԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԼԻԳԱՅԻ ԴԵՐԸ
ԱՐԱԲԱԿԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ
ՀԱԿԱԻՄՊԵՐԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ
ՊԱՅՔԱՐՈՒՄ

ԵՐԵՎԱՆ

52
9-29

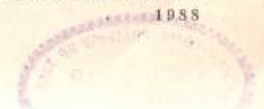
Պ. Լ. ԿԱՐԱՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

Պ. Լ. ԿԱՐԱՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

**РОЛЬ ЛИГИ
АРАБСКИХ ГОСУДАРСТВ
В АНТИИМПЕРИАЛИСТИЧЕСКОЙ
БОРЬБЕ АРАБСКИХ СТРАН**

**ԱՐԱՐԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԼԻԳԱՅԻ ԴԵՐԸ ԱՐԱՐԱԿԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ
ՀԱԿԱՒՄՊԵՐԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ
ՊԱՅՔԱՐՈՒՄ**

2629

Տպագրվում է ՀՍՍՀ ԳԱ Արևելագիտության ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Պատասխանատու խմբագիր՝
պատմական գիտությունների զբաղուր
Ե. Հ. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Պիրեր հրատարակչության և՛ Երզնիսի գրախոսակնե՝
պատմական գիտությունների րկհամուհուր
Ե. Հ. ՆԱԶԱՐԳՅԱՆԸ և Պ. Հ. ՍՈՐԱԶՏՅԱՆԸ

Կարամանուկյան Ե. Լ.

Կ 291 Արարական պետությունների լիզայի գերբ արարա-
կան երկրների հակաիմպերիալիստական պայքարում
|| Պատ. խմբ. Ն. Հ. Հովհաննիսյանե]; ՀՍՍՀ ԳԱ Արև-
վելագիտ. ին-տ.—Երբ.: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1988.—204 էջ.

Աշխատությունում վերլուծվում են Արարական պետությունների լիզայի ծրագրային փաստագրերը, ըտարանվում են նրա ստեղծման պատմությունը ու գործունեությունը՝ հանաս ուղղուհի երկրների ազգային անկախության ամրապնդման, արարական աշխարհի հակապաշտպան շարժումների աշխուժացման, Պաղեստինի հարցի արգարացի լուծման, ինչպես նաև խմբերկրխտական ուղղմարգարական խմբավերաններում արարական երկրներն ընդգրկելու գիւ.

Աշխատությունը նախանսմված է արևելագիտների, միջազգայնագիտների, ինչպես նաև Արարական արևելյի նորագույն պատմությանը հետաքրքրվող րկերպողների համար.

0506000000

32—SS

ԳՄԻ 66. 2 (07)

703 (02) — 88

Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչության, 1988

ԱՌՆԱԶԱԲԱՆ

Արարական անկախ երկրները միավորող ղեզիտնուլ միջպետական կազմակերպությունը՝ Արարական պետությունների լիզան, իր գործունեության ամբիլի քան քառասուն տարիների ընթացքում կարևոր դեր է կատարել Արարական արևելյի միջպետական հարաբերություններում: ՍՄԿԿ XXVII համագումարում ընդունված կուսակցության ծրագրի նոր խմբազրույթությունում սսվում է, որ «... ազգային-ազատագրական հեղափոխությունների և շարժումների պատմական նվաճումը եղավ իմպերիալիզմի գաղութային սիստեմի փլուզումը, նրա ավերակների վրա տասնյակ ինքնուրույն պետությունների ստացումը»: Այդ երկրներն այսօր այնքան կարևոր դեր են կատարում միջազգային կյանքում, որ սոցիալիստական և կապիտալիստական համակարգերի կողքին կազմում են միջազգային հարաբերությունների երրորդ ենթահամակարգը: Համախմբվելով չմիանալու շարժման մեջ, նրանք կարևոր ներդրում ունեն «ճշդամամային իրավիճակների վերացման և կանխման գործում»: Վարշավայի պայմանագրի անդամ պետությունների 1983 թ. հունվարին ընդունված քաղաքական հայտարարությունում նշվում է, որ տայա ստուսմով կոչված են գրական գեր կատարելու նաև այնպիսի միջպետական ղեզիտնուլ կազմակերպություններ, ինչպիսիք են Աֆրիկյան միասնականության կազմակերպությունը, Արարական երկրների լիզան»: Արարական լիզայի հիմնադրման, ծրագրային փաստաթղթերի, գործունեության ուսումնասիրումը թույլ կտա խորամուխ լինելու արարական ազգային-ազատագրական շարժման մի շարք կարևոր խմբերկրի մեջ, ճիշտ գնահատել այդ կազմակերպության նպատակներն ու գործունեության մեխանիզմը, վեր հանել արարական ժողովուրդների հակաիմպերիալիստական պայքարում արարական համերաշխու-

Ֆյան գործոնի դերը: Բացի այդ, այն մեզ կօգնի նաև ընդարձակելու և խորացնելու մեր պատկերացումները արաբական միջպատկան հարաբերությունների զտրտի մասին:

Աշխատությունում հիմնականում քննարկվում է Արաբական լիգայի 1940—1950-ական թվականների գործունեությունը, երբ արաբական երկրների հակաիմպերիալիստական պայքարում և Արաբական արևելքի միջազգային կյանքում այդ կազմակերպության կատարած դերն ունեն թերևս առավել կարևոր նշանակություն:

Պետք է նշել, որ Արաբական պետությունների լիգային նվիրված սովետական հեղինակները հետազոտությունները փաստաբան ասահմանափակվում են այդ կազմակերպության առաջին երեք տարիների գործունեության ուսումնասիրությանը: Այդ աշխատությունները գրվել են 30—40 տարի առաջ, և նրանց հեղինակները հասկանալի պատճառներով իրենց ձեռքի տակ չեն ունեցել բավարար չափով սկզբնաղբյուրներ, պաշտոնական փաստաթղթեր, ինչը, բնականաբար, իր կնիքն է դրել այդ աշխատությունների վրա: Թե՛ այդ, թե՛ Արաբական արևելքի նորագույն պատմությանը նվիրված այլ աշխատություններում Արաբական լիգայի հիմնադրման և առաջին տասնամյակի գործունեության հետ կապված մի շարք հարցեր բավականաչափ ուսումնասիրված չեն, կամ նույնիսկ զրույրոյին լուսարանված չեն: Օրինակ, սովետական պատմագրությունն առ այսօր չի անդադարվել 1945—1948 թթ. Փաղոնտինի հարցում Արաբական լիգայի դիրքորոշմանը, 1940-ական թվականների երկրորդ կեսին Միթավոլը արևելքում ուղղմաբարաբանական խմբադրուստիկ փոփոխումները և այլն: Ենթադրվում է կարող են Արաբական լիգայի դերի զեանհատում արաբական ժողովուրդների մղած հակաիմպերիալիստական պայքարում:

Աշխատությունը շարադրելիս հիմք են ծառայել Արաբական լիգայի ծրագրային փաստաթղթերը, այդ կազմակերպության նորհրդի և Քաղաքական կոմիտեի որոշումները, որոնք հրապարակված են ինչպես փաստաթղթերի ժողովածուներում, այնպես էլ Արաբական լիգային նվիրված պատմա-ծին աշխատությունների հավելվածներում: Արաբական լիգա-

յին վերաբերող նյութերի հարստությանը առանձնապես աչքի է ընկնում Մ. Խալիլի «Արաբական պետությունները և Արաբական լիգան» փաստաթղթերի ժողովածուի երկրորդ հատորը, որում հրապարակված են լիգայի ծրագրային մի շարք փաստաթղթեր և որոշումներ: Արաբական լիգայի հիմնադրման հետ կապված կարևոր նյութեր են հրապարակված Ա. Գումասի «Արաբական պետությունների լիգայի հիմնադրումը» աշխատության հավելվածում: Օգտագործվել են նաև Ք. Ղալիի, Մ. Ղանինի, Զ. Հուրեյի, Ա. Խանիի, Մ. Լայսիի և այլք աշխատություններում հրապարակված փաստաթղթերը լիգայի վերաբերյալ:

Աշխատության համար շատ արժեքավոր են եղել ՍՍՀՄ Հեղուներդյան հեղափոխության կենտրոնական պետական արխիվում պահվող նյութերը, որոնք թույլ են տալիս անդրադառնալ ցարդ թիշ լուսաբանված մի շարք իրադարձությունների:

Արաբական լիգայի մասին ղգայի նյութ կա նաև արաբական, գլխավորապես եգիպտական մամուլում: Աշխատությունում օգտագործվել են «Ալ Ահրամ», «Le Journal d'Egypte» և «Ար» օրաթերթերում ղեռնղված լիգային աննվող նյութերը: Արևմտյան արևելագիտական պարբերականներից շատերը նույնպես ղգայի ուշադրություն են դարձրել Արաբական լիգային, սույգորել այդ կազմակերպության տարբեր մարմինների ընդունած որոշումների ամբողջական տեքստերը Այս առումով առանձնապես հիշատակելի են Ֆրանսիական «Cahiers de l'Orient contemporain», և ամերիկյան «Middle Eastern Affairs» ու «Middle East Journal» պարբերականները:

Ինչպես արդեն նշվեց, Սովետական Միությունում լույս են տեսել Արաբական լիգային վերաբերող մի քանի աշխատություններ: Ժամանակագրական առումով դրանցից առաջինը Վ. Բ. Լուցիկ «Արաբական պետությունների լիգա» գրքույին է, որը լույս է տեսել 1946 թ.Պ. Չնայած իր փոքր ծավալին և շուրջիվող հարցերի սակավությանը, նրանում կան արժեքավոր մի քանի մտքեր լիգայի հիմնադրման և առաջին քաղկերի վերաբերյալ: Արաբություններ պատմա-ծին նաև, որ այդ գրքույկում կան նաև առանձին անճշտու-

Յլումներ, որոնք հովանաբար կապված են այն բանի հետ որ զբոսվելը գրված է զեզրերի անմիջական տպավորության և որոշ փաստեր վերատուգելու հնարավորություն չի եղել:

1954 թ. Մոսկվայում պաշտպանվել է Յու. Ն. Եչերբակովի Բեկնաժուռական դիսերտացիան «Արաբական պետությունների լիգա (1945—1948)» թեմայով¹⁰, որի ավտոտեքստերաները ունեցել մեր արձանագրության տակ: Ըստ ավտոտեքստերի, հեղինակն անդրադարձել է իր ուսումնասիրած շքրչեսուսի կիցայի բաղաբական գործունեության բոլոր հիմնական կողմերին: Սակայն աշխատությունում կան փաստական որոշ անճշտություններ և վիճելի որոշ պնդումներ կիցայի կատարած զեբի վերաբերյալ: Վ. Բ. Լուցիուս և Յու. Ն. Եչերբակովի աշխատություններում քիչ են այդչուրները, ինչ բացատրվում է այդ ժամանակ դիտական շրջանառության մեջ գտնվող Նյութլերի սակավությամբ:

1966 թ. Մոսկվայում պաշտպանվել է ևս մեկ դիսերտացիա՝ Եվգլյովաժ Արաբական լիգայի իրավական ստատուսին: Հեղինակը հիմնականում ծանրացել է իրավական այլևայլ խնդիրների վրա: Աշխատությունում պատմական որոշ թեքում ունի միայն երկրորդ գլուխը, որում արծարծվում է կիցայի հիմնադրման պատմությունը¹¹, Արաբական լիգայի հիմնադրման և գործունեության հետ կապված մի շարք հարցեր բնագրված են է. Քումայի «Աղգային-ազատագրական շարժումը և արաբական միասնականության խնդիրը» աշխատությունում¹²:

Սույն մենագրության հեղինակն օգտվել է Արաբական արևելյան ճորագույն պատմությանը վերաբերող սովետական արարազեանների մի շարք աշխատություններից: Արաբական լիգան իր գործունեության առաջին տասնամյակի ընթացքում ճանգիտ է կկել արաբական երկրներում ծավալված ազգային-ազատագրական, ճակատագրախառնական տարբեր շարժումների պաշտպանությամբ: Այս կամ այն կոնկրետ հարցում Արաբական լիգայի զիրբորոշման ճիշտ զնահատումը հնարավոր է այդ հարցի մասին խորը պատկերացում կաշմելուց հետո միայն: Այս առումով սովետական գիտնականների՝ արաբական երկրների ճորագույն պատմության հան-

դուցային հարցերին վերաբերող ուսումնասիրությունները զգալիորեն օգնել են հեղինակին:

Աղգային անկախության նվաճման և ամրապնդման համար նշխարաբար, Միրխայի և Նանիի մղած պայքարում արաբական միջպետական ռեզոնանս կազմակերպության զիրբորոշման հարցն ուսումնասիրելիս հեղինակի համար անչափ օգտակար են եղել Ի. Պ. Բելյանի և Ն. Մ. Պրիմակովի, Ն. Ն. Կուրոզեկաշվիլու, Ն. Հ. Հովհաննիսյանի ու Հ. Ս. Սարգսյանի, Լ. Ի. Մնգվեզկոյի, է. Փ. Պիր-Բուզաղովի և Բ. Գ. Սեյրանյանի մենագրությունները, ինչպես նաև «Նանիի ճորագույն պատմությունն և կոնկրետիվ աշխատությունը»¹³:

Մերձավոր արևելքում սազմաբաղաբական ազրեկտիվ խմբավորումներ ստեղծելու իմպերիալիստական երկրների փորձերի նկատմամբ Արաբական լիգայի վերաբրմունքն ուսումնասիրելիս օգտագործվել են «Աղգային քաղաքականությունը Մերձավոր և Միջին արևելքում» կոնկրետիվ աշխատությունը և Ն. Հ. Հովհաննիսյանի, Ս. Է. Տուչանովայի, Բ. Մ. Փոցյովերիայի, Ա. Ֆ. Տեղզեկոյի ուսումնասիրությունները¹⁴: Հյուսիսային Աֆրիկայի արաբական երկրների անկախության համար մղած պայքարին Արաբական լիգայի ցույց տված օժանդակության հարցին անդրազանալիս հեղինակն օգտվել է Ռ. Գ. Լանդայի, Ն. Ս. Լուցիայի, Լ. Պ. Մանասերյանի և այլոց մենագրություններից¹⁵:

Պաղեստինյան հարցում Արաբական լիգայի զիրբորոշման խնդիրը յուսարանելիս օգտագործվել են Ն. Գիմարիկի, Լ. Ն. Կուսովի, Պ. Ս. Նիկիտիայի, Ն. Ս. Պրիմակովի և այլ հետազոտողների աշխատությունները¹⁶:

Արաբական պետությունների լիգայի մասին բազմաթիվ ուսումնասիրություններ են գրվել արաբական և արևմտյան երկրներում: Արաբ հեղինակների գործերից առավել շահեկանները Ա. Գումայի, Բ. Ալիի և Ա. Տարբիի մենագրություններն են, որոնք աչրի են ընկնում փաստական նյութի առատությամբ¹⁷: Սուսնձնապես հիշատակելի է Ա. Գումայի աշխատությունը: Այն գրված է անգլիական այլևայլ արիտներում պահվող հարուստ նյութի հիման վրա, որն առաջին անգամ է գրվում դիտական շրջանառության մեջ:

Արևմտյան Հնդինականների լույս բնծայած աշխատությունները մեծ մասամբ հողվածներ են, որոնք Հիմնականում ունեն նկարագրական և մակերեսային բնույթ: Դրանցից առանձնանում է Ռ. Մակդոնալդի մենագրությունը¹⁶, որում բազմակողմանիորեն քննարկված են Արարական լիզալի գործունեության այլևայլ կողմերը: Ռ. Մակդոնալդի աշխատությունում, սակայն, հաճախ գերազանցատվում է միջարարական տարբեր հակասությունների դերը, շին բացահայտվում լիզալում առանձին ճգնաժամային երևույթների առաջացման բուն պատճառները: Ընդհանրապես արար և արևմտաեվրոպական Հնդինականների աշխատություններից օգտվելիս հեղինակը աշխատել է դրանք հնարավորին շափ ենթարկել պատմաբնական վերլուծության:

Աշխատությունում օգտագործվել են նաև սովետական, արար և արևմտյան Հնդինականների մի շարք այլ գործեր, որոնք վերաբերում են արարական երկրների նորագույն պատմությանը:

Գ. Լ. Ի. Խ Ա. Ռ. Ա. Զ. Ի. Ն.

ԱՐԱՐԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԼԻԳԱՅԻ
ՀԻՄՆԱԳՐՈՒՄԸ
ԵՎ ԾՐԱԳՐԱՅԻՆ ՓԱՍՏԱԹՎԹԵՐԸ

Արարական աշխարհի միավորումը օրակարգի հրատապ հարց էր զեռ առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին, երբ տարբեր կուսակցություններ, խմբավորումներ ու գործիչներ առաջ էին քաշում արարական երկրամասերի պետական համախմբման այլևայլ ծրագրեր: Ոմանք պրոպագանդում էին ամբողջ արարական Ասիայի, ուրիշները՝ Իրաքի, Սիրիայի և Հիլադի, երրորդները՝ պատմական Սիրիայի տարբեր մարզերի միավորման նախագծեր: Ընդ որում միավորում ասելով հասկացվում էր արարական երկրների համախմբումը մեկ պետության մեջ:

Արարական միասնականության հարցն արար գործիչներին շարունակում էր հուլիլ նաև 20—30-ական թվականներին: Այդ ժամանակ նրանցից շատերը արարական տարբեր երկրների տարանջատ գոյության փաստը դիտում էին որպես բացասական երևույթ, որպես արևմտյան երկրների գործարքների հետևանք: 1930-ական թվականների երկրորդ կեսին Պաղատիևում իրադրության հետագա բարդացումը, այնպիսի տեղի ունեցող իրադարձությունների լայն արձագանքն արարական մյուս երկրներում հետագա ստվյուն հաղորդեցին միջարարական համագործակցություն հաստատելու հարցին:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին արարական երկրների մի միավորում ունենալու արարական ժողովուրդների ձգտումը սկսեց ավելի վառ արտահայտվել:

1945 թ. ստեղծված Արարական պետությունների լիգան շատ բանով հենց այդ ձևովան դրսևորումն էր: Այս կապակցությամբ այդ պետք է համաձայնել Վ. Բ. Լուցին այն մտքի հետ, որ «... Լիգան ծագեց արարական միությունների շարժման շնորհիվ, որի ծագումը կախված էր օտարերկրյա այս կամ այն տերությունների ցանկություններից և պլաններից»¹: Արարական միության գաղափարի իրականացումը, սակայն, պայմանավորված էր նաև մի շարք այլ գործոններով, որոնցից մասնավորապես կարևոր էին ինչպես արարական առանձին, այնպես էլ երևմտյան Եվրոպայի վերածնունդն այդ հարցի նկատմամբ: Նշանակություն ունեին նաև արարական երկրներում ազգային-ազատագրական շարժման ու Մերձավոր արևելյան ազգամասերի գործողությունների ընթացքին առնչվող հանգամանքները:

Արաք առաջին քաղաքական գործիչը, որ միություն էր ծրագրեր իրականացնելու համար փորձեց օգտվել երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ազգային իրադրություններից, Անդրհորդանանի էմիր Աբդուլլահն էր: Ծանկանալով Եգիպտ քաղկ Ֆրանսիայի պարտությունից, նա 1940 թ. հունիսին առաջ քաշեց Միջին և Անդրհորդանանի մեկ պետության մեջ միավորելու գաղափարը: Այս հարցի մասին նա ուղարգրեց ուղարգրեց անգլիական կառավարությանը, որոնցում ի միջի այլոց նշվում էր, որ իր գլխավորությամբ ստեղծվելիք նորաստեղծ պետությունը կլինի Անգլիայի հուսակալ քաղաքների: Մերձավորարևելյան և մյուս ուղղակիան քաղաքներում ծայրահեղ լարված վիճակում գտնվող Անգլիան, իհարկե, տվյալ պահին ի վիճակի չէր որևէ ձևով աջակցել էմիրի նախագծին, ինչը և պայմանավորեց պատերազմի ընթացքում կատարված արարական միության «հաշման» առաջին առաջին ձևախղումը:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի սկզբին Արարական արևելյան իրենց քաղաքականությունն աշխուժացրեցին Առանցքի երկրները: 1940 թ. հոկտեմբերի 23-ին նրանք Եշարունակելով արարական ժողովուրդներին խաբելու իրենց քաղաքականությունը... հանդես եկան անգլիական տիրապետության դեմ ուղղված արարական ազատագրական շարժումը պաշտպանելու և արարական երկրների անկախու-

թյունը նանաշելու իրենց պատրաստակամության վերաբերյալ հասուկ հայտարարությամբ²: Առանց այդ էլ արարական միջավայրում բավականին ուժեղ հակասանցքական տրամադրությունները թուլացնելու, Արևելյան Միջերկրական շրջանում ու Հյուսիսային Աֆրիկայում իր դիրքերը զոնն մասնակիորեն բարելավելու, 1941 թ. դարձանք Իրաքում իր ազգային միջամտության տհաճ ապավորությունը մեղմելու³: Ինչպես նաև Առանցքի երկրների վերտիրալ հայտարարության ներդրությունը թուլացնելու նպատակով անգլիական կառավարությունը ստիպված էր որոշ փոփոխություն մտցնել իր արարական քաղաքականությունում: Դրա արտահայտությունն էր արարական միության գաղափարի պաշտպանությունը հանդես գալու վերաբերյալ անգլիական կարիկետի 1941 թ. մայիսի վերջի որոշումը: Այն ընդունելիս Լեոնդոնը այլընտրանք չունեի, քանի որ որևէ այլ ձևով նա չէր կարող Արարական արևելյան հարցը թուլացնելու ընդարձակելու իր ազդեցության գոտին, այլև որոշակիորեն բարելավել ու հրավորել զարմեկ իր արարական քաղաքականությունը: Անգլիական այս նոր մտտեցումը, իհարկե, կարևոր էր արարական երկրների մի միավորում ստեղծելու գործում: Սակայն, ինչպես նշում է Ա. Տարբերը, սխալ կլինեի Անգլիային մասնանշել որպես արարական ազգային միության նախաձեռնող⁴, Այս առումով դիպուկ է նկատել Վ. Բ. Լուցին. «Հասկանալով, որ (արարական երկրների միավորման ուղղված—Մ. Վ.) շարժման դեմ բացահայտ պայքարը լուկ իրականացնելու դիրքերն Արարական արևելյան, Անգլիան որոշեց աջակցել այդ շարժմանը, որպեսզի այն իր վերահսկողության ներքո պահվի...»⁵:

1941 թ. մայիսին Լոնդոնի արարական քաղաքականության հետ առնչվող հարցերը քննարկվեցին անգլիական դիվանագր շրջաններում: Արաքին գործերի մինիստր Ա. Բոնեյրի ուղղված մայիսի 19 թվակիր նամակում վարչապետ Ու. Չուրչին առաջարկում էր Իրն Ստուդի գլխավորությամբ ստեղծել «Արարական խալիֆայություն», որը կընդգրկեր Սաուդյան

յան Արաբիան, Իրաքը, Անգլո-նորդանանը և Պաղեստինը՝ «ժալիֆայութիւնում» հաստատուելու էր հրեական «Եփրեյեա-վոր մի անկախ միավոր», որն իրավունք էր ունենալու նաև հրեաների ներգաղթ կազմակերպելը: Յորին Օֆիսի մասնա-դեմոնստր, սակայն, Չեքլիլի պլանը սեռ չէին համարում: Նրանց պատրաստած «Անգլիայի արաբական քաղաքականու-թյունը» փաստաթղթում, որը մայիսի 27-ին Ա. Իգնեւը ներ-կայացրեց կառավարութիւնը, խոսովում էր ոչ թէ «Արաբա-կան իալիֆայութիւն» այլ՝ «Ֆեդերացիայի» մասին: Նկատի ունենալով «չաշիտյանների և ստղծականների հակամարտու-թյունը, նախատեսվող «ֆեդերացիայում» այդ տոճմերից մեկի կամ մյուսի առաջնորդութեան հարցը շրջանցվում էր: Միաժամանակ կարծիք էր հայտնվում, որ «Ֆեդերացիայի» մէջոցով «Նաղաւտը կլինի լուսնի Պաղեստինի հարցը»¹⁰: Հարկ է նշել, որ այս փաստաթղթի հիմնական դրույթները հաշվի առնվելցին կառավարութեան կողմից: Դա պարզորոշ էրևում է հատկապէս 1941 թ. մայիսի 29-ի Ա. Իգնեւի հայտարար-ութիւնից, որում ասված էր. «... Արաբ շատ մտածողներ արաբական ժողովուրդների համար ցանկանում են ավելի բարձր աստիճանի մի միութիւն, բան այն, որից նրանք այժմ օգուտում են: Միութեան ուղղված իրենց ներքերում նրանք հույս ունեն ստանալ մեր քաջկողմնաւոր Մեր բարեկամների այս կուր պետք չէ անպատասխան մնա: Ինձ քնական և ար-դարացի է քիվում, որ արաբական երկրների միջև մշակութա-կան, տնտեսական և քաղաքական կապերը ամրապնդվեն: Նորին Մեծօրութեան կառավարութիւնը համաձայն կլինի ցան-կացած նախագծի, որը համընդհանուր հովանութեան կար-ժանանալ»¹¹:

Ա. Իգնեւի հայտարարութեան ընդհանուր ամամբ տար-տամ բնույթը պայմանավորված էր ոչ միայն դիտակցումովն այն իրողութեան, որ ցանկացած կոնկրետ նախագիծ իր «անգլիական» ծագման պատճառով դժգոյս թէ հաջողութուն ունենալու: Կարևոր էր նաև այն, որ 1941 թ. կեսին Մերձավոր արևելքի տակալին շրտուրդացած քաղաքական իրավիճա-կում, հրք դեռ անորոշ էր Սիրիայի և Լիբանանի քաղաքական ասպարաչի հարցը, այնքան էլ կայուն չէին Անգլիայի դիրքերը: Եղիպտոսում, պարզված էր Սաուդյան Արաբիայի դիրքորո-

շումը արաբական միութեան նկատմամբ, որն էլ կոնկրետ նա-խագիծ սուաքաշումը վաղաժամ կլինէր:

Լոնդոնի քայլն Արաբական արևելքում ընդհանուր առ-մամբ անդրադարձներ չունեցավ: Միայն Անգլո-նորդանանի էմիր Արդալլահն արձագանցեց դրան: Նրա կառավարութիւնը 1941 թ. հուլիսի 1-ին որոշեց պատմական Սիրիայի բոլոր մասերի՝ Պաղեստինի, Սիրիայի, Լիբանանի և Անգլո-նորդանանի միավորման հարցով պաշտոնապէս դիմել անգլիական կա-ռավարութեանը¹²: Իր ծրագրի իրականացումը գործնականու-թեւ էլ ավելի դժուարացնելու նպատակով Արդալլահնը մինչ այդ նույնիսկ առաջարկել էր, որ անգլո-նորդանանյան Արա-բական Լեգեոնը Անգլիայի և Ազատ Յրանախոյն զորամասերի հետ միասին մասնակցի 1941 թ. ամռանը Սիրիայում վերջա-կանների դեմ մղվող գործողութիւններին: Հաշվի առնելով Ազատ Յրանախոյն, Սաուդյան Արաբիայի և սիրիական որոշ ազդարական գործիչները ընդդադրութիւնը Արդալլահնի ծրագրին, Անգլիան շղաշարկանց այն: Հակառակ դրան, Արդալլահնը շղաղարեցրեց Լոնդոնի աշակցութիւնը ձեռք բե-րելու իր փորձերը: 1941 թ. նոյեմբերին և 1942 թ. հունվա-րին «Մեծ Սիրիայի» հարցով նա նորից դիմեց Անգլիային¹³: Արդալլահնի նմանօրինակ համառութեան պատճառն հավա-նաբար այն էր, որ նա իրազեկ էր «Մեծ Սիրիայի» ծրագրի նկատմամբ անգլիական բարձրաստիճան որոշ գործիչների դրական վերաբերմունքին և հույս ուներ իր հուշագրերի մի-ջոցով հասնել վերջիններեւ տեսակետներն Անգլիայի արա-բական քաղաքականութեան հիմքում զննելու:

Ա. Իգնեւի հայտարարութիւնից հետո անգլիական ղեկա-վար մարմիններում քննարկվելցին նոր քաղաքական զօր իրականացման հետ կապված հարցերը: Սկստեմերի 29-ին Ա. Իգնեւի նախագահութեամբ տեղի ունեցած միջկերտեսնա-չական մի ժողովում, որին մասնակցում էին զաղալմանի մի-նիստր Լ. Մոնրը, Հեղկաստանի գծով պետական մինիստր էյմբին, Մերձավոր արևելքի հարցերի մինիստր Կիթլլտոնը և այլ բարձրաստիճան պաշտոնյանք, այն կարևոր հետևու-թիւնն արվեց, որ արաբական երկրների ֆեդերացիա ստեղ-ծելու գաղափարն իրականանալի չէ¹⁴: Հոկտեմբեր-դեկտեմ-բեր ամիսներին Անգլիայի արաբական քաղաքականութեան

հարցն ավելի ժանրամասն ընթացիկաց Մերձավոր արևելքի պետական կոմիտեում: Կարևորագույն հաստատված միջնորդական-չափան այդ մարմնի կողմից կազմված զինուցազորը, որը զբվելու էր Անգլիայի արաբական քաղաքականությունից հիմ-րում: Զինուցազորը հաստատվում, որ արաբական երկրների ֆեդերացիայի գաղափարն ընդունելի պետք է համարել այն ղեկավար միայն, եթե այն կողմի լուծելու Պաղեստինի հարցը, մասնաձևում էր նաև ֆեդերացիայի գաղափարն իրագործելու ղեկավարությունը՝ կապված զինամտերական հակամարտությունն-երի, Ֆրանսիայի գերբորքման և միջազգայնական հակա-ուսթյունների հետ: Միաժամանակ այն մտախախտությունն էր հայտնվում, որ արաբական միությունը նպատակավորված շարժումն հետադարձ կարող է փոխակերպվել հակաանգլի-ստական շարժման: Հուլիսից հետո ղեկավարված, որում բեր-ված էին արաբական ֆեդերացիայի մի ցանի տարբերակներ՝ «Մեծ Միջրատի» նախագծից մինչև ասիական մայր ցամաքի արաբական երկրների միավորման նախագիծ¹⁵, վերջերսվ է, որ բոլոր նախագծերը վերաբերում էին միայն ասիական մայր ցամաքի արաբական երկրներին: Եղբայրացի բացա-կալությունը բացառվում է նրանով, որ Լոնդոնը, ինչպես վկայում են Կահիրեում անգլիական ղեկավար կենտրոնի զեռ նախապատերազմյան հուշագրերը, վիսենում էր, որ արա-բական և մահադական աշխարհում Եղբայրացի զեռի աշխու-ժացումը կարող է նրան դարձնել ռեզիսի ժողովուրդների առաջնորդը՝ ընդգրկել իմպերիալիզմի: Բացի դրանից, անգլի-ստական որոշ քաղաքագետները գերադասում էին «փա-րավորական» գործունի զեռը երիտասարդական իրականությունում, խոսում նրա սիրահարում արաբական երկրի շինելու՝ մա-րի¹⁶, Ալյապիտով, Անգլիան, հավանաբար, տուրք էր տալիս նաև ասիական արտերների որոշ շրջաններում արմատացած այն տեսակետին, թե կեղտաքայիններ մաքուր արաբներ չեն:

Անգլիական գործիչների ցանկությանն հակառակ, օս-կայն, Եղբայրացի ոչ միայն պարզապես մասնակցեց, այլև կարևորագույն զեռ կատարեց արաբական երկրների մի մի-ավորում ստեղծելու գործում: Այս հարցում ակտիվություն դրսևորեց 1942 թ. փետրվարին Եղբայրացում իշխանության գլուխ եկած վաֆլական կառավարությունը: Վերջին 1942 թ.

մայիսի 31-ին արաբական տարբեր երկրների ներկայացու-ցիչներին հրավիրեց միջարաբական հարաբերությունների քարեկավարման շուրջ խորհրդակցելու¹⁷: Հունիսին Կահիրե այ-ցելեցին և վարչապետ Մուստաֆա Նահասի հետ արաբական միություն հարցի շուրջ բանակցություններ վարեցին լանա-յան հայանի քաղաքական գործիչներ՝ Լիբանանի ապագա պրեզիդենտ Քիշարա Նուրին և Միրիայի ապագա վարչապետ Համիլ Մարգար: Բանակցությունների ընթացքում Քիշարա Նուրին շեշտեց, որ Լիբանանն արաբական մյուս երկրների հետ կհամագործակցի միայն իր անկախության և տարածա-լին անորոշականության ճանաչման հիմքի վրա: Մարգարն հավաստիացրեց, որ Միջին պարսոսում է այդ հիմք վրա համագործակցել Լիբանանի հետ¹⁸: Խորհրդակցական քննյթ կրող այս բանակցությունների նշանակությունն այն էր, որ գլուխը նշանավորում էին արաբական այնպիսի քաղաքական միավորումների մասնակցությունն արաբական միություն ստեղծելու գործին, որոնք տեսակետներն ավելի շուտ համ-պում էին արաբական միությունը միջպետական մակարդա-կով իրականացնելուն:

Նույն թվականի զինվածների Կահիրե այցելեցին Իրաքի պահպար՝ Աբդուլ Իլահն ու վարչապետ Նուրի Սաիդը և բա-նակցություններ վարեցին Նահասի, Մերձավոր արևելքի գծով անգլիական մինիստր Ռ. Քեյզլիի, ինչպես նաև արաբական տարբեր երկրների Կահիրեում գտնվող քաղաքական գործի-չների հետ: Բանակցությունների ընթացքում Նուրի Սաիդն առաջ քաշեց արաբական միություն իր ծրագիրը: Ռ. Քեյզլի ցանկություն հայտնեց Նուրի Սաիդի տեսակետներն ավելի խորը ուսումնասիրելու համար ունենալ նրա նախագիծը գրա-վոր շարադրանք¹⁹: 1943 թ. հունվարին Նուրի Սաիդն իր նա-խագիծն ուղարկեց Ռ. Քեյզլիին: Բարեբեր մահիչ անունով հայտնի այդ նախագիծը համաձայն Սիբրիան, Լիբանանը, Պա-ղեստինը և Անգլոսիրականը միավորվելու էին մեկ պետու-թյան մեջ, որի ընկալիչներն իրենք պիտի որոշեին երկրի կառավարման ձևը՝ միապետություն կամ հանրապետությու-ն, միացյալ կամ ֆեդերալ մի պետություն: Սիբրիական միասու-կան պետությունն Իրաքի հետ կազմելու էր «Արաբական միություն կամ Արաբական լիգա», որին կարող էին միանալ

այլ արարական երկրներ: Այդ կազմավորումն ունենալու էր հորհուրդ, որում Հերթով նախազանչելու էին անդամ երկրների գեկավարները: հորհուրդը պատասխանատու էր լինելու քաղաքական, ֆինանսական, ինչպես նաև Հաղորդակցություններին, սովորություններին, ազգային փոքրամասնությունների իրավունքներն ազատեցնելու և լուսավորության համակարգին հետ կապված հարցերում: Միասնական սիրիական պետությունում հրեաները և մարոնականները օտովում էին կիսանքննավարությունը: Նախատեսվում էր երեսուցամյա քաղաքում պայաններ ստեղծել ապահովելու համար կրոնական քարտուղիությունների կատարման անվտանգությունը, որի վերահսկումն իրականացնելու համար կազմվելու էր երեք կրոնների ներկայացուցիչներից բաղկացած մի հանձնաժողով: Նախագծում նշվում էր, որ նպատակահարմար չէ եղիպատոսի և Սաուդյան Արաբիայի ի սկզբանե անդամակցությունն Արաբական միությանը²³:

Նուրի Մաիդի նախագծում նախատեսվող Արաբական լիգան կամ միությունը միջպետական մի կազմակերպություն չէր լինելու: Նրա մշտական հորհուրդը ոչ թե կռված էր համադրելու անդամ երկրների քաղաքականությունը արտաքին քաղաքական, ֆինանսական և այլ մարզերում, այլ ուղղակի օգնատասխանատու էր դրանք համար: Նախագծում ուշիւ չէր օգտվում Միությանը կամ Լիգային անդամագրվելուց հետո մասնակից երկրների անկախության պահպանման մասին, այլ ընդհակառակը, միության հասնելու համար սովերենություն ընդհակառակը դիտվում էր որպես անհրաժեշտություն: Քր հուշագրում խոսելով ստեղծվելիք միավորման մասին, Նուրի Մաիդն հանձնա օգնագրոմում էր ութ թև (أصابع أصابع) կրակ բառը, այլ խոսում էր ուղղակի միության (وحد) մասին: Կարելի է ենթադրել, որ Լիգա տերմինը երբեմն օգտագործվում էր միայն քաղաքական միության դեմ արամադրված շրջանակների զդրությունը թուլացնելու նպատակով: Ինչ վերաբերում է ստեղծվելիք միավորման հորհրդում գերիշխանության հասնելու հարցին, ապա դրան, ինչպես 1943 թ. սկզբին իրաքյան իրազեկ շրջանակներից իրն Սաուդին հասած լուրերն էին վկայում, Մաիդն ուզում էր հասնել միացյալ Սիրիայում ինքնակալական վարչակարգ հաստատելու և

սիրիական զահն Իրաքի զահապահ Արդու Իլլահին տրամադրելու միջոցով²⁴, Ի սկզբանե եզիպատոսի և Սաուդյան Արաբիայի մասնակցությունը նպատակահարմար չհամարելը նույնպես պետք է քաջասրել Լիգայի անվան տակ պատմական Սիրիան և Իրաքն ընդդրիող արաբական մի նոր պետություն ստեղծելու: Նուրի Մաիդի միտումով Այս նախագծին անդրադարձած շատ հեղինակներ (է. թուս, Ա. Գ. Զիրինս, Ա. Տարրին) չեն նկատել դրանում նախատեսվող Լիգայի ոչ թե միջպետական, այլ համապետական էությունը: Հարցին հերչև են մտածել Ն. Շ. Նուսսայիդյանը և Ռ. Մակդոնալդը: Նրանցից առաջինը ինչպես այս, այնպես էլ էմիր Արզալլահին «Մեծ Սիրիային» ծրարելը դիտել է որպես Արաբական արևելքում մի «նոր պետական միավորում ստեղծելու» փորձ²⁵, Իսկ Ռ. Մակդոնալդը այն միտքն է հայտնել, որ Նուրի Մաիդը «իր «Արաբական լիգա» տերմինով ավելի շատ նկատի ունի արաբական երկրների քաղաքական մի կոնֆեդերացիոն, որը վերջ էր վերջը կդառնար սովերեն քաղաքական անալություն»²⁶:

Սիրիայում և Լիբանանում սահմանադրությունների վերականգնման և առաջիկայում քնտրությունների անցկացման վերաբերյալ Ազատ Ֆրանսիայի իշխանությունների 1943 թ. սկզբին կատարած հայտարարությունն ավելի հնարավոր և ռեալ դարձրեց այդ երկրների զործուն և արդեն պետական մակարդակով մասնակցությունն արաբական միությանը գաղափարի իրագործմանը: Միասնապես կզայտրեն բարելավվից Արաբիայի արևելքի ռազմաքաղաքական ընդհանուր իրադրությունը, որն արդյունք էր երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ընթացքում սկսված արմատական բեկման: Այս բոլորը, ինչպես նաև արաբական համագործակցության հարցում Սիգիսմունդ աշխուժ դիրքորոշումը, ավելի նպատակալից հող ստեղծեցին միջարաբական հարաբերություններն աշխուժացնելու համար: Այս պայմաններում անգլիական կոտավարությունը երկրորդ անգամ հանդես եկավ արաբական միության հարցի վերաբերյալ: 1943 թ. փետրվարի 23-ին Ա. Իդենը հայտարարեց, որ «Լեպիան շարունակում է համակարգելով վերաբերել արաբների սնտեսական, մշակութային և քաղաքական միությանն ուղղված շարժմանը»: Նշելուց

հետո, որ միութեան վերաբերյալ ամեն մի առաջարկություն պետք է ներկայացվի արարների կողմից, նա շեշտեց, որ քաղաք չի մշակված համընդհանուր հավանության արժանացած մի նախագիծ²⁴, Այլ խոսքով, Ա. Իդենը փաստորեն հրաժարվում էր ոչ առանց Անգլիայի աշակերտության մշակված ստեղծյան նախագիծը հրապարակայնորեն պաշտպանելուց: Լոնդոնում լինի կարող հաշիվ շտաբնել, որ զրա ղեմ հանդես էին գալիս սիրիական և լիբանանյան մողղվորական զանգվածները, Երկրպետը և Ստադյան Աբրահան, ինչպես նաև ԱՄՆ-ը և Ֆրանսիան²⁵: Միտամանակ Ա. Իդենը, բոլորովին էլ ոչ պատահականորեն, իր հայտարարությունում առաջնային տեղ էր հատկացնում տնտեսական համագործակցությանը Բանն այն է, որ Լոնդոնն սկսել էր ավելի շատ մտահոգվել արարական քաղաքական համագործակցության²⁶ իր համար վնասակար հետևանքներով և փորձում էր առայժմ այն սահմանափակել տնտեսական ու մասամբ նաև մշակութային ոլորտներում: Այս առումով հատկանշական է Անգլիայի Մերձավոր արևելքի մինիստրության արտակարգ աշխուժությունը միջարարական համագործակցության հենց տնտեսական և մշակութային ապարդիներում և նրա կրավորականությունը արարների շրջանում քաղաքական համագործակցություն հաստատելու հարցում:

Արարական արևելքում ստեղծված նոր իրավիճակից փորձեց օգտվել նաև Անդրհորպաններ: Եվ Իդենի 1943 թ. փետրվարյան հայտարարությունը, և Սիրիայում ու Լիբանանում քաղաքական գաղափարները Աբրաղասյան առիթ էին քնննում մի անգամ ևս փորձել իրականացնելու «Մեծ Սիրիայի» ծրագիրը: Ենթեր 1943 թ. ապրիլին անգլիական կառավարությանն ուղարկեց «Մեծ Սիրիայի» ծրագրի և արարական միության վերաբերյալ մի հուշակաշիմ²⁷, Ըստ Աբրաղասյանի նախագծի պատմական Սիրիայի բոլոր մարզերը միավորվելու էին մեկ պետության մեջ, որը լինելու էր կամ սահմանադրական միապետություն (առաջին տարբերակ), կամ դաշնակցային պետություն (երկրորդ տարբերակ): Երկու դեպքում էլ պետության ղեկավարը լինելու էր Աբրաղասյան ինքը: Եթև Լիբանանը չմիանար սիրիական միացյալ պետությանը, ապա այն տարածքներում, որոնց և ինքնավար կի-

ցանան լեան տարածքի միավորումը առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո ստեղծվել էր Մեծն Լիբանանի պետությունը, հանրաքվե պիտի անցկացվեր՝ որոշելու համար նրանց Լիբանանի կազմում մնալու կամ «Մեծ Սիրիային» միանալու հարցը²⁸: Իսկ եթև Լիբանանը միանար «Մեծ Սիրիային», ապա երբեմնի Լիբանան լեան շրջանակներում և Պաղեստինի մի քանի հատվածներում նախատեսվում էր հաստատել «Տասուլ վարչակարգ»: Սիրիական միացյալ պետությունը Անգլիայի հետ պիտի կնքեր 1936 թ. անգլո-եգիպտական և 1930 թ. անգլո-լիբանան պայմանագրերին համանման մի պայմանագիր և Իրաքի հետ կազմելու էր արարական մի միություն, որին կարող էին միանալ արարական այն անդամ երկրների քաղաքականությունը պաշտպանական, ֆինանսական և այլ ասպարեղներում:

1943 թ. սեղբրին անց նաև արաբական այլ երկրների ակտիվությունը արարական միության գաղափարն իրականացնելու խնդրում: Արարական լիգայի աղագա բոլոր հիմնադիր անդամներն սկսեցին միմյանց հետ շփումների մեջ մտնել: 1943 թ. մարտին իրաքյան քաղաքական հայտնի գործիչ Ջամիլ Մադֆային այցելեց Կաշիրն, Ամման և Ջիդդա, որտեղ բանակցություններ վարեց տեղական ղեկավարների հետ: Կաշիրում տեղի ունեցած բանակցությունների ժամանակ Սեդիպտտի վարչական նահանսն առաջարկեց համաարարական կեդրեն հրավիրել արարական միության հարցը քննելու համար: Սակայն, մինչ այդ, բոտ նահանսի, անհրաժեշտ էր ավելի մանրամասն ծանոթանալ խնդրի վերաբերյալ չուրաքանչյուր արարական երկրի տեսակետին²⁹, Նույն թվականի մարտի 30-ին Եգիպտոսի արդարակառույցային մինիստր Սարրի Աբու Այամը վարչապետ նահանսի անունից հայտարարեց, որ եգիպտական կառավարությունը որոշել է արարական միության հարցը քննարկելու համար շփումների մեջ մտնել արաբական մյուս կառավարությունների հետ²⁹,

1943 թ. կեսերից միջարարական բանակցությունները խիստ աշխուժացան: Հուլիսի 8-ից 13-ը նահանսն այցելեց Պաղեստին, որտեղ հանդիպումներ ունեցավ տեղական և

սիրիական քաղաքական գործիչների հետ: Բանակցութունների ընթացքում մասնավորապես քննարկվեց արաբական միութիւնը Պաղեստինի արաբների մասնակցութիւնն հարցը: Նահճար Աբդալլահից Անդրհորդանան այցելելու հրավեր ստացավ, սակայն ժամանակի սղութիւնը պատճառաբանելով, այցից հրաժարվեց³⁰:

Նույն ամսին, Կահիրե մեկնելու ճանապարհին, Ամման, Դամասկոս և Բեյրութ այցելեց Իրաքի վարչապետ Նուրի Սաիդը: Իր այցելութիւնն ընթացքում նա ձգտում էր համապատասխան հող նախագաղտարտասել «Քարիբք մահիլի» ծրարի իրականացման համար, ընդ որում ամեն ինչ անելով սիրիական դաճը Իրաքի դահապաճ Աբդուլ Իլլահին վերստուհչելու համար: Այդ նպատակով Սաիդն Աբդալլահին խորհուրդ տվեց «ձեռնպահ մնալ սիրիական գաճի շուրջ անժամանակի վճեհից» և ավելի շատ ուշադրութիւն դարձնել Պաղեստինին³¹: Սիրիական գաճի համար հաշիշյան դինաստիայի երկու ճյուղավորումների միջև թարուն պայքար էր ծղվում: Պետք է ենթադրել, որ Սիրիայում հուլիսին, իսկ Լիբանոսում օգոստոսին անցկացվող պառլամենտական ընտրութիւններով զբաղված լեանտյայն քաղաքական գործիչներն առաջմ նպատակահարմար շրտան բացահայտորեն հանդես գալ նախագծի դեմ, քանի որ Նուրի Սաիդը Ֆելութում և Դամասկոսում իր վարած բանակցութիւններից ընդհանուր առմամբ զո՛ւ էր մնացել: Միայն Լիբանանի մարտնական շըբշանակներն էին զեմ արտահայտվել նրա նախագծին:

Հուլիսի 31-ից օգոստոսի 5-ը Կահիրեում կարեւոր բանակցութիւններ տեղի ունեցան Նահճարի և Սաիդի միջև: Դրանց ընթացքում իրաքյան վարչապետն առաջ քաշեց արաբական միութիւնն երկու տարբերակ: Ըստ առաջին տարբերակի արաբական միութիւնն ունենալու էր ընդհանուր ժողով, որում միութիւնն անդամ երկրները ներկայացվելու էին ըստ իրենց ընկալութիւնն թվի և բյուջիի նախատեսվում էր ստեղծել նահալըճանուր ժողովին հաշվետու գործադիր կոմիտե, որի որոշումները, սակայն այն կամ այն երկրի այդ որոշման նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքից, լինելու էին պարտադիր: Միութիւնն ունենալու էր պրեզիդենտ, որն ընտրվելու կամ նշանակվելու էր: Ըստ երկրորդ տարբերակի, միութիւնն ընդ-

հանուր ժողովում բուր անգամ երկրները ներկայացվելու էին հավասար հիմունքներով՝ անկախ իրենց ընկալութիւնն թվից և բյուջեից, իսկ ընդունված որոշումները պարտադիր էին լինելու որոշմանը կողմ քվեարկած երկրների համար միայն³²: Սակայն Սաիդի հիմնական նպատակը ոչ թե այս երկու տարբերակներից որևէ մեկը արաբական միութիւնն հիմնում զենել էր, այլ՝ իր «Քարիբք մահիլի» ծրագրի նըկատմամբ ընդդիմոսի աքակցութիւնն ապահովելը³³: Ընդ որում Սաիդը շեշտը դնում էր, որ ծրագրի առաջին մասի՝ «Մեծ Սիրիայի» ստեղծման վրա, հավանաբար ենթադրելով, որ դրա ստեղծումից հետո «Քարիբք մահիլի» իրագործումը կընթանա առանց դժվարութիւնների: Այդ հարցում եղիպական արական աշակցութիւնը նա խոստանում էր վարձահատուց լինել՝ Կահիրեին իրավունք տալով հանդես գալու սիրիական միացյալ պետութիւնում հրեաներին և մարտնականներին ընձեռվելիք առանձնաշեքորների երաշխավոր դերում³⁴: Բանակցութիւնների ընթացքում Եգիպտոսն ու Իրաքը պայմանավորվեցին հանդես չգալ արաբական երկրների միջև որևէ այլ միավորում մասնավորապես սիրիական միացյալ պետութիւնն ստեղծման զեմ³⁵: Ես ընզվ էլ չեմ նշանակում, սակայն, որ երկպտոսը հանդես էր գալիս հաշիմյանների ծրագրերի պաշտպանի դերում: Բանն այն է, որ սովյալ պահին «Մեծ Սիրիայի» գաղափարին, բացի Լիբանանից, սկզբունքորեն չէին առարկում պատմաաշխարհագրական Սիրիայի մաս կազմող ոչ այլ երկրում: Հարցը ոչ թե ընդհանրապես այդ գաղափարի, այլ այն ինչ սկզբունքների վրա, ինչ ձեռով և ում ղեկավարութիւնում իրականացնելու մեջ էր: Այնպես որ Եգիպտոսի այդ թայը պետք չէ դիտել որպես դիւրողանութիւն Իրաքի կամ Անդրհորդանանի նկատմամբ:

Նուրի Սաիդը և Նահճար նպատակահարմար գտան արաբական միութիւնն շուրջ վարվող բանակցութիւններում ընդգրկել միայն արաբական անկախ երկրների և Պաղեստինի ներկայացուցիչներին³⁶: Դա թելադրված էր այն իրողութիւնից, որ օտարերկրյա տիրապետութիւնն առկ գտնվող արաբական երկրների մասնակցութիւնը պարզապես հնարավոր չէր՝ գաղութային իշխանութիւնների ընդդիմադրութիւնն հետևանքով: Պաղեստինի համար արված բացատրումներ

Լողձերը կարծես շեշտում էին արարական աշխարհի համար այդ երկրի օտանձնահատուկ նշանակությունը: Մի փոքր առաջ անցնելով նրանք, որ Արարական լիդայի հիմնադիր բուրյուր անդամները անկախ պետություններ էին, թեևուզ և նրանցից ոմանց (օրինակ Իրացի) անկախությունը ձևական ընույթ ունէր: Բացառություն էր Անդրհորդանանը, որը գտնվելով անգլիական մանդատային տիրապետության ներքո, եուլիսի ձևական անկախություն չուներ: Հիմնադիր մյուս պետությունների կողմից այդ հանգամանքի «անտեսումը» բացառարժու էր մի կողմից Անդրհորդանանի, որը անգլիական անկախության լիդային կարևոր գիրքով, իսկ մյուս կողմից Լիդային Սեմանի իշխանությունների մասնակցությանը Անգլիայից ընձեռնուղ օտանձնահատուկ խաթմասանքով:

Սախը-Նահաս Նահիպուտից հետո արարական համագործակցության շուրջ վարվող բանակցություններում, անշուշտ ոչ-ստանց Իրացի համամտության, առաջատար դեր սեւնց կատարել Եգիպտոսը: Բանակցությունների ավարտից հետո հրապարակված կնիպտա-իրացական շարժանիկ հայտարարությունում նշված էր, որ այսուհետև Եգիպտոսի վարչապետ Նահասն է հանձն անձեղու արարական մյուս երկրների հետ միության հարցի շուրջ բանակցությունների վարելու նպատականությունը, ըստ որում արարական ժողովուրդների տեսակետներն ավելի պարզորոշ իմանալու համար հրավիրվելու է հատուկ կոնգրես⁷¹:

1943 թ. օգոստոսի 28-ից սեպտեմբերի 1-ը Նահասը բանակցություններ վարել Անդրհորդանանի վարչապետ Բաուֆիի Աբու Լուդայի հետ: Նախօրեին իր վարչապետին ուղղած հրահանգներում էինք Արաբլաւը նշում էր, որ արարական միությունում Իրացի ու Եգիպտոսի կողքին մասնատված պատմաաշխարհագրական Սիրիայի օտանձին երկրներն այնքան թույլ ու անհամապատասխան կլինեն, որ կհարկադրվեն կրավորական դիրք գրավել արարական համագործակցության հարցում: Հստ Արաբլաւի այդ հանդամանքը վնասելու էր ընդհանուր զորքին, քանի որ արարական միությունում Իրացի ու Եգիպտոսի կողքին միացյալ սիրիական պետության բացակայությունից արարական տուժելու էին⁷²: Բանակցությունների ժամանակ Աբու Լուդան, առաջ

թաշկով վերոնշյալ փաստարկները, ձգտում էր ամեն կերպ ապացուցել «Մեծ Սիրիայի» ստեղծման անհրաժեշտությունը, սակայն հաշվի առնելով Արաբանում և Պաղեստինում սիրող իրադրության յուրահատկությունը, առաջ էր քաշում առաջմ միայն Սիրիան և Անդրհորդանանը մեկ պետության մեջ միավորելու ծրագիրը⁷³:

Արարական երկրների համախմբման հարցի շուրջ բանակցություններին մեջ մտնելով, Բաղդադ ու Սեմանի իրականում ավելի շատ հետատուտ էին ոչ թի արարական ընդհանուր մի միություն ստեղծելուն, այլ իրենց զլլաւիդը նպատակի իրականացմանը, այն է՝ պատմաաշխարհագրական ամբողջ Սիրիային տիրելուն, կամ գոնե նրա մեծ մասն իրենց իշխանությանը ենթարկելուն: Ընդ որում հաշիմյան դինաստիայի երկու շյուրերից յուրաքանչյուրը սիրիական տարածքի նկատմամբ իր հավանությունները համարում էր ավելի օրինական: Այլ էր Եգիպտոսի խնդիրը. մասնակցով արարական միությանը, նա նպատակ ուներ ընդարձակել իր ազդեցության ոլորտները և զերիշուղ զնր ձեռք բերել Արարական արևելքում: Դրան Եգիպտոսն ուզում էր հասնել ստանց սեփական սահմանների ընդարձակման: Ընց վերջին հանգամանքը օրչեկտիվորեն զրոյց 1943 թ. օգոստոս-սեպտեմբեր ամիսներից արդեն իսկ իշխանության գլխում գտնվող սիրիական և լիբանանյան ազգային զործիչներին արարական համագործակցության հարցում Եգիպտոսի հետ հանգու զուլ միացյալ հակատով:

Ապագա միությանը Սիրիայի և Արանանի մասնակցության հետանկարը զգալի ազդեցություն թողցն արարական համագործակցության հարցում Սաուդյան Արաբիայի գիրքորոշման վրա: 1943 թ. հուլիսից Նահասը Իքն Սաուդին տեղչակ էր պահում իր վարած բանակցությունների ընթացքին և խնդրում էր, թեևուզ սուկ հաշիմյանների ծավալապաշտությունը կանխելու սիրույն, անգամակցել արարական միությանը⁷⁴: Սակայն սաուդական վեհապետը մինչև սեպտեմբեր հրաժարվում էր մասնակցել ընթացող բանակցություններին, մտավախ՝ արարական ապագա միությունում հաշիմյանների թե Լգիպական հավանական զերականությունից⁷⁵: Արարական ապագա կազմակերպության կազմում Սիրիայի,

կրանանի, ինչպես նաև եմենի ներկայությունը շտորճիվ Կահիրեի թև Բազորդի ու Ամմանի հավակնությունները դիմակայելու հնարավորության առկայությունը, ինչ խոսք՝ նաև անգլիական գործիչների համառ հորդորները միայն հնարավոր դարձրեցին Սաուդյան Արաբիայի մասնակցությունը միության շուրջ վարվող նախնական շփումներին: Սկսվեցին 24 թվակիր մի ուղերձով էրն Սաուդը նահանասին տեղեկացրեց, որ իր երկիրը պատրաստ է մասնակցել բանակցություններին: Նա միաժամանակ ընդդեմ էր, որ արաբների միավորումը մի կառավարության ներքո՝ անկախապահ հարձակ է ու անիրազորող զորքի, նկատի ունենալով արևմտյան երկրների դիրքորոշումը և իրադրությունը միջրիայում և Պաղեստինում: Իրն Սաուդը, ամենայն հավանականությամբ ստեղծարարներ խորհրդով, առաջարկում էր ուշադրությունը կենտրոնացնել տնտեսական և մշակութային համագործակցության վրա և խուսափել զոնն մինչև պատերազմի վերջը բազաբական հարցեր քննարկելուց⁶²: Հոկտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին Կահիրեում բանակցություններ տեղի ունեցան նահանսի և Սաուդյան Արաբիայի ներկայացուցիչ Յուսուֆ Յասինի միջև: Գրանց ընթացքում եզրպատկան կործար, պաշտպանելով սաուդյան տեսակետը արաբական միության պայակներում պարզվեցին վերաբերյալ, նեչց նաև բազաբական մի շարք հարցերի, այդ թվում պաղեստինյան և սիրիական խնդիրների բննալիման անհրաժեշտությունը արաբական միության շուրջ վարվող բանակցություններում: Յուսուֆ Յասինը առաջ բաշց պայտա կազմակերպության ստեղծման հետ կապված հարցերը կողզրես հրավիրելուց առաջ նախապատրաստական մի կոմիտեում ըննարկելու գաղափարը: Նա առաջարկեց այդ կոմիտեի նիստերն անցկացնել Մեքքայում: Չառարկելով այդպիսի մի կոմիտեի ստեղծման դեմ, նահանսը չհամաձայնեց այն Մեքքայում հրավիրելու մտքի հետ, բանի որ դա կարող էր մտավախություններ առաջացնել Իրաքում և քրիստոնյաների շրջանում⁶³:

Եզրպատում գտնվելու ընթացքում Յուսուֆ Յասինը ճշրտեց նաև ԱՄՆ-ի կառավարության դիրքորոշումն արաբական միության հարցի վերաբերյալ: Կահիրեում ամերիկյան դեսպանորդ Քիբբն իր կառավարության հետ խորհրդակցելուց

հետ առողական ներկայացուցիչն տեղեկացրեց, որ ԱՄՆ-ը դրականորեն է վերաբերում արաբական միության գաղափարին: Քիբբն ավելացրեց, որ նախընտրելի է այդ ուղղությամբ առաջին քայլերը ձեռնարկել ոչ թև բազաբական, այլ մշակութային և տնտեսական ապարեզներում⁶⁴: Ճիշտ չէր լինի, սակայն, ամերիկյան նման դիրքորոշումը դիտել որպես նույն հարցի նկատմամբ անգլիական տեսակետի հետ համերաշխուր գաղափարային պարտիք արտահայտում: ԱՄՆ-ն այս քայլը ավելի շուտ պայմանավորված էր վաշինգտոնի այն մտավարտությամբ, որ արաբական ապագա միության բազաբական թեքումից կարելի է միայն Արաբական արևելքում Անգլիայի ազդեցության հետագա աճ սակնկալել:

Մերձավոր արևելքում բավական ազդեցություն ունեցող արևմտյան մյուս երկիրը՝ Ֆրանսիան, նույնպես կողմ էր արաբական համագործակցություն տնտեսական և մշակութային ոլորտներում սամանափակելուն: Մակայն արաբական միության ֆրանսիական և անգլիական նախագծերի նմանությունը միայն այսբանն էր: Նախ ֆրանսիական իշխանությունները, ինչպես կրևում է պատերազմի ընթացքում երկար ժամանակ կանտում (Միբիայում և իրանանում) Ազատ Ֆրանսիայի գլխավոր պատգամավորի կարևոր պաշտոնն զբաղեցրած զենեար Կատրուի արտահայտած նկատառումներին, ցանկալին իրականի տեղ ընդունելով ենթադրում էին, որ արաբական ապագա միությունում Եզրպատն ու Իրաքը լին ընդգրկվի⁶⁵: Հաշվի առնելով արաբական միանություն գաղափարի լայն մոդովորականությունը Միբիայում, Կատրուն աննպատակահարմար էր համարում վերջինիս արաբական համագործակցությունից մեկուսացնելու փորձ անելը: Ավելին, նա կարծում էր, որ աշխարհադրական, պատմական և ինտելեկտուալ գործոններին էնելով, Միբիան արաբական միությունում գլխավորող զեր կկատարի: Ըստ Կատրուի, այդ միության կենտրոնը կլինի Գամակուրը: Այս բոլորի հետ մեկտեղ, սակայն, Միբիան շարունակելու էր մնալ Ֆրանսիայի ազդեցության ներքո: Ինչ վերաբերում է իրանանին, ապա ենթարկվում էր նրան լնդողկիլ արաբական միությունում⁶⁶: Ֆրանսիական այս հավակնուտ ծրագրումները այդպես էլ մնացին թղթի վրա: Ասանդի երկրներում ժավաված ազ-

գալին-ազատագրական շարժման հետևանքով ֆրանսիական մանդատի վերաբերյալ հողվածների շնչումը սիրիական և լիբանանյան սահմանագրություններից, ինչպես նաև այդ երկրների Հայրենասիրական ուժերի իրենց երկրների ազգային անկախության ամրապնդման ուղղությամբ ձևոք բերած հաջորդ հաղորդությունները այն ատիճանն թուլացրեցին Ֆրանսիայի դիրքերը Առևտուտ և ընդհանրապես Արաբական արևելքում, որ Փարիզը փաստորեն ի վիճակի չէր որևէ ձևով ազդեցություն գործիչ արաբական միություն գաղափարի իրազորման ընթացի վրա:

1943 թ. հոկտեմբերի 26-ից նոյեմբերի 3-ը Ալեքսանդրիայում և Կահիրեում կարևոր բանակցություններ տեղի ունեցան Նահճատի և Սիրիայի վարչապետ Սաադալլա Ջարբրիի ու արտաքին գործերի մինիստր Զամիլ Մարզամի միջև: Մինչ այդ արաբական միություն հարցի շուրջ սիրիական կողմը հոկտեմբերի 10-ին Շիթրայում խորհրդակցել էր նաև լիբանանյան ներկայացուցիչների հետ: Եզրօրտա-սիրիական բանակցությունների ընթացքում Դամասկոսն իր պատրաստակամությունը հայտնեց անդամակցել արաբական ապագա միությանը, անկախ այն բանից, թե այն ինչ ձևով կիրականացվի՝ կենտրոնացված պետության, միջարաբական մի կազմակերպության, թե որևէ այլ ձևով: Սաադալլա Ջարբրին տեղեկացրեց, որ Սիրիան պատրաստ է արաբական մյուս երկրների հետ համագործակցություն հաստատել անխորհրդոր ասպարեղներում, այդ թվում նաև քաղաքական⁸⁷: Նա մտածամանակ նշեց, որ իր կառավարությունը կողմնակից է «Մեծ Սիրիայի» ստեղծմանը, սակայն այդ միավորումում «պահպանելով հանրապետական վարչակարգը որպես հիմք և Դամասկոսը իբրև մայրաքաղաք»⁸⁸: Սիրիական կողմը հայտնեց, որ ինքը ձանաչում է կրանանի անկախությունը և տարածքային ամբողջականությունը, պայմանով, որ «Լիբանանը պահպանի իր անկախությունը, արաբական կողմնորոշումը, Սիրիայի ու նրա (Լիբանանի—Շ. Ա.) միջև հաստատվեն ամուր ստեղծական կապեր»⁸⁹: Սիրիան պաշտպանեց արաբական ապագա միությունն անկախ արաբական երկրներով սահմանափակելու առաջարկը, սակայն նշեց վարչապետականություններում պահպանման արաբական կուսակ-

ցությունների մասնակցության անհրաժեշտությունը: Միության հարցում սիրիական դիրքորոշման առանձնահատկությունն այն էր, որ նա միջպետական մակարդակ չէր համարում արաբական միության իրականացման միակ ձևը: Սիրիան կողմնակից էր միջարաբական համագործակցությունն էլ ավելի խոր հիմքերի վրա դնելուն, ընդհուպ մինչև արաբական միացյալ պետական միավորում ստեղծելուն: Այս առումով էլ պետք էր որպես սակ հայտարարություն ընկալել Սաադալլա Ջարբրիի այն մտաբը, որ «Սիրիան կհրաժարվի իր երկրներում իր գոյակից ավելի բարձր պարզել մի այլ գորշ, բայց արաբական միություն գործից»⁹⁰: Նմանօրինակ դիրքորոշումը պայմանավորված էր Սիրիայում արաբական միության պաշտպարի անհամեմատ ավելի մեծ ժողովրդականությունը, ճշտակալն, Սիրիան պատրաստ էր դնալ միության ոչ ամեն զեմով: «Մեծ Սիրիայի» նախագծին իրենց համամասնելը խիստ սկզբունքալուծեն պայմանավորելով երկրի հանրապետական վարչակարգի պահպանման պահանջով, սիրիացիները դրսևորում էին իրենց վճռականությունը՝ որևէ կենտրոնացված միության նախագիծ պաշտպանելու այն դեպքում միայն, եթե այն իրականացվեր որոշակի ղեկավարական սկզբունքների հիման վրա: Հարկ է շեշտել, որ Դամասկոսի նման դիրքորոշումը շատ բանով պայմանավորեց անդրահայրենյան «Մեծ Սիրիայի» և «Բարեբեր մահիլի» նախագիծերի ձախողումը:

Այդ նախագիծերի իրականացմանը զեմ էր նաև դրանց ոլորտը ներքաշվելու համար հայտանշված արաբական մյուս երիտասարդ հանրապետությունը՝ Լիբանանը: 1944 թ. հունվարին վարչապետ Բիադ Սուլհի և Նահճատի միջև կայացած բանակցությունների ընթացքում լիբանանյան կողմը շեշտեց, որ Լիբանանը պատրաստ է ամենալայն քաղաքական, տրևստական և մշակութային համագործակցություն հաստատել արաբական մյուս երկրների հետ միայն իր անկախության պահպանման հիմքի վրա: Լիբանանի այսպիսի դիրքորոշումը կանխորոշված էր 1943 թ. սեպտեմբերի ազգային ուխտով, որի արտաքին քաղաքական կարգի դրույթներից մեկը երկրի անկախության հիմքի վրա արաբական մյուս պետությունների հետ կապերի ընդլայնմանն ու դարացմանն էր վերա-

քերում³¹։ Ռիչար Մոյլը առաջ քաշեց այն տեսակետը, որ միջաբարական համագործակցության ծավալման համար առաջնային նշանակություն ունի արաբական երկրներում արևմտյան ազդեցության թուլացումը³²։ Լիբանանյան այս տեսակետը, ինչպես նաև 1944 թ. փետրվարին եզրիտա-եմենյան բանակցությունների ժամանակ Եմենի արտահայտած ցանկությունը³³ միջաբարական համագործակցությունը տարածելու նաև արաբական երկրների դեմ ուղղված պրեզիտա-ների դեմ պայքարելու ուղղությամբ, ընդունվելու դեպքում կնպաստեին ստեղծվելիք միությունը էլ ավելի արդյունավետ և օգտակար դարձնելու։ Ինչպես և Լիբանանը, Եմենը նույնպես հանդես էր գալիս արաբական համագործակցությունը միջպետական մի կազմակերպության միջոցով հաստատելու օգտին³⁴։ Մասնակցելով արաբական միության շուրջ վարվող բանակցություններին, Եմենը ցանկանում էր դուրս գալ երկարամյա միջազգային մեկուսացումից և ձգտում էր դրան հասնել ավելի շուտ համագործակցելով արաբական, քան արևմտյան երկրների հետ։ Լիբանանն իր հերթին հույս ուներ արաբական միության միջոցով ամրապնդել իր ազգային անկախությունը և այն օգտագործել արաբական մյուս երկրներին հետ շահավետ անտեսական կապեր հաստատելու համար։

Եզրիտա-եմենյան խորհրդակցություններով արաբական միություն ստեղծելու պոթովում ավարտվեց 1943 թ. ամռանը եզրիտա-իրաքյան բանակցություններով սկսված մի կարևոր փուլ։ Այն որակական մի նոր աստիճան էր նշանավորում արաբական միության հասնելու ճանապարհին։ Առաջին անգամ լինելով արաբական համագործակցության հարցը քննարկելու էր միջպետական մակարդակում։ Բանակցությունների ընթացքում պարզ դարձավ, որ դրանց մասնակից յոթ արաբական երկրների միջև միություն հնարավոր է իրագործել ուղիղապես միջպետական մի կազմակերպության ձևով միայն։ Արաբական աշխարհում ձևավորված կամ ձևավորման ընթացքում դուրսվող առանձին պետությունների, դրանց միջև գոյություն ունեցող հակասությունների ու զարգացման մակարդակների տարբերությունների պայմաններում համաարա-

բական միությունն իրագործելու մի ուրիշ այլընտրանքային տարբերակ չկար։

Արաբական միության շուրջ վարվող բանակցությունների ընթացքում և դրանից հետո անգլիական ղեկավար շրջաններում շարունակում էին քննարկել Անգլիայի արաբական բազաբականության նկատ կապված հարցերը։ Ինչպես դա երևում է Ա. Գոմաշի շրջանառության մեջ դրած նյութից, 1943 թ. կեսերից Անգլիային Արաբական արևելքում ավանդի շատ հույսը խնդրներից մեկը պաղեստինյանն էր։ Անգլիական կաբինետի որոշմամբ 1943 թ. հուլիսին ներքին գործերի մինիստր Հեբբերտ Մորիսոնի գլխավորությամբ կազմվեց մի հատուկ հանձնաժողով, որը ուսումնասիրելու էր Պաղեստինի հարցը։ Հանձնաժողովը 1944 թ. հունվարին կառավարությանը ներկայացրեց մի զեկուցագիր, ըստ որի նախատեսվում էր պատմաաշխարհագրական Սիրիայի տարածումը ստեղծել երեք առանձին պետություններ՝ Մեծ Սիրիան (Սիրիական հանրապետություն, հարավային Լիբանանի, Պաղեստինի արաբական մասերի և Անդհորդանանի միավորմամբ), Լիբանան և հրեական պետություն։ Նույն զեկուցագրով նախատեսվում էր Անգլիայի ղեկավարությանը և ԱՄՆ-ի ու Ֆրանսիայի մասնակցությամբ երրօսյակին շրջառում միջազգային վարչակարգ հաստատել։ Ավելի ուշ՝ 1944 թ. աշնանը, անգլիացի մի շարք մասնագետներ, հաշվի առնելով Մեծ Սիրիայի՝ նախազօի իրականացման բարդությունը, առաջ քաշեցին շճարգմային Սիրիայի ստեղծման ծրագիրը, որը կընդգրկեր Անդհորդանանը և Պաղեստինի արաբական հատվածները։

Այս բոլոր նախադեբեր հետամուտ էին հիմնականում մեկ նպատակի. Պաղեստինում հրեական պետության ստեղծման հասնել՝ առանց արաբական երկրներում Անգլիայի գիրքերը վտանգելու։ Մակայն Անգլիայի արաբացի գործերի մինիստրության մասնագետներն ու անձամբ Ա. Իդենը հավատացած չէին, որ նման նախազօծերով կարելի է հրեական պետություն ստեղծելու հարցում արարների համաձայնություն ստանալ, կամ էլ դրանց միջոցով գոնե նվազադրել հասցնել Անգլիային սպառնացող վնասները արաբական երկրներում։ Ֆորին Օֆիսում գերակշռում էր այն տեսակետը.

որ արարական որևէ միութուն, այդ իմում նաև ԵՄԻժ Սիրիան», չե՛ համաձայնիքի Պաղեստինի բաժանմանը⁵⁴։ Միության շուրջ վարժող բանակցությունների ընթացքում արարական մայրաքաղաքների մի մասի կողմից քաղաքական համազոր-ժակցության հարցի առաջ քաշումը վիսլայում էր, որ արար-ների որևէ համախմբում զովար է ենթարկել Անգլիայի ան-րողական վերահսկողությանը։ Այս բոլորից նկնելով, Լոն-դոնը որոշեց հասնել 1944 թ. սեպտեմբերի 15-ին որոշակի հեռա-նկար գործած արարական միության հարցի շուրջ նախա-պատրաստական կոմիտեի նստաշրջանի հրավիրման հե-տազգային։ Ֆորթ Օֆորթ 1944 թ. փետրվարին մինչև իսկ նուրի Սիրիանի թվարարց զարգերիցն էր ակտիվությունը արարական միության հարցում, երբ Իրաքի վարչապետը նոր էր վերադարձել Դամասկոս, Բելքրոյթ և Ամման կատարած այցելությունից, որի ընթացքում նա մի անգամ ևս հետամուտ էր եղել ԵՄԻժ-ի որևէ մասնիկի ծրագրի իրականացմանը⁵⁵։

Հազանաբար բանն այն էր, որ Լոնդոնը, թերահավատ հաշիվյանների գերիշխանությամբ այդ ծրագրի իրականաց-ման հնարավորությունը հարցում, երկնչում էր, որ Իրաքի ջանքերի այնուամենայնիվ սիրիական և իբրանայան կառա-վարությունների կողմի որպես հակակշիռ էլ ավելի աշխու-ժացնել էր իրենց գործունեությունը համաարարական միության շուրջ նախապատրաստական կոմիտեի նստաշրջանի հրավիր-ման ուղղությամբ և որպեսզի իսկ հնախողվեն նստաշրջանն առայժմ հետաձգելու Լոնդոնի ծրագրերը։ Իրենց նպատակին հասնելու համար անպիսացելիքը որոշակի ճնշում գործադրե-լիցի արարական բոլոր երկրների վրա։ Նրանց թվադրանքը 1944 թ. մարտին և ապրիլին, համապատասխանաբար Սի-րիայի արտաքին գործերի մինիստր Զամիլ Մարդամի և Կի-բանանի վարչապետ Ռիադ Սուհի հետ բանակցությունների ժամանակ, սուալույան միտպետը դեմ արտահայտվեց օպա-տերազմական արյամաններում նախապատրաստական նըս-տաշրջանի հրավիրմանը⁵⁶։

Արարական երկրները միտամանակ տեղի տվեցին անգլիական այս ճնշման առաջ 1944 թ. հուլիսի 12-ին միայն ձեռնպահի արդարացատության միևիտար Սաբրի Աբու Ալա-մը վարչապետ նահանգի անունից հայտարարեց, որ իր կա-

ռավարությունը պաշտոնական հրավերներ է ուղարկել բանակ-ցությունների մասնակից արարական երկրների կառավարու-թյուններին, առաջարկելով հուլիսի վերջին—օգոստոսի սերջ-րին նախապատրաստական կոմիտեի նիստ հրավիրել Եգիպ-տոսում⁵⁷։ Ե՛վ Գահիրեի այս նախաձեռնությունը, և արա-րական մի շանի կառավարությունների անմիջական ու դրա-կան արձագանքը շատ բանով արդյունք էին արարական երկրների հասարակական տարբեր խավերի կողմից միության պոպուլյարին ցույց տրված այն աջակցության, որը 1943 թ. կալած արտահայտվում էր նաև ուսանողների, կանանց, իրա-վարանների և նմանատիպ այլ համաարարական համազո-մարներ հրավիրելու գանգվածային շարժումներում։ Իրա հետ միտեղ պետք է նշել եգիպտական կառավարության հետևող-պականությունը նախապատրաստական կոմիտեի նստաշրջանի հրավիրելու հարցում։

Սիրիայի, Կիբանանի, Իրաքի և Անգլոհորանների կառա-վարություններն ընդունեցին Եգիպտոսի հրավերը, մինչ Սա-ուդյան Արաբիան ու նրան հետևելով նաև Նմներ ձգտում էին հետաձգել նստաշրջանի հրավիրումը։ Միայն իրենց ջանքերի կատարողությունից իր տես և առանց իրենց մասնակցության նստաշրջանի գումարման հետակադրի մտավայր, Սաուդյան Արաբիան և Նմներ հայտնեցին, որ պատրաստ են մասնակ-ցելու կոմիտեի նիստերին։ Նրանց պատվիրակները՝ Հուսեյն Փարսին և Յուսուֆ Յաիրը, Ալեքսանդրիայում սեպտեմբե-րի 25-ին իր աշխատանքն սկսած արարական միության նա-խապատրաստական կոմիտեի նստաշրջանին մասնակցեցին համապատասխանաբար սեպտեմբերի 28-ից և հոկտեմբերի 1-ից, այն բանից հետո, երբ խորհրդաժողովը մասնակից-ները առաջին նիստի որոշման համաձայն հեռադի-նապահիցին Սանա և Թիբազ, երկու միտպետներից խնդրելով ան-հապաղ իրենց ներկայացուցիչներին ուղարկել Ալեքսանդրիա։ Անգլիացիների ընդդիմադրությունից հակառակ, հոկտեմբերի մեկից նստաշրջանի աշխատանքներին սակց մասնակցել նաև պաղեստինյան արարների ներկայացուցիչ Մուսա ալ Ալամին։ Եգիպտոսի, Իրաքի, Սիրիայի, Կիբանանի և Անգլոհոր-անանի պատվիրակությունները զվտավորում էին վարչա-պետներ Մուստաֆա Նահասը, Համդի Փաշային, Սաադալա-

Հարին, Ռիադ Սուլճե և Քաուսիկի Արուլ Հուզան: Իրաքի պատվիրակությանը տեղամեկուս էր նաև նախկին վարչապետ Նուրի Սաիդը:

Նախապատրաստական կոմիտեի նստաշրջանը, որ ավելի հաճախ անվանվում է Ալեքսանդրիայի խորհրդածողով, ճըշտորոշեց այն հիմնական սկզբունքները, որոնք դրվելու էին արաբական ապագա միության հիմքում: Խորհրդածողովի մասնակիցները սկզբից նեխեմ ենթադրում էին արաբական ապագա միության ձևը որոշելու հարցին: Փննարկման էին դրված միության մի քանի տարբերակներ: Բացարձակ միության գաղափարը, որը նախատրվում էր իրականացնել կամ կենտրոնաձուլվ մի պետության, կամ էլ արշակայացի նախնապետության ձևով, բայց Սիբրիայի պատվիրակությունից ոչ մեկի կողմից չսպառնացան⁵⁵: Հարցը լուծվեց նաև միությանը միջարաբական մի կազմակերպության միջոցով իրականացնելու առաջարկը բուրբ երկրների կողմից ընդունվելուց հետո էլ: Բանն այն էր, որ խորհրդածողովի մասնակիցներից ոմանք (Իրաք, Սիրիա, Անգորհորդանան) ցանկանում էին, որ ստեղծվելիք կազմակերպությունն ունենա գործադիր իշխանություն, իսկ մյուսները դրան համաձայն չէին⁵⁹: Տարակազմություններ կապին նաև կազմակերպությունում անդամ երկրների ներկայացուցչության և ընդունված որոշումները բոլորի համար պարտադիր լինելու կամ չլինելու հարցերի շուրջ: Ոմանք կողմնակից էին համաժամար հիմունքներով անդամ երկրների ներկայացուցչությունը հաստատելուն, իսկ մյուսներն ուզում էին այն սահմանել ըստ յուրաքանչյուր երկրի բնակչության և բյուջեի: Ոմանք առաջարկում էին ձայների մեծամասնությամբ ընդունված որոշումներն անխտիր բոլոր երկրների համար պարտադիր համարել, ուրիշներն ուզում էին դրանք պարտադիր համարել միայն այն երկրների համար, որոնք կողմ էին քվեարկել այնպի որոշումներին⁶⁰: Վերջիվերջո, այս հարցերի վերաբերյալ խորհրդածողովը հաստատեց եզրույթային վարչապետ նախահիմնականությունում որն առանց որևէ փոփոխության մտցվեց նախապատրաստական կոմիտեի նիստերի արդյունքներին ամփոփող Ալեքսանդրիայի արձանագրության առաջին պարագրաֆում⁶¹: Դրա սկզբում ասվում էր, որ «Արաբական պետությունների լիգա

բաղկացած է լինելու արաբական անկախ երկրներից, որոնք կցանկանան անդամակցել դրան»: Արաբական լիգան ունենալու էր խորհուրդ, որում սկիզբից անգամ երկրները ներկայացվում են հավասար հիմունքներով: Խորհրդի որոշումները պարտադիր էին լինելու միայն դրանց կողմ քվեարկած երկրների համար: Սակայն, նեխեմ էին կիզախ անգամ երկու երկրների միջև որևէ անհամաձայնություն ծագեր և այդ երկրներն այն կարգավորելու համար դիմելին կիզախ խորհրդին, ապա վերջինիս այդ կարգավորչությամբ ընդունված որոշումը կողմերի համար լինելու էր պարտադիր: Այսպիսով Ալեքսանդրիայի խորհրդածողովը որոշեց արաբական երկրների միջև համագործակցությունն հաստատել միջպետական, ուղիղնալ, համաարաբական մի կազմակերպության միջոցով:

Ալեքսանդրիայի արձանագրության առաջին պարագրաֆը կանխորոշում էր նաև Արաբական լիգայի խորհրդի գործունեության շրջանակները: Նշվում էր, որ խորհուրդը «կողմնակից լինելու իրազորման արաբական երկրների միջև կնքված պայմանագրերը, ինչպես նաև պարբերաբար հանդիպումներ կազմակերպել» նրանց միջև հարաբերություններն ամրապնդելու, քաղաքական քայլեր համակարգելու... բուրբ միջոցներով նրանց անկախությունն ու սուվերենությունը որևէ աղբյուրից պաշտպանելու և ընդհանրապես արաբական երկրների գործերը քննարկելու համար: Նախատեսվում էր նաև ստեղծել մի «Էկոլոգիան» կոմիտե, որը կորոշեր խորհուրդի ստատուսը և շեքենարիքի այն քաղաքական հարցեր, որոնց շուրջ կարելի է արաբական երկրների միջև պայմանագրեր կնքել: Խորհրդին իրավունք էր վերապահվելու միջնորդություն կատարել կիզախ անդամների, ինչպես նաև նրանցից մեկի և մի օտար երկրի միջև պատերազմի մտանք ծագելու դեպքում: Կիզախ անդամներին արգելվում էր միմյանց միջև առաջացած տարաձայնությունները լուծել ուժի գործադրումով, ինչպես նաև վարել այնպիսի քաղաքականություն, որը կվնասեր կիզախի կամ նրա անդամներից մեկին: Ալեքսանդրիայի արձանագրության առաջին պարագրաֆի այս դրույթները վկայում էին, որ իմպերիալիստական երկրների անկախներին հակառակ, Արաբական լիգան ա-

տաշին հերթին քաղաքական զեր կատարող մի մարմին էր լինելու:

Այնքանազորիայի արձանագրության երկրորդ պարագրաֆի համաձայն արաբական համագործակցությունը տարածվելու էր նաև տնտեսության, ֆինանսների, հաղորդակցությունների մշակութային, քաղաքացիական, առողջապահության և սոցիալական ասպարեզներում:

Համաձայնելով այդպիսի ասպագա միությունը միջպետական մի կազմակերպության միջոցով իրականացնելու զաջմիտքին, տարբեր նկատույններով արաբական ավելի սերտ միության կողմնակիցները՝ Սիրիան, Անգոնորդաններ և Իրաքը, չէին հրաժարվում իրենց նախնական տնտեսական և պաշտպան իրականացնելու հույսից: Իրաքի նախկին վարչապետ Նուրի Մախթ Այնբրան Այնբրանի խորհրդածողովում էլ արծաժոց «ՄՆԸ Սիրիայի» հարցը: Այդ նախագիծն օրակարգում մտցնելիս հաշվառանների ներկայացուցիչները ակնկալում էին, որ սիրիական պատվիրակությունն իրենց հետ միացյալ ճակատով հանդես կգա Իրա պատճառն այն էր, որ Սիրիայի թեկուզ վերապահումով «ՄՆԸ Սիրիայի» օգտին հանդես գայն ու նրա այբարտան ավելի սերտ միության կողմնակից լինելը երանք մեկնարանուն էին որպես սիրիական կառավարության պրոպագանդային գիրքորոշման արտահայտություն: Սակայն իրաքահանրապետության հույսերը շարժարարան: Խորհրդածողովում սիրիական պատվիրակությունը հանրապետական վարչակարգի պահպանումով պայմանավորվելուց բացի նշեց, որ Անգոնորդանների և Պաղեստինի անգիրիական մտադրատյան տրեպատնության տակ գտնվելու պայմաններում խնդրել ատարակ նախագծի քննարկում անժամանակ ¹⁰²: Այլ խորով, սիրիական կողմը դեմ էր արտահայտվում «ՄՆԸ Սիրիայի» նախագիծը անգլո-հաշման տարերակով իրականացնելուն: Փորձելով հարցը վահույնց ցուր քերել, Մախթ ասպագան ասպագան ասպագան կոմիտեի նստաշրջանը զոնե զոնե իր տեսակետը բերհանրապետ արաբական ավելի սերտ մի միության հարց վերաբերյալ: Վերջվերջը որոշվեց Այնբրանգրիայի արձանագրությունում մտցնել երրորդ պարագրաֆը, որում նշվում էր

«Ռեճումեակոմիտեի ընդունելով այս ասպան քայլը, կոմիտեն հույս ունի, որ ասպագայում արաբական երկրներն այն կամ պայմաններն այլ քայլերով ևս...: Նուրի Մախթը ցանկանում էր այս պարագրաֆին օգտագործել ոչ միայն «ՄՆԸ Սիրիայի» նախագիծն իրականացնելու համար: Նա նաև հույս ուներ զրա միջոցով հասնել լիզայի ընդարձակմանն ի հաշիվ Քուրբայի, Աֆղանստանի և Իրանի, այդպիսով այն զարձանելով մերձավորարևելյան մի կազմակերպություն¹⁰³:

Այնքանազորիայի արձանագրության չորրորդ պարագրաֆը վերաբերում էր իրանական Սիրիայի ասպագրով մտցված այդ պարագրաֆում խորհրդածողովի մասնակից երկրները հայտարարում էին, որ իրենց ձևանշում են իրանների անկախությունը և ասարաքային ամբողջականությունը, բայց որում շեշտում էին, որ իրենք զրա անում են հենվելով իրանների խորհրդարանի կողմից միաձայնորեն հաստատված 1243 թ. հոկտեմբերի 7-ի ակտի քաղաքական գիծ անցնացնելու մտադրության անկախելու կառավարական հայտարարության վրա: Սրանով ասպագա Արաբական լիգային անգամները ցույց էին տալիս, որ իրենց իրանների անկախությունը դիտում են որպես լիգանանցիների ձևը բերած նվաճում և այն չնկ կպայում այդ հարցում Ֆրանսիայի դիրքորոշման հետ: Բացի այդ, այս պարագրաֆով իրանների սահմանները ստանում էին համաարաբական ճանաչում, ինչը նույնպես կարևոր էր զրանց օրինականության հարցի շուրջ առկալի ցույցները զազարնցնելու ատումով: Եվ վերջապես պարագրաֆը մի անգամ ևս բնագծում էր հիմնադրվելիք Արաբական լիգայի միջկետական, սեղիտալ լինելը, որով և ջրում էր ասպագա միությունում իրանների ինքնուրույնության վերացման վերաբերյալ լիգանական հասարակական որոշ շրջանակների տնեցած մտավախությունները:

Հակառակ նոգոնի ընդգրկմազորության, Այնբրանգրիայի խորհրդածողովը քննարկեց նաև Պաղեստինում տիրող իրաքություն հարցը: Խորհրդածողովի ավարտից հետո հրապարակված հաղորդագրությունում նստաշրջանի մասնակիցները որոշում էին պաղեստինյան արաբների ներկայացուցիչ Մուսա ալ Ալամիի ներկայությունը և նշում, որ արաբական երկրները հատուկ նշանակություն են տալիս սեղալը

երկրի գործին⁵⁴։ Այլընտնդիրի արձանագրությունում Պաղեստինին էր վերաբերում հինգերորդ պարագրաֆը։ Այնտեղ ասվում էր, որ «Պաղեստինը արաբական երկրների կարևոր մասն է, և որ արաբների իրավունքներն այնտեղ չեն կարող ոտնահարվել առանց արաբական երկրների խաղաղությունը վտանգելու»։ Այսինքն էր նաև, որ «Երևական ներգաղթը զարգանքն է, արաբներին պատկանող հողերը պաշտպանելու և Պաղեստինին անկախություն տալու վերաբերյալ Մեծ Երիտասարդի ստանձնած պատմավորությունները՝ իրականացվելու դեպքում կնպաստեն իրագործման և անվտանգության ամրապնդմանը»։ Այսպիսով, արաբական երկրները պաշտպանում էին 1939 թ. անգլիական կառավարության Ապտառի գրքի դրուժնաբեր Պաղեստինի հարցի վերաբերյալ Ալեքսանդրիայի խորհրդածրոջում մասնակիցները գտնում էին, որ եվրոպական հրեաների հարցը պետք չէ շփոթել սիոնիզմի հետ և դեմ էին արտահայտվում նրանց հարցը «մի նոր անարդարացություն» լուծելուն, որի զուգընթաց կզտանա Պաղեստինի արաբները...»։ Խորհրդածրոջով ժամանակ Մուսա ալ Ալամին առաջարկեց ստեղծել «Արաբական ազգային ֆոնդ»՝ Պաղեստինի արաբներին պատկանող հողերը փրկելու համար սիոնիստական ոտնձգություններից⁵⁵։ Արձանագրությունում ասվում էր, որ այդ հարցը տեսնասական ու ֆինանսական հարցերի ենթաժողովում նախնական քննարկման ենթարկելուց հետո կըզով նախապատրաստական կոմիտեի առաջիկա նստաշրջանի օրակարգում։

Այլընտնդիրի արձանագրության շորթորդ և հինգերորդ պարագրաֆները փաստորեն նույն արձանագրության առաջին պարագրաֆի դրույթների իրազորման առաջին փորձերն էին՝ ե՛վ այս հանգանակները, և՛ Այլընտնդիրի խորհրդածրոջի հրավիրման փաստն ու նրա ընթացքը վկայում են, որ 1944 թ. կեսրից արաբական միություն ստեղծելու շարժումը հիմնականում ընթանում էր ոչ միայն օտարերկրյա տերությունների, մասնավորապես Անգլիայի կամքին հակառակ, այլ նաև դուրս էր եկել նրանց վերահսկողության տակից։ Այս կապակցությամբ անհրաժեշտ ենք համարում թեկուզ թուղքի անդրադառնալ կրպաչի ստեղծման գործում լոնդոնի «Ներքոման» խնդրին։ Սովետական արևելագիտա-

կան զբաղմունքի մեջ հաճախ այն տեսակետն է արտահայտվել, որ Անգլիան պաշտպանում էր կրպաչի ստեղծման գործը, ձգտելով արաբական միության գաղափարը ծառայեցնել իր շահերին⁵⁶։ Այս տեսակետը թափանցել է նաև վերջերս լույս տեսած «Ջարգացող երկրների ժամանակակից աշխարհում. նոր ուժ համաշխարհային քաղաքականությունում և կոնոմիսիկայում» և «Ջարգացող երկրների արտաքին քաղաքականությունը, ընդհանուր պրոբլեմներ և հետազոտման մեթոդաբանություն» տրված գրքում մենագրությունների էջերը⁵⁷։ Մինչդեռ իրականում լոնդոնը, վախճանալով ստեղծվող արաբական միջպետական կազմակերպության քաղաքական անվերահսկելի ուղղվածությունը, նաև ոչ մի լավ բան չափնաչելով Պաղեստինի հարցում նրա անակնկալներով հողակալությունից, սկսած 1944 թ., ինչպես վերևում հիշատակված փաստերն են վկայում, ամեն կերպ շանում էր խոչընդոտել Արաբական լիգայի ստեղծումը։

Այլընտնդիրի արձանագրությունը 1944 թ. հոկտեմբերի 7-ին ստորագրվեց խորհրդածրոջի մասնակից յոթ երկրներից՝ միայն հինգի՝ Եգիպտոսի, Իրաքի, Սիրիայի, Անգլիայի և Լիբանանի և կրանանի կողմից, քանի որ սաուդական և էմենյան պառլիամենտները համապատասխան իրավասություններ չունեին։ Սաուդյան Արաբիան և Եմենը արձանագրությունը հաստատելից համապատասխանաբար 1945 թ. հունվարի 7-ին և փետրվարի 5-ին։

Արաբական ազգային միության հիմնական սկզբունքները, ճանկապես միության ինչ ձևով իրականացնելու հարցը Այլընտնդիրի խորհրդածրոջում որոշելուց հետո թվում էր, որ արաբական երկրներն առանց որևէ զմլարության կմշակեն Արաբական լիգայի ստատուսը և այն արաբորեն կյանքի կոնկրետ նվազակալ, ինչպես Արաբական լիգայի պակասի մշակմանը նվիրված քաղաքական ենթահանձնաժողովի նստաշրջանում, որը կազմեիս գումարվեց 1945 թ. փետրվարի 14-ից մարտի 3-ը, այնպես էլ զրանից առաջ ու հետո հարկ եղավ հաղթահարել տարբեր բնույթի մի շարք խոչընդոտներ։

Առաջին խոչընդոտը կապված էր արաբական միության հարցում Սաուդյան Արաբիայի գրեթե ամբողջական հետ։ 1945 թ. հունվարի սկզբին, Այլընտնդիրի արձանա-

գրութիւնը հաստատելու հետ մեկտեղ, Ստուգյան Արարիան, որքան էլ դա տարբրեանկ թիւս, առաջ քաշեց արարական ապագա միութիւնը արարական անկախ երկիրների միջև կերբ-վկիբ մի դաշինքի միջոցով իրականացնելու գաղափարը: Այդ դաշինքն ունենալու էր ինքնապաշտպանական բնույթ և ուղղված չէր լինելու մի այլ երկրի կամ երկրների խմբի դեմ: Ռիազն անհրաժեշտ էր համարում նաև, որ միութեան բոլոր անդամները ճանաչելին Միջրիախ և Լիբանանի անկախութիւնը և Երևանը հանրագիտական վարակարգորէր: Բացի այդ նախատեսվում էր, որ Մասուդյան Արարիային իրավունք վերապահվի շմանակեցել միութեան շրջանակներում ձեռնարկվող օրենսդրական և լուսավորական նախաձեռնումներին, որոնք կարող էին անհարկ լինել իսլամի սկզբունքներին⁶⁸, Կարելի է այն հետևութիւնն անել, որ Ռիազը, ընդհանրապես կողմնակից լինելով արարական միութեանը, ցանկանում էր դա իրականացված տեսնել ոչ թէ ոեղիոնալ կազմակերպութեան, այլ արարական երկրների միջև կնքված մի դաշինքի ձևով: Մակյան հարցի նկատմամբ այսպիսի մտտեցումը կարող էր հանդեպնել միութեան դործը դուրս բերելու ձգվածներ: Միութեան ստուգական տարբրակին, որն ըստ խոթանի գրական պետք է համարել, Լեոնդոսի քիչադրանքով ամենայն հավանականությամբ կընդգրկմանային հաշիմյանները, քանի որ Ազգիան բացասաբար էր վերաբրում ստուգական նախաձեռնութեանը⁶⁹: Այն ավելորդ մտավախութիւնն կարող էր առաջացնել նաև իրանական քաղաքական որոշ շրջանակներում: Ազկելոզ այս բարդութիւններից կարելի է խուսափել, եթև վերոհիշյալ առաջարկները պարզորոշ ներկայացվեն ոչ թէ որպիս Ալեքսանդրիայի արձանագրութիւնում անոչ առաջ քաշված Արարական լիգայի գաղափարի այլընտրանք, այլ իր բնույթ հենց Արարական լիգայի շրջանակներում իրականացվելիք միջոցառումների վերաբրելու նկատառումներ: Ռիազի դիրքորոշումն այդպիսի փոփոխման հնարավոր կցով հասնել նրկպատմի թագավոր Շարուհի 1945 թ. հունվարի վերջին Սաուդյան Արարիա կատարած այցելութեան ընթացքում: Դա անպիսկան իրագեկ ժՄայսա թերթը որակեց որպես «որոշ չափով նման Լիգայի վերջնական ստեղծման կրաշխիքին»⁷⁰:

1945 թ. փետրվարի 14-ին Կահիրեում բացվեց Արարական լիգայի պակտը մշակող քաղաքական ենթահանձնաժողովի նստաշրջանը: Դրան մասնակցում էին Նզիպուտտի, Սիրիայի, Լիբանանի, Անդրհորդանանի պատվիրակութիւնները՝ արտաքին գործերի մինիստրները, ինչպես նաև սաուդական և իրաքյան պատվիրակութիւնները՝ սաուդական զիվանդանայի ազ դին Ջիրբելիի և Իրաքի նախկին վարչապետ Նուրի Մահդի զվարակրութեամբ: Նստաշրջանին չէր մասնակցում Եմենը: Պաղեստինի արաբներին ներկայացնում էր Մուսա ալ Ալային: Նստաշրջանի քննարկմանը ներկայացված էին Արարական պետութիւնների լիգայի պակտի իրաքյան և Լիբանանյան նախագծերը, ինչպես նաև Լիգայի նկատմամբ Սաուդյան Արարիայի վերոհիշյալ նկատառումները: Նստաշրջանի սկզբում սաուդական պակտիբանկը հայտարարեց, որ իր երկրի համար սկզբունքային նշանակութիւն ունի արարական ապագա միութիւնում Միջրիախ և Լիբանանի անկախութեան պահպանումը և Լիգայի անգամների կոզմից «որեւէ արարական երկրի տարածքի վրա կատարված ցանկացած ագրեսիայի դեմ միասնաբար հանդես գալու վերաբրելու պարտականութեան քննրումումը»⁷¹:

Արարական լիգայի պակտի մշակման համար հրավիրված քաղաքական ենթահանձնաժողովի նստաշրջանն հիմնականում հաստատեց այն դրույթները, որոնք արդեն կային Ալեքսանդրիայի արձանագրութիւնում, ինչպես նաև ավելացրեց որոշ նոր կետեր: Այս նստաշրջանում մշակված պակտի նախագծի և 1945 թ. մարտի 22-ին համաարարական կոնգրեսի կողմից հաստատված պակտի միջև կան որոշ տարբրութիւններ, որոնք հիմնականում կապված են հոգվածների քանակի, դրանք հերթափոխութեան ու խմբագրման հետ⁷²: Լիգայի պակտի վերլուծումը կատարվելու է ըստ նրա հաստատված տարբրակի: Միակ էական տարբրութեան մասին, որ կա դրանք միջև, ստորև առանձին կնշվի:

Քաղաքական ենթահանձնաժողովը հաստատեց Ալեքսանդրիայի արձանագրութեան այն դրույթը, ըստ որի Լիգան բաղկացած էր լինելու միայն արարական անկախ երկրներից (Արարական լիգայի պակտի հոգված 1-ին): Որոշ տարակախութիւններ առաջացան նույն հոգվածի երկրորդ մա-

սի շուրջ, որը վերաբերում էր ապագայում արարական նոր-
անկախ որևէ երկրի կիցային անդամակցելու ձևակերպում-
ներին: Ըստ իրարջան նախագծի, արարական ամեն մի ան-
կախ երկրի կարող էր այդ կաշմանկերպության անդամ դառ-
նալ այդ մասին տեղյակ պահելով կիցայի Քարտուղարու-
թյանն ու մասնակից երկրներին⁷³: կրթանանյան նախագիծը
անհրաժեշտ էր համարում նաև, որ որևէ երկրի կիցա ընդուն-
վելու հարցի աղթիվ կայացվի խորհրդի հատուկ որոշում⁷⁴:
Նախապատմությունը սրվեց լիբանանյան ձևակերպմանը,
որը և դրվեց կիցայի պակտի 1-ին հոդվածի երկրորդ մասի
հիմքում:

Ըստ պակտի 2-րդ հոդվածի, կիցայի նպատակը լինելու
էր «ուժեղացնել կապերը անգամ երկրների միջև, համակերպ-
վել նրանց բաղաբանական ծրագրերի» միջնայն միջև համա-
գործակցություն հաստատելու համար, պահպանել նրանց
անկախությունն ու սովորենությունը...»: Նույն հոդվածով
նախատեսվում էին նաև այն ընագավաճները, որոնցում
ժամկվելու էր միջարարական համագործակցությունը: Գրանց
էին. 1. Տնտեսության և ֆինանսների, 2. հաղորդակցություն-
ների, 3. մշակույթի, 4. քաղաքացիական, 5. սոցիալական,
6. կրթն ոլորտները: Առաջ անցնելով նշելն, որ պակտի 4-րդ
հոդվածով նախատեսվում էր խորհրդի կից համապատաս-
խան կոմիտեներ ստեղծել՝ վերահիշյալ յուրաքանչյուր աս-
պարեղում համագործակցությունը համակարգելու համար:
Հաշվի առնելով Մատուան Արաբիայի նկատառումը իսլամի
անդրունների հակառոդ ձեռնարկումների ըմանակցելու
վերաբերյալ, նպատակահամար համարվեց պակտի 2-րդ
հոդվածում նշել, որ «...անգամ երկրների միջև համագոր-
ծակցությունը ծավալվելու է նկատի ունենալով յուրաքանչյու-
րը երկրի վարչակարգը և դրանում գոյություն ունեցող պայ-
մանները»:

Արաբական լիգայի պակտի 3-րդ հոդվածի համաձայն
կիցան ունենալու էր խորհուրդ, որում «յուրաքանչյուր երկրի
ունենալու է մեկ ձայն...»: խորհրդի խնդիր էր լինելու «Ե-
րականացնել կիցայի նպատակները, վերահսկել անգամ եր-
կրների միջև կնքվելիք պայմանագրերի իրականացումը»:
Ըստ պակտի 8-րդ հոդվածի, խորհրդի որոշումները պարտա-

գիր էին լինելու միայն այն երկրների համար, որոնք կողմ
էին քվեարկել տվյալ որոշմանը: Նույն հոդվածը, դարձյալ
կենդիվ սատրական վերահիշյալ նկատառումից, նախատե-
նում էր, որ «խորհրդի որոշումները յուրաքանչյուր երկրում
իրականացվելու են բաւ այդ երկրի ներքին օրենքներն»:
Խորհուրդը զումարվելու էր տարեկան երկու անգամ՝ մարտ
և հոկտեմբեր ամիսներին, իսկ խորհրդի արտահերթ նիստ
կարող էր տեղի ունենալ կիցայի անգամ երկու երկրների
պահանջով (հոդված 11): Խորհրդի նիստում հերթով նախա-
գահելու էին անգամ երկրների ներկայացուցիչները (հոդված
15): Կահիրեն լինելու էր նրաբական լիգայի մշտական
նստավայրը, սակայն խորհրդի նստաշրջանները կարող էին
անել ունենալ նաև այլ երկրներում (հոդված 10):

Արաբական լիգան ունենալու էր Գլխավոր բարտուղա-
րություն՝ բաղկացած գլխավոր բարտուղարից, նրա տեղա-
կաներից և այլ պաշտոնյաներից: Գլխավոր բարտուղարը
ընտրվելու էր խորհրդի անդամների ձայների երկու-երրորդի
մեծամասնությամբ (հոդված 12): Գլխավոր բարտուղարը
պատրաստելու էր կիցայի տարեկան բյուջեի նախագիծը և
այն ներկայացնելու էր խորհրդի հաստատմանը (հոդված 13):
Գլխավոր բարտուղարության պաշտոնյաներ նշանակելիս,
կիցայի բյուջեն հաստատելիս, խորհրդի, նրան կից կոմիտե-
ներ և Գլխավոր բարտուղարության ներքին աշխատակարգը
որոշելիս, ինչպես նաև նիստերի հետաձգման վերաբերյալ
հարցերը վճռելիս բավարար էր խորհրդի անդամների ձայ-
ների պարզ մեծամասնությունը (հոդված 16):

Եթե որևէ երկրի ցանկանար դուրս գալ Արաբական լի-
գայից, ապա նա այդ մասին մեկ տարի առաջ պետք է տեղ-
յակ պահեր կիցայի խորհրդին: Միաժամանակ խորհուրդը
իրավասու էր կիցայից հեռացնել այն երկրին, որը «չէր կա-
տարի պակտից բխող իր պարականությունները»: Վերջին
գնպքում խորհրդի որոշումը պետք է լիներ միաձայն, առանց
հաշվի առնելու խնդր առարկա երկրի ձայնը (հոդված
18):

Արաբական լիգայի պակտը փոփոխության ենթարկելու
համար պահանջվում էր խորհրդի անգամների ձայների եր-
կու երրորդի մեծամասնություն (հոդված 19):

Բավականին զմիարժեքունենր առաջացան կիզայի պակ-
տի 5-րդ հոդվածի ձևակերպման ժամանակ, որը վերաբերում
էր կիզայի անդամ երկրների, ինչպես նաև անդամ երկրնե-
րից որևէ մեկի և մի օտար երկրի միջև ծագած տարաձայնու-
թյունների կարգավորմանը: Կիզայի պակտի քե՛ն իրարյան,
քե՛ն լիբանանյան նախագծերում, ինչպես նաև վերոհիշյալ
ստուգական հուշագրում վե՛ճերը ու՛ժի միջոցով լուծելը հա-
մարվում էր անմիջապես ինչ այս դրույթն անոց որևէ բար-
դուրյան մտցվեց 5-րդ հոդվածում: Հիշված երեք փա-
ստավթերում էլ նախատեսվում էր, որ տարաձայնություն-
ների կարգավորման հարցում կիզան կատարի միջնորդի կամ
արբիտրի գե՛ր, սակայն դրանցում տարբեր կերպ էին սահ-
մանվում այդ հարցում հորհրդի ունենալի իրավասության
ըջանակները: Ստուգական հուշագրում անաշարկվում էր, որ
եթե որևէ երկիր չենթարկվի արբիտրածի որոշմանը, ապա
մյուս արաբական երկրները խորհրդակցելու են և ստիպելու
են նրան ընդունել այն, ինչը որ հիշտ է: Քաղաքական են-
թանմոտիկ նստաշրջանի ընթացքում Իրաքը ներկայացրեց
երկու հուշագիր, որոնցում ճշգրտված էր Բաղդադի դիրքը-
որումը այս և այլ վիճելի հարցերի վերաբերյալ⁶⁵: Իրաքը
գե՛ն էր արտահայտվում կիզայի միջանտոմիայնը միջև նրա
ստեղծումը կնքված պայմանագրերի հետ կապված հարցե-
րում, ինչպես նաև գտնում էր, որ որևէ վեճի կիզան պետք է
միջամտի միայն վիճող երկու կողմերի համաձայնությամբ:
Վեճերի կարգավորման հարցում կիզայի խորհրդի իրավասու-
թյունները որոշ չափով սահմանափակված էին նաև պակտի
լիբանանյան նախագծում, ըստ որի՝ հորհուրը արբիտրի
իրավունք չէր ունենալու այն դեպքում, երբ տարաձայնու-
թյունները վերաբերում էին որևէ անդամ երկրի անկախու-
թյանը և տարածքային ամբողջականությանը: Քաղաքական
կոմիտեն հաստատեց 5-րդ հոդվածի մի փոփոխողական
տարբերակ, ըստ որի՝ հորհուրը կարգավորելու նպատակով
միջանտոմի էր այն տարաձայնությունների միայն, որոնք
լուծելու համար վիճող կողմերը դիմելու էին իրեն, և որոնք
չէին վերաբերում անդամ որևէ երկրի անկախությանն ու
տարածքային ամբողջականությանը: 1945 թ. մարտի 17-ին և
19-ին տեղի ունեցած Համաարաբական կոնգրեսի հրավիր-

ման նախապատրաստական կոմիտեի նիստերի ժամանակ
արդվեց 5-րդ հոդվածում դրույթ ավելացնել այն մասին, որ
վեճերի կարգավորման հարցում հորհրդի որոշումները ըն-
դունվեն ձայների պարզ մեծամասնությամբ: Նախապատ-
րաստական կոմիտեն նաև նպատակահարմար գտավ, որ
վիճող կողմերը շմանակցեն որոշումների ընդունմանը և
որոշումներն ունենան պարտադիր բնույթ⁶⁶: Սա միակ էական
տարբերությունն էր քաղաքական ենթահամաձայնության հաս-
տատած պակտի նախագծի և մարտի 22-ին կնքված պակտի
միջև: Պակտի 5-րդ հոդվածի համաձայն հորհուրը կարող էր
միջամտել նաև կիզայի անդամ երկրի և մի օտար երկրի
միջև տարաձայնությունների կարգավորմանը, եթե վիճող
կողմերն այդպիսի խնդրանքով դիմեն իրեն:

Քաղաքական լիզայի պակտի 6-րդ հոդվածով նախատես-
վում էր, որ եթե կիզայի անդամ որևէ երկիր ազդեալայի
ենթարկվի, ապա նա իրավունք է ունենալու պահանջել հոր-
հրդի հրավիրումը արտակարգ նստաշրջանի, որը միաձայ-
նորեն որոշելու է, թե ինչ միջոցներ են ձեռնարկվելու ազդե-
ալորի դեմ: Եթե ազդեսորը կիզայի անդամ լիներ, ապա նրա
ձայնը քվեարկության ժամանակ հավելյալ չէր անվելու:

Կիզայի յուրաքանչյուր անդամ պարտավորվում էր հար-
ցել անդամ մյուս երկիրներին հաստատված վարչակարգերը
և ձեռնպահ մնալ դրանք փոխելու ուղղությամբ որևէ բայլ
ձեռնարկելուց (հոդված 8): Կիզայի պակտի այս հոդվածն
արտացոլում էր ստուգական հուշագրի այն կետի, որը պա-
հանջում էր միության անդամների կողմից Մերիայի ու Լի-
բանոսի անկախության ու դրանց հանրապետական վարչա-
կարգերի անկեղբարեան ձեռնադրումը: Հատկանշական է, որ
կիզայի պակտի կե՛ման նախաշեմին, քաղաքական ենթա-
հանձնաժողովի նստաշրջանում դրա դեմ շատերից հետո,
Իրաքը ձգտում էր հանել այս հոդվածը պակտից հանելուն:
Մարտի 11-ի մի հուշագրում Իրաքի կառավարությունը սե-
ղիկացնում էր, որ կառավարման ձևի ընտրության հարցը
վերաբերում է միայն տվյալ երկրի ժողովրդին և փաստորեն
պահանջում էր 8-րդ հոդվածում բավարարվել միայն այս
դրույթի շարադրմանը⁶⁷: Սակայն իրաքյան այս քայլը ան-
հետևանք մնաց: Կիզայի պակտի 8-րդ հոդվածի երևան գալը

ալլ էերզ և բացատրվում «Մերձավոր և Միջին արևելքի կրկրների արտաքին բաղաբաղակառուցումը» գրքում: Հնդհանուր առձամբ իրավացիորեն նշելով, որ «Յեզիպոսի, Իրաքի, Անգրճորդանանի, Սաուդյան Արաբիայի և Եմենի միապետական վարչակարգերի միապետական էությունը ընկած էր նրանց փոխադարձ հարաբերությունների ինչպես կենտրոնաձիգ, այնպես էլ կենտրոնախույս նկրտումների հիմքում», Տեղինակների ընկերակցության անհավանական մեջ գրելով, որ «Ինքնակառուցությունների պահպանման ընդհանուր նպատակը հնարավոր դարձրեց Արաբական պետությունների լիգայի ստեղծումը, քանի որ նրա պակասում պոլություն ունեցող վարչակարգերի անասանությունը համարվեց որպես կիզայի ստեղծման նախապայմանություն մեկը»⁷⁵: Խնդրո առարկա 8-րդ հոդվածը, ինչպես տեսանք, բուրբուրվի ալլ նկատառումների գրքում մտավ կիզայի պակասի մեջ: Ավելին, անգլիսական Իրաքը ձգտում էր այդ հոդվածը պակասից դուրս գցել: Ինչ վերաբերում է ինքնակառուցությունների պահպանման հանգամանքին, ապա դրա դերը կիզայի ստեղծման գործում, մեր Զամոզումար, էական չի եղել:

Կիզայի պակասի 9-րդ հոդվածում նշվում էր, որ նրան կիզայի անդամ երկու երկրներ ցանկանան հաստատել ավելի սերտ հարաբերություններ, քան պակասով է նախատեսված, ապա կարող են դրա վերաբերյալ լրացուցիչ պայմանագրեր կնքել: Շուտի հոդվածում ասվում էր նաև, որ կիզայի անդամ երկրների հոդվածների, ինչպես նաև կիզայի որևէ անդամի և մի օտար երկրի միջև կնքված և կնքվելիք պայմանագրերը չեն վերաբերում կիզայի մյուս անդամներին: Պակտի 17-րդ հոդվածով նախատեսվում էր, որ անդամ երկրները քայքայում իրենց կնքելիք բոլոր պայմանագրերի պատճենները ներկայացնեն կիզայի զլխավոր քարտուղարությանը:

Այնքանգործիայի արձանագրության միակ դրույթը, որ բացակայում էր կիզայի պակասում, դա որևէ անդամի կողմից կիզային և նրա անդամներին վնասող արտաքին բաղաբաղական նույնիսկ շվարհուր վերաբերյալ գրույթն էր: Քաղաքական ենթահանձնաժողովի քննարկմանը ներկայացված պակասի իրաբանական նախագծում այս դրույթի վերաբերյալ հատուկ հոդված կար: Պետք է ենթադրել, որ այն պակասի մեջ շմտցվեց

այն պարզ պատճառով, որ արաբական երկրների միջև համապայնեցված քաղաքականություն վարելու նպատակով ստեղծվող կիզայի պակասում այդպիսի հատուկ հոդվածի գոյությունը արաբական երկրների կողմից ավելորդ համարվեց: Է. Քուման մի փոքր ծայրահեղության մեջ ընկնելով գտնում է, որ այս, ինչպես նաև այլ կետերում կիզայի պակասը «էականորեն տարբերվում է» և նույնիսկ «ճանաչել է... Այնքանգործիայի արձանագրության դրբերից»⁷⁶:

Բացի վերոնշյալ վերոնշյալ հոդվածներից, պակաս ուներ նաև երեք հավելված, որոնք վերաբերում էին Պաղեստինին, ոչ կիզայի անդամ արաբական երկրների հետ համագործակցությանը և կիզայի զլխավոր քարտուղարի նշանակմանը: Պաղեստինին վերաբերող հավելվածում նշվում էր, որ նրա պոլությունը, ինչպես նաև դե-յուրե նրա ազգային անկախությունը չեն կարող ըննարկման առարկա լինել, ինչպես որևէ այլ արաբական երկրի անկախությունը: Միաժամանակ կիզայի խորհրդին հանձնարարվում էր Պաղեստինից ընտրել մի ներկայացուցիչ, որը խորհրդում կներկայացներ պաղեստինյան արարներին: Անկախություն չնվաճած արաբական երկրներից միայն Պաղեստինի նկատմամբ պայպիս բացառություն կատարելով, կիզայի անգամները կարող են ընդգծում լին այդ երկրի և նրան հուզող հարցերի առանձնահատուկ նշանակությունը արաբական աշխարհի համար: Երկրորդ հավելվածում ասվում էր, որ Արաբական կիզայի խորհուրդը պակասելու է անկախություն չնվաճած արաբական երկրների նկրտումների իրականացմանը և ձգտելու է «բարեմիջել նրանց քայահոլությունն ու ստատուսը՝ օգտագործելով իր ստանդարտության տակ եղած բոլոր քաղաքական միջոցները»: Միաժամանակ խորհրդին հանձնարարվում էր ամեն ինչ անել՝ իրականացնելու այդ երկրների մասնակցությունը կիզայի կոմիտեների աշխատանքներին:

Կիզայի պակասի այս հավելվածները կարելի է համարել նրա առաջին, ճիշտ է՝ փոքր ինչ վեհերում, բայց բոլոր դեպքերում քաղաքական ակտիվ դիրքորոշման մասին վիշտող բացկրը: Դրանց նշանակությունը ավելի է ակնբայս գտնում, երբ հաշվի է առնվում այն, որ անգլիական և ֆրանսիական

սիական շրջանները կուլինսկիի ետևում շանք շէին խնայում այդ հալածվածները պալատից հանելու համար⁵⁰։

Պակոսի էրրորդ հավելվածով Արարական լիզայի առաջին պլանավոր քարտուղար էր նշանակվում Արդառուհիման Ազգամբ, որը մինչ այդ Ազիպատի արտաքին գործերի մինիստրության արաբական երկրների վարչության անօրենն էր։

Արարական պետությունների լիզայի պակտը ստորագրվեց Կահիրեում 1945 թ. մարտի 22-ին Սիրիայի, Անգլո-որդանանի, Իրազի, Սաուդյան Արաբիայի, Լիբանանի և Եգիպտոսի ներկայացուցիչների կողմից։ Բացի Սաուդյան Արաբիայից, մնացած արաբական պետությունները ներկայացված էին իրենց վարչապետներով։ Մայիսի 5-ին պակտն ստորագրեց նաև Եմենը։

Պակտը ուժի մեջ մտավ մայիսի 10-ին։ Արարական լիզայի կառուցվածքն սկզբնական շրջանում կանխորոշվում էր միայն նրա պակտով։ Սակայն, ԱՄՆ կապուր հետագա տարիներին փոշիոսություն չլրեց, այս պահի կառուցվածքը շատ բանով փոխվեց։ Նախ Լիզայի խորհրդի 1946 թ. նոյեմբերի 30-ի որոշումով ստեղծվեց Լիզայի բաղադրական կոմիտեն, որը հետագայում դարձավ խորհրդից հետո Լիզայի ամենակարևոր մարմինը։ Լիզայի աշխատանքը կարգավորելու համար ընդունվեցին նաև մի շարք օրինագծեր։ 1951 թ. զեկտեմբերին հաստատվեց խորհրդի աշխատակարգի վերաբերյալ օրինագիծը։ 1951 թ. հոկտեմբերին նույնպիսի օրինագիծ ընդունվեց նաև Լիզայի կոմիտեների, իսկ 1953 թ. մայիսին՝ Գլխավոր քարտուղարության վերաբերյալ⁵¹։ Այս օրինագիծերը զգալիորեն փոխեցին Լիզայի կառուցվածքը, ինչպես նաև որոշ կրթումներ մտցրեցին խորհրդի և կոմիտեների աշխատակարգերի ճարտարում։ Այսպես, ԱՄՆ ըստ Լիզայի պակտի 4-րդ հոդվածի նրա կազմում լինելու էր վեց կոմիտե, այսպես ըստ խորհրդի աշխատակարգի Լիզան ունենալու էր հինգ կոմիտե. 1. բաղադրական, 2. տնտեսական, 3. սոցիալական և մշակութային, 4. ֆինանսական և վարչական, 5. իրավաբանական։ Կոմիտեների նիստում որոշումներն ընդունվելու էին ձայների պարզ մեծամասնությամբ, սակայն որանք ուժի մեջ էին մտնելու խորհրդի կողմից հաստատվելուց հետո միայն։ Անհրաժեշտության դեպքում կարող էին

կազմվել նոր կոմիտեներ։ Լիզայի խորհրդի նիստերը օրինական էին համարվում նրանում անդամ երկրների մեծամասնության ներկայության դեպքում։

Արարական լիզայի հովանու ներքո կերպիլ են բազմաթիվ տնտեսական, մշակութային, քաղաքական և այլ բնույթի պայմանադրեր։ Լիզայի գործունեության շրջանակներն ընդարձակելու և նրա կառուցվածքի փոփոխման առումով առանձնահատուկ նշանակություն ունի 1950 թ. ապրիլին կնքված Համատեղ պաշտպանության և տնտեսական համագործակցության պայմանագիրը⁵²։ Ըստ այդ պայմանագրի երկրորդ հոդվածի, Լիզայի մեկ կամ ավելի անդամների դեմ կատարված ագրեսիան համարվում էր նրա բոլոր անդամների դեմ կատարված ագրեսիա։ Նույն հոդվածով Լիզայի անդամները պարտավորվում էին դիմել սրբուր միջոցների, այդ թվում նաև զինված ուժերի օգտագործման, ագրեսիայի ներկրված երկրին կամ երկրներին օգնելու, ագրեսիան հետ մղելու, խաղաղությունն ու անվտանգությունը վերականգնելու համար։ Պայմանագրի 6-րդ հոդվածով նախատեսվում էր Լիզայի խորհրդի վերահսկողության ներքո ստեղծել Համատեղ պաշտպանության խորհուրդ՝ բաղկացած անդամ երկրների արտաքին գործերի և ազգային պաշտպանության մինիստրներից։ Այդ խորհրդին կից գործելու էր նաև մշտական ռազմական կոմիտե, որում ներկայացվելու էին զինապետ շտաբների ներկայացուցիչները և որը պետք է համակարգեր անդամ երկրների ռազմական նախագծերը, ինչպես նաև զբաղվեր նրանց զինված ուժերի միասնականացմամբ և համամասն այլ հարցերով։ Համատեղ պաշտպանության խորհրդում ձայների երկու-երրորդի մեծամասնությամբ ընդունված որոշումները պարտադր էին լինելու բոլոր համարի նախատեսվում էր ստեղծել նաև Տնտեսական խորհուրդ, որին ստորադասվելու էր համամասն կոմիտեն։ Պայմանագրի 10-րդ հոդվածը արգելում էր անդամ երկրներին կերել որևէ պայմանագիր, որի ղտվյթները անհամատեղելի կլինեին տվյալ պայմանագրի հետ։

1964 թ. որոշվեց Արարական լիզայի բարձրագույն օրգան համարել արաբական պետությունների ղեկավարների կոնֆերանսները, որոնք գումարվելու էին տարին մեկ ան-

գամ⁵⁵; 1965 թ. սեպտեմբերին կասաբլանկայի կոնֆերանսում ընդունված Արաբական համերաշխության պակտը որոշվեց համարել լիզայի պակտի հավելված:

Լիզայի գոյության ավելի քան քառասուն տարիների ընթացքում բազմաթիվ առաջարկներ են կատարվել այն արաբական ավելի սերտ մի միութամբ (արաբական երկրների ֆեդերացիայով, գործադիր իշխանությամբ օժտված արաբական միությունով և այլն) փոխարինելու վերաբերյալ: Սակայն արաբական երկրների միև ղեռ 40-ական թթ. սկզբին շոշափելի, իսկ մեր օրերում արդեն ավելի ցցուն դարձած հակասություններն ու տարբերությունները, արաբական համագործակցությունը ամբողջ արաբական աշխարհն ընդգրկող մատչարարով առայժմ հնարավոր են դարձնում իրագործել միայն միջպետական ռեզիմնալ մի կազմակերպության՝ Արաբական լիզայի միջոցով:

Արաբական պետությունների լիզայի ստեղծումը կարևոր պատմական իրադարձություն էր արաբական երկրների կյանքում: Հանձին նրա կյանքի կոչվեց մի կազմակերպություն, որը, հենվելով արաբական անկախ պետությունների համագործակցության ու արաբական ամբողջ աշխարհի բազմաբնույթ աշակցության վրա և օգտագործելով պակտով իրեն բնձնված հնարավորությունները, կարող էր էական օժանդակություն ցույց տալ արաբական ժողովուրդների երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո օրըստօրե հզորացող հակաիմպերիալիստական պայքարին: Լիզայի ստեղծումը վկայում էր, որ արաբական երկրների միասնական շանքերով ավելի հեշտ է լուծել արաբական աշխարհին հուզող շատ և շատ հարցեր: Արաբական լիզայի հետագա գործունեությունը հաստատում է այս դրույթի հիշատակները:

Գ Լ Ո Ւ Մ Ե Ր Կ Ր Ո Ր Դ

ԱՐԱՐԱԿԱՆ ԼԻԳԱՅԻ ԳԵՐԸ ԱՐԱՐԱԿԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆԿԱՍՈՒԹՅԱՆ ԱՄՐԱՊՆԴԱՄԱՆ ՀԱՄԱՐ ՄՂԱԾ ԳԱՅՔԱՐՈՒՄ

Արաբական պետությունների լիզան իր գործունեության ընթացքում մեծ ուշադրություն էր դարձնում արաբական երկրների անկախության ամրապնդման գործին: Արաբական պետությունները միջպետական այդ կազմակերպության միջոցով հաճախ էին միասնական քաղաքական կուրս որդեգրում թե՛ արաբական առանձին երկրներին, թե՛ ընդհանրապես իրենց բոլորին վերաբերող հարցերում:

Լիզայի առաջին նստաշրջանը նվիրված էր Լեանտի երկրների՝ Սիրիայի և Լիբանանի անկախության ամրապնդման խնդրին:

Սիրիայի համաշխարհային պատերազմի տարիներին ազգային-ազատագրական շարժումը Սիրիայում և Լիբանանում ծավալվեց նոր թափով: 1943—44 թթ. այդ երկրների հայրենասիրական ուժերը ազգային անկախության նվաճման ուղիով շատ հասան զգալի հաջողությունների: Այդ թվականներին, հակառակ ֆրանսիական զաղթաբարաների ընդդիմադրությանը, Սիրիայի և Լիբանանի սահմանադրություններից հանվեցին ֆրանսիական մանդատի վերաբերող հոդվածները, սեղական կառավարություններին փոխանցվեցին կառավարման մի շարք ֆունկցիաներ:

1944 թ. սկսած Լեանտի երկրներն սկսեցին առաջ քաշել հատուկ զորամասերն իրենց փոխանցելու էական հարցը: Տեղական բնակչությունից հավաքագրված այդ զորամիավորումները փաստորեն «Սիրիայի և Լիբանանի ազգային բա-

եակներն էին», որքան, սակայն, զգտնվում էին ֆրանսիական սպաների հրամանատարության ներքո և ենթարկվում էին կեսնուսում ֆրանսիական ռազմական ուժերի հրամանատարությանը⁹: 1945 թ. մայիսի սկզբին հայտնի դարձավ, որ Ֆրանսիայի ժամանակավոր կառավարությունը հատուկ զորամասերի փոխանցման խնդիրը պայմանավորում է Սիբիաի և Լիբանանի հետ անխրվածակապար առգլական, ստեղծական ու մշակութային պայմանագրերի կնքմամբ: Միամասնական զարթոթարները նոր զորամասեր ուղարկեցին Լիբանան¹⁰: Փարիզի այս քայլերը Սիբիայի և Լիբանանի կառավարությունների կողմից որակվեցին որպես իրենց երկրների պազպանի սուվերենությունը խախտող և անկախության որոն հակասող գործողություններ¹¹:

Մայիսի վերջին տասնօրյակում Սիբիայում փաստորեն Համաժողովրդական պայքար ծավալվեց ֆրանսիական ինչպիսիսների դեմ: Իրենց երկրի անկախության համար պայքարող հայրենասերները դեմ նույնիսկ հրետանի, տանկեր և ինքնաթիռներ էին օգտագործվում: Առանձնակի դամանությունը այդ ընկան Դամասկոսում մայիսի 29—31-ին ֆրանսիական զորամիավորումների ձեռնարկած գործողությունները, որոնց ընթացքում զո՛ւվեց 400 մարդ¹²:

Դեռ մինչ այդ, Սիբիայի և Լիբանանի արտաքին գործերի մեխիստրների մայիսի 27-ին կայացած հանդիպման ժամանակ որոշվեց դիմել Արաբական լիգային՝ խորհրդի արտահերթ նստաշրջան հրավիրելու պահանջով¹³: Բեյրութում և Դամասկոսում հավանարար ակնկալում էին, որ իրենց մղած պայքարի հաջողությանը կնպաստի նաև արաբական երկրների համերաշխության արտահայտումը:

1945 թ. հունիսի 4-ին Կարիբուում քայվեց Լիգայի խորհրդի նստաշրջանը: Անդամ պետությունների մեծ մասի պատվիրակությունները գլխավորում էին վաղապետները Հունիսի 7-ին սկզբի ունեցած 4-րդ նիստից հետո հրապարակվեց խորհրդի որոշումը ֆրանս-լիանոյան ձգնամամի կապակցությամբ: Դրա առաջին կետում Ֆրանսիայի գործողությունները որակվում էին որպես «ազբեսիս» և նշվում էր, որ Փարիզը «պատասխանատվություն է կրում մարդկային կորուստների և հասցած նյութական վնասի համար»¹⁴: Սրկորդ

կետում ասվում էր, որ ֆրանսիական զորքերի ներկայությունը Սիբիայում և Լիբանանում խախտում է այդ երկրների սուվերենությունն ու անկախությունը: Խորհրդը միամասնակ պաշտպանում էր ֆրանսիական զորքերի անհապաղ հեռացման վերաբերյալ Սիբիայի և Լիբանանի պահանջը: Որոշման սրկորդ կետի վերջում նշվում էր, որ «Խորհրդը զնուակաևերեն մերժում է այդ երկու հանրապետությունների տարածքում այլ ստորերկրյա ուժերի մնալու պայմանների առերոշության մասին պնդումը» և ավելացվում, որ բերտունական պաշտոնական անձինք հավաստիացրել են, որ երանք մտադիր են նա շաշել իրենց զորամասերն այդ երկու երկրներից¹⁵: Այսպիսով, Արաբական լիգան խնդրին համապատկան մոտեցում էր ցույցարբերում, արծարծում ոչ միայն սովյալ պահին սրություն ստացած ֆրանսիական զորամիավորումների դուրս բերման հարցը, այլ նաև հերքում պատերազմական պարագաների բերումով դեռևս 1941 թ. կեսում գտնվող անգլիական զորամիավորումների տեղում հիմնավորվելու վերաբերյալ պնդումները: Որոշման երրորդ կետը վերաբերում էր հատուկ զորամասերին: Լիգայի խորհրդի համոզմամբ «այդ զորքերը, Իրանց սպառազինությունը, հանդիմավորումը, ուղղամիները և զորանցները պետք է վերադարձվին Սիբիայի և Լիբանանին ու ենթարկվեին նրանց հրամանատարություններին, այդ երկրների կառավարությունների տրամադրության ներքո գրվելու համար»¹⁶: Վերջին, յոթրորդ կետում Լիգայի խորհրդը իր պատրաստակամությունն էր հայտնում անկ ամեն ինչ, որպեսզի «հասնի երկու հանրապետությունների նպատակների իրականացմանը», այն է՝ «պահպանել նրանց անկախությունը և դուրս բերել օտար երկրյա զորամասերը նրանց տարածքից»¹⁷:

Այս որոշման ընդունումից հետո գումարվեց խորհրդի նա երկու նիստ: Հունիսի 11-ի վերջին նիստից հետո հրապարակված հայտարարությունում նշվում էր, որ «Խորհուրդը քննարկեց այն միջոցները, որոնց ձեռնարկվելու են խանգարելու համար ֆրանսիական ազբեսիսն և պաշտպանելու Սիբիայի և Լիբանանի անկախությունն ու ամբողջական սուվերենությունը»¹⁸: Կահիրեի իրազեկի շրջանակներում ենթադրում էին, որ խոսքն այն միջոցների մասին է, որոնք ձեռնարկվե-

լու էին, եթէ Ֆրանսիան հրաժարվեր դուրս բերել իր զորքերը Սփրիայից ու Լիբանանից¹³։

Ֆրանս-լիանոսյան ճիգնամամի նկատմամբ Արաբական լիգայի որդեգրած դիմել միանշանակ չի զնահատվել սովետական պատմաագրության կողմից¹⁴։ Պիր-Ռուզազովան, մանրամասն ներկայացնելով Լիգայի ընդունած որոշման շարադրանքը, լի ճշտորոշել իր վերաբերմունքը զրա նկատմամբ¹⁵։ Կարելի է ասել, որ նա, համեմատյալ զեպա, րացասականորեն չի գնահատում Լիգայի որոշումը Պ. Վ. Միլոզորազովը, խոսելով Արաբական լիգայի առաջին քայլերի, այդ թվում՝ հորհրդի Ֆրանս-լիանոսյան ճիգնամամին նվիրված նրատաշբանի մասին, գրում է, որ գրանքը «հետո էին ստեղծված իրացություն պահանջած կարտի բնույթի ունեւալուց», բայց, այնուամենայնիվ «սազգային-ազատագրական շարժմանն օժանդակող էին»¹⁶։ Վ. Բ. Լուցիկու գրքերում նույնպես տրված է Արաբական լիգայի որոշման տեքստը, սակայն դա կատարված է էական աղճատումներով¹⁷, որի պատճառով էլ Քույլ է տրվել որոշման սխալ գնահատում։ Բանն այն է, որ Վ. Բ. Լուցիկին, անստեղծակ լինելով եքսիբորդ կետի այն հատվածից, որտեղ խոսվում է Լեանտուս՝ զանվող անգլիական զորամիավորումների մասին, պնդում է, որ Արաբական լիգան «շնորհակալություն հայտնեց Անգլիային սփրիական խնդրում նրա դիրքորոշման համար և նույնիսկ անգլիական զորքերի դուրս բերում շահանջեց Լեանտուս արաբներից»¹⁸։ Այնուհետև Վ. Բ. Լուցիկին գրում է, որ Լիգան «պաշտպանեց Չերչիլի առաջարկությունը սփրիա-լիգանանայան խնդիրը երեք տերությունների՝ Անգլիայի, Ֆրանսիայի և ԱՄՆ-ի համատեղ քննարկմանը փոխանցելու մասին, առաջարկություն, որը բոլորովին չէր համապատասխանում Սփրիայի և Լիբանանի շահերին»¹⁹։ Լեանոսյան խնդիրը Սիրիայի ու Լիբանանի մասնակցությամբ վերոհիշյալ երեք պետությունների առջև քննարկման դնելու Լիգայի երաշխավորությունից մասին է խոսում նաև Պ. Վ. Միլոզորազովը²⁰։ Իսկ Յոս. Ն. Շչերբատովը գրում է, որ Լիգան «լուսության մասունց, նրա շինակ արդարացից այդ երկրների անգլիական օկուպացումը»²¹։ Սակայն, ինչպես տեսնում վերևում, Արաբական լիգայի բոլորովին էլ չարգաստանքից, կամ լուսության շատանց չափանիական զբաղմամբ

բունների հարցը, այլ բավականին աներկբայորեն արտահայտվեց դրանց դուրս բերման օգտին, ընդ որում շեշտելով, որ այդ կապակցությամբ համապատասխան հավատարմություններ են ստացվել անգլիական պաշտոնական շրջանակներից։ Իսկ զա հակառակ այն իրողության, որ 1945 թ. հունիսին Ֆրանսիայի զործողությունների հետևանքով ստացվել սուր գրված էր Ֆրանսիական զորամիավորումների դուրս բերման հարցը, իսկ անգլիական ռազմական ներկայության խնդիրը Լեանտուս կարծիք մոտացության էր մատնված։ Իրականությանը չի համապատասխանում նաև Վ. Բ. Լուցիկու և Պ. Վ. Միլոզորազովի այն պնդումը, թե Արաբական լիգան խնդրեց եկավ Լեանտուս-Ֆրանսիական հարցը ԱՄՆ-ի, Անգլիայի և Ֆրանսիայի առջև քննարկման դնելու առաջարկով։ Նման փաստի մենջ չենք հանգույցել Արաբական լիգայի 1945 թ. հունիսյան նստաշրջանի և ոչ մի փաստաթղթում։ Այդուհետ կարեւոր էրևելով կողքով, եթե այն տեղի ունեցած լինեք, դժվար թե լուսության անցնեին Ն. Շ. Շոլհանեիսյանն ու Ն. Ս. Սարգսյանը և է. Պ. Պիր-Ռուզազովան՝ Սիրիայի այդ շրջանի պատմությունը նվիրված իրենց աշխատություններում։ Նման փաստ չի արձանագրել նաև Արաբական լիգայի զործունեությունում ուսումնասիրած որևէ օտար հեղինակ։ Եզրիպացի իրազեկ մասնագետ Բուտրուս Լալին, օրինակ, իր աշխատությունում անգրադառնալով Լեանտուս-Ֆրանսիական հարցում Արաբական լիգայի որդեգրած կեցվածքին, հիշատակում է միայն մեկ հայտնի փաստերը²²։ Այս վրիպման պատճառն ամենայն հավանականություններն այն է, որ Վ. Բ. Լուցիկին և Պ. Վ. Միլոզորազովը, իրենց գրքերից կրեցին գեպերի թարմ հետքերով, հնարավորություն չեն ունեցել ճիշտել իրենց ձեռքի տակ եղած լրագրային տեղեկությունների հավաստությունը։

Անհնար է ճիշտ գնահատական տալ Արաբական լիգայի գիրքորոշմանը՝ առանց հորհրդի նստաշրջանի ընթացքի հետ կապված մի շարք պարագաներ լուսարանելու։ Թեև իսկույն Վ. Բ. Լուցիկու այն փաստը, որ հորհրդի 4-րդ նիստից հետո, կեր հրապարակվեց վերոհիշյալ որոշումը, տեղի է ունեցել հորհրդի երկու նիստ, որոնց ընթացքում որևէ էական նոր որոշում չի կայացվել, հուշում է այն մասին, որ Լիգայի որոշման

զամենը զեռ որոշակի ակնկալները են ունեցել նստաշրջանից: Ամբողջ հարցն այն է, որ, ինչպես նշված է Վ. Բ. Լուցեու մաս և համապատասխան այլ աղբյուրներով ևս, սիրիական պատվիրակությունը, լրավարակելով ընդունված որոշումով, առաջադրում էր Ֆրանսիայի դեմ կիրառել մի շարք պատժամիջոցներ՝ խզել գլխավանդակի և հարմարությունների Փարիզի հետ, արաբական երկրներում զստարեցնել ֆրանսիական հետևորդ սպիտակ ազդեցությունները, արզնել ֆրանսիական զորավարությունը և Սիրիայի ու Լիբանանի հասցված վնասը լրավորել ֆրանսիական ունեցվածքները բնադարավել արաբական երկրներում¹⁹: Այս առաջարկը, սակայն, զլիսավորապես չեղարկվեց ընդդիմություն պատճառով լրեզմանվեց²⁰, և հատկապես նմանօրինակ կենցածքն ամենապատշաճ վաճառականությունը պայմանավորված էր Ֆրանսիայի շնչում: Պետք չէ բացառել նաև, որ Լոնդոնն էլ խստիվ կընդդիմանար Արաբական լիզալի կտրուկ միջոցառումներին, վախենալով, որ այդպիսի որոշումը վատ նախագիտ կ'անդդիսական և հետագայում որևէ այլ խնդրի կապակցությամբ արդեն կարծածովի Անգլիայի դեմ պատժամիջոցներ կիրառելու հարցը: Այսպիսի ենթադրության հավանականությունը կմեծանա, եթև հաշվի առնենք լանետյան խնդրի անուշխամը 1945 թ. մայիսի վերջի ու հունիսի սկզբի անգլո-ֆրանսիական հարաբերությունների մանրամասները: Մայիսի 31-ին, երբ ֆրանս-սիրիական համաձայնությունը հասել էր իր կիրակիտին, անգլիական կառավարությունը հատուկ հուշագրով Ֆրանսիայի պահանջեց անմիջապես զստարեցնել կրակը և զորքերը զորանոցներ վերադարձնել: Երկնելով ուժերի հարաբերակցությունից, Փարիզն ստիպված էր համակերպվել և կատարել Անգլիայի ներկայացրած պահանջները, դադարեցնել կրակը և զորքերը հեռանալ Դամասկոսից ու մի շարք այլ վայրերից²¹: Վերանց տեղը, — շարժանկում է ն. Լուվաննիսյանը, — գրավեցին անգլիական զորքերը, որոնք արդեն մայիսի 31-ի երեկոյան մասն Սիրիայի մայրաքաղաքը²²: Անգլիայի այսպիսի դիրքորոշումը «արդուրն էր նրա այն քաղաքականության, որի նպատակն էր թույլ շտալ Ֆրանսիայի իր դիրքերն ամրապնդել Սիրիայում ու Լիբանանում...»²³: Ինչպես ցույց տրեղվից, այդ ուղղությամբ Լոնդոնը զգալի հաջողություններ ա-

նակարցեց մայիսի վերջին: Ուստի և հունիսի 4-ից 11-ը, Արաբական լիզալի խորհրդի նստաշրջանի օրերին, լանետյան խնդրում անգլո-ֆրանսիական առևակատումը շարունակելու համար օրյկերիվ պատճառներ չկային, և որեմն նրանց համատեղ հանդես գալը միանգամայն հավանական էր: Եվ վերապես, զգվար է հակվել այն մտքին, որ Լոնդոնը զգալի կարծում մեջ գտնվող եզրիտական կառավարությունը պատմամիջոցների դեմ արտահայտվող Փարիզի զորմամբ միայն:

Մեջ խոսք, սիրիական պատվիրակության առաջադիմելիքները անչափ օգտակար կլինեն թե՛ Լանետի երկրների առգլիան-աղաատագրական տյալցարի, թե՛ արաբական նորահանգած կազմակերպության հեղինակությունը բարձրացման համար: Եվ իրավացի է Վ. Բ. Լուցեու այն դիտարկությունը, որ լիզալի դիրքորոշման բացասական կողմն այն էր, որ դրանով չէին նախատեսվում զինուկրետ միջոցառումներ ֆրանսիական ազդեցիկայի դեմ սյուջարելու համար²⁴: Այդպես լինելով հանդերձ, սիմաժանակ հարկ է նշել, որ Արաբական լիզալի որոշումը ընդհանուր առամբ զրական նշանակություն ունեն: Առաջին անգամ լինելով իմպերիալիստական մի երկրի քաղաքականություն միջուկական այդ կազմակերպության միջոցով աներկարալորեն ըննադատվում էր: Երկու է, ոչ կոնկրետ, բայց այնուամենայնիվ արտահայտվում էր արաբական երկրների համերաշխությունը Սիրիայի և Լիբանանի հետ: Առանձուսում օտար զորքերի մնալու ցուցաբերվում էր համապատասխան մտանքում, զրվում էր և՛ ֆրանսիական, և՛ անգլիական զորքերի դուրս բերման հարցը:

Ֆրանսիական իմպերիալիստների զեմ սիրիական և լիբանանյան ժողովուրդների պայքարը վերջիվերջո հաջողությամբ պսակվեց 1945 թ. հուլիսի Ֆրանսիան հայտարարեց հատուկ զորամասերը Սիրիային ու Լիբանանին փոխանցելու մասին: Իսկ 1946 թ. ընթացքում օտարերկրյա բոլոր զորքերը դուրս բերվեցին Լանետից: Այս հաղթանակում իրենց ներդրումն ունեցան 1945 թ. հուլիսի Ֆրանսիան առաջադիմական ուժերը, մանավանդ ՄՍՁՄ-ը, որը թե՛ 1945 թ. մայիսյան իրադարձությունների ժամանակ, թե՛ 1946 թ. փետրվարին ՄԱԿ-ի Անվանադրության խորհրդում Լանետից օտարերկրյա զորքերի դուրս բերման հարցը ըննարկելիս, հանդես եկավ

Սրբիայի և Լիբանանի շահերի պաշտպանությունը: Անտոի ժողովուրդների հաջողությունը նպաստեց նաև արաբական համերաշխության արտահայտումը, որը գրեթե 1945 թ. հունիսյան որոշումում:

• • •

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտից հետո Արաբական արևելքում սոր թափվել ծավալված ազգային-ազատագրական շարժման կարևորագույն բաղադրամասերից մեկը եզրիտական ժողովրդի պայքարն էր երկրի անկախության և նրա տարածքից անգլիական զորքերի դուրս բերման համար:

1922 թ. Եգիպտոսը թեպետ «անկախ» պետություն էր հռչակվել, սակայն նրա անկախությունն ուներ ձևական բնույթը²⁵: 1936 թ. անգլո-եգիպտական պայմանագրերը նույնպես սրտ էություն չփոխեց անկախության ձևական բնույթը, բանի որ երկրում շարունակում էին մնալ բրիտանական զորքերը՝ Եգիպտոսում անգլիական տնտեսական և քաղաքական տիրապետության գլխավոր հենարանը²⁶: Եվ պատահական չէր, որ «Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտից հետո Եգիպտոսում համաժողովրդական պայքար ծավալվեց Եգիպտոսի տարածքից անգլիական օկուպացիոն զորքերի դուրս բերման և 1936 թ. անգլո-եգիպտական ստորկական պայմանագրի լեզույ աջակցությամբ համարումն համարում²⁷»:

1945 թ. վերջին և 1946 թ. սկզբին Եգիպտոսում համաժողովրդական ելույթներ տեղի ունեցան անգլիական զորքերի անհրապաղ դուրս բերման կարգախոսի ներքո: Իրենց դանդաղամտությամբ առանձնապես աշքի ընկան 1946 թ. փնաբերված 21-ի ցույցերը, որոնց ընթացքում ընդհարումներ տեղի ունեցան ցուցարարների և անգլիական զինվորների միջև: Հենց այս շրջանից սկսված անգլո-եգիպտական կոնֆլիկտին սկսեց անդրադառնալ նաև Արաբական պետությունների լիգան: 1946 թ. մարտի 1-ին հրապարակվեց կիպի գլխավոր քարտուղար Աբդուռահման Ազլամի հայտարարությունը, որում նշվում էր, որ արաբական երկրներն ու արաբ ժողովուրդը կանգնած են Եգիպտոսի կողքին ոչ միայն նրա համար, որ նրանք արաբ են, այլ նաև այն պատճառով, որ

նրանք համոզված են, որ էվակուացիայի (անգլիական զորքերի—Շ. Կ.) վերաբերյալ եզրիտական ժողովրդի ու կառավարության պահանջը արդարովին արդարացի է²⁸: Հայտարարությունում մերկայացվում էր անգլիական քաղաքագետների այն փաստարկը, որ Եգիպտոսում անգլիական զորքերի երկվայությունը իր պայմանավորված է Մերձավոր արևելքի խաղաղությունը պաշտպանելու ձգտումով: Այնուհետև շեշտվում էր, որ սեփական սկսվածությունն ու խաղաղությունը չպետք է իրականացվեն Կահիրեի միջնադարյան միջնաբերդում, Սուեզի ջրանցքում ու արաբական այլ երկրներում ժողովրդի կամքին հակառակ զորամիավորումներ պահելով²⁹: և որ «Հին պաշտօնարարական և իմպերիալիստական դրոշմներ... կործանարար են արաբական և մահմեդական երկրներում Մեծ Բրիտանիայի իրական և կենսական շահերի համար»³⁰:

1946 թ. մարտի 25-ին կիպի խորհուրդը, անդրազանալով անգլո-եգիպտական կոնֆլիկտին, միաձայնորեն որոշեց պաշտպանել Եգիպտոսի պահանջները³¹: կիպի այս քայլերը ցույց էին տալիս, որ արաբական երկրները Եգիպտոսի մզած տյաջարին համաարաբական նշանակություն էին տալիս:

Վախենալով եգիպտական ազգային-ազատագրական շարժման հետագա վերելքից, նաև հաշվի առնելով անգլո-եգիպտական կոնֆլիկտի իր համար սահմանափակումներն Արաբական արևելքում, Անգլիան ստիպված եղավ բանակցություններ վարել Եգիպտոսի հետ: 1946 թ. ապրիլ-մայիսին տեղի ունեցած անգլո-եգիպտական բանակցությունների արդյունքին փոքր, սակայն, անարդյունք ավարտվեց: Նույն թվականի մայիսի վերջին Ինչուսում (Կահիրեի մոտ) տեղի ունեցավ Արաբական լիգայի անգամ երկրների ղեկավարների բարձր մակարդակի հանդիպում, որի ընթացքում, ի շարքում հարցերի, քննարկվեց նաև անգլո-եգիպտական հարաբերություններին խնդիրը: Ինչպես խորհրդածովրդի ավարտից հետո հրապարակված հայտարարությունում արաբական երկրները մի անգամ ևս հաստատեցին Եգիպտոսի պահանջները պաշտպանելու իրենց վճռականությունը: Նրանք միաձայնակ ողջունեցին անգլիական կառավարության խոս-

տումը՝ իր զորքերը Նեղոսի հովտից դուրս բերելու վերաբերյալ³¹։ Ըսենք այն էր, որ Անգլիայի վարչապետ Էթլին 1946 թ. մայիսի 7-ին հայտարարել էր անգլիական զորքերը եգիպտական տարածքից դուրս բերելու իր կառավարության ցանկության մասին, այն պայմանով, որ եգիպտական կառավարությունը հնարավորություն տա արտակարգ պայմանների դեպքում անհասպող վերադարձնել զորքերը դեպի այդ շրջան³²։ Արաբական լիգայի խորհրդի հունիսի 8-ից 13-ը Բլուզատում (Գամասկոսի մոտ) տեղի ունեցած նստաշրջանը հաստատեց Միջազգային բնօրինակ որոշումները։ Միամասնակ խորհուրդը անհանգստություն հայտնեց սահալո-եգիպտական բանակցությունների ընդմիջելու առթիվ³³ և հայտարարեց, որ «եթև լքավարարվել» եգիպտոսի բոլոր պահանջները, ապա անգլո-արաբական բարեկամությունն այլևս չի կարող շարունակվել³⁴։

Ինչպես տեսնում ենք, Միջազգային և Բլուզատում ընդունված որոշումներում Եգիպտոսի պահանջների պաշտպանության հետ մեկտեղ առկա է Լոնդոնի հետ բարեկամական հարաբերությունները պահպանելու ցանկություն։ Այդ պատճառով էլ Բլուզատում հաստատված փաստաթուղթը քննադատվեց սերիական կոմունիստների կողմից՝ Փաստորեն, ինչպես նշում էր կոմկուսի օրգան «Սառոթ աշ Շասար» թերթը, «Արաբական Երկրների լիգան հաշվի չի առնում եգիպտական հանրային կարծիքը, որը դժգոհ է բանակցություններից և պահանջում է եգիպտական հարցը դնել գործադրության խորհրդում»³⁴։ Ճիշտ է նաև թերթի այն պնդումը, որ «Լիգայի հայտարարությունը... շատ կարեոր է նշանակալի կլիներ եթև չուղեկցվեր վերապահումներով...»³⁵։

Արաբական լիգայի դիրքորոշման այսպիսի ավելորդ վեճերությունը շատ բանով պայմանավորված էր նրանով, որ այդ շրջանում Եգիպտոսում իշխանությունը գտնվում էր ծալրահեղ հետադիմական, իմպերիալիստամետ ուժերի ձեռքին։ Նրանց քաղաքական գիծը դժգոհություն էր առաջացնում Լույնիսի բոլորովին էլ ոչ արմատական հայացքներ ունեցող քաղաքական շրջանակներում։ Եգիպտոսի այդ օրերի վարչապետ Իսմայիլ Սիդկիի կառավարության գործունեության տրամաբանական ավարտը եղավ 1946 թ. հոկտեմբերի 25-ին

երա և Անգլիայի արտաքին գործերի մինիստր Բեկին միջև սահալո-եգիպտական հոր պայմանագրի ստորագրումը։ Սակայն այդ պայմանագրի դրույթները այն աստիճան չէին համապատասխանում Եգիպտոսի ազգային շահերին, որ ժողովրդական լայն շահվածների ճնշման ներքո 1946 թ. դեկտեմբերի 9-ին Սիդկիին վերջվերջո ստիպված եղավ հրաժարական տալ։ Սիդկիի կառավարության, ինչպես նաև Սիդկի-Բեկի պայմանագրի տապալման անմիջական պատճառ դարձավ սուղանյան հարցը³⁶։ Այստեղ հարկ է շատ հակիրճ անդրադառնալ սուղանյան խնդրի լուծմանը, քանի որ առանց դրա այդ շրջանի անգլո-եգիպտական հարաբերություններն ուղղակի անհնար է լուծարանել։

Գեա XIX դ. վերջից Սուղանը ձևականորեն գտնվում էր սահալո-եգիպտական միասնական կառավարման ներքո, սակայն իրականում այնտեղ տնօրինում էին անգլիացիները։ Եգիպտական ազգային-ազատագրական շարժումը երկրից անգլիական զորքերի դուրս բերման հարցը դիտում էր «եգիպտոսի հավիտի միասնության», այն է՝ Եգիպտոսը և Սուղանը մեկ պետությունում միավորելու զազափարի հետ անխղճ լիքին կապված։ Ընդ որում սուղանյան ազգային-ազատագրական շարժման ստաշագինական թևը նույնպես սկզբունքորեն հանդես էր գալիս Եգիպտոսի հետ միավորելու ոգովին։ Սիդկի-Բեկի պայմանագրի Սուղանին վերաբերող դրույթը, որում խոսվում էր «և՛ Նեղոսի հովտի միասնության» և՛ ապագայում սուղանյան ժողովրդին ինքնորոշման իրավունք տալու մասին, կողմերից չուրաբանչուրք մեկնաբանում էր չլուրով³⁷։ Սակայն, էրը 1946 թ. դեկտեմբերի 9-ին Անգլիան հայտարարեց «Սուղանը Եգիպտոսից անջատելու որոշման մասին»³⁸, Սիդկիի կառավարության հրաժարական տալուց բացի որևէ այլընտրանք չմնաց։

1947 թ. սկզբին Արաբական լիգան մի քանի անգամ հայտարարություններ արեց սուղանյան խնդրում իր դիրքորոշման վերաբերյալ։ Հունվարի 7 թվականի հայտարարությունում շեղավում էր, որ «Եգիպտոսից անջատվելու պահանջը չի օգնի Սուղանին անկախություն ձեռք բերել»³⁹։ Լիգան կարծում էր նաև, որ «Եգիպտոսից Սուղանի անջատման կողմնակիցները օգնում են իմպերիալիզմին մնալու Սուղանում և դրա համար էլ

լիցան չի կարող արձակել նրանց⁴⁰։ Հունվարի 19-ին հրայրա-
կալված Հայտարարությունում խոսվում էր սուղանյան խնդրի
լուծման եզրկտակական առաջարկների և կիզախի դրանց նկատ-
մամբ ունեցած վերաբերմունքի մասին։ Հայտարարությունում
ասվում էր, որ Եզդիպտոսը զեմ չի սուղանյան ժողովրդին
ինքնորոշման իրավունք տալուն։ Բայց այդ իրավունքը սպասոք
է հիմնիկ պատույթյան և կողմնակի ազդեցության... բացա-
կայություն վրա...⁴¹։ Ենդիպտոսը պատրաստակամությամբ էր
հայտնում համաձայնիչ Սուղանի ապագա օտատուսի վերա-
բերյալ հանրաբլի անցկացման, պայմանով, որ մինչ այդ
սիրականացվի ամբողջական էվակուացիա (անգլիական զոր-
քերի—Ս. Վ.), և ամբողջովին վերանան ճնշում գործադրելու
բոլոր միջոցները, որոնք այժմ զանվում են անգլիացիների
ձեռքին⁴²։ Եզդիպտոսի դիրքորոշումը կատր Է քննահանուր առ-
մամբ դրական համարել։ Փաստորեն առաջարկվում էր սու-
ղանյան հարցի լուծման բախականին ղեկնկրատական նա-
խագիծ։ Սկզբունքորեն ճիշտ էր նաև սուղանյան անշատողա-
կաններին քննադատելը, եթե մանկամանդ հաշվի առնվի, որ
այդ շրջանում անշատողական տրամադրություններով հա-
մակված էին Սուղանի հետադիմական ուժերը։ Սակայն Ար-
արական լիզայի կեցվածքը սուղանյան հարցում ուներ նաև
բացասական երանգ։ Բանն այն էր, որ կիզան ոչ միայն հրա-
տակորեն չէր սահմանազատվում «եզդիպտական թագի հովա-
նո, ներքո» Սուղանի և Եզդիպտոսի միավորման գրույթից, այլ
նաև հանդես էր գալիս դրա պաշտպանությամբ, այդպիսով
համերաշխելով Եզդիպտոսի կառավարության կեցվածքի հետ։
Իսկ այդ գրույթին հետևող եզդիպտական հետադիմական
շրջանները հակադրվում էին նեղոսի հովտի միասնության
կարգախոսը ղեկնկրատական զիբերիցի պաշտպանողներին,
որոնք միասնություն ասելով՝ հասկանում էին առաջին հերթին
եերկու եղբայրական երկրների՝ Եզդիպտոսի և Սուղանի ժողո-
վուրդների միացյալ ճակատ, ուղղված՝ անգլիական իմպերիա-
լիստների դեմ⁴³։

Սուղանյան հարցի լուծման վերևում հիշված պլանը
անգլիացիների կողմից մերժվեց։ Լոնդոնը մտադիր չէր դի-
տումներ անել ո՛չ սուղանյան խնդրում, ո՛չ էլ նեղոսի հովտից
իր զորքերը դուրս բերելու հարցում։ Ծիշտ է, հակասանգլիա-

կան ուժեղ տրամադրությունները զոնն մասնակիորեն թու-
լացնելու նպատակով Լոնդոնը 1946 թ. հուլիս, 1947 թ. մարտ
ամիսների ընթացքում իր զորամիավորումները ևս բանց
Կա՛րինից, Ալբրտանդրիայից և Եզդիպտոսի այլ շրջաններից,
դրանք կենտրոնացնելով Սուղանի ջրանցքի շտամ, բայց դա-
նով անգլո-եզդիպտական կոնֆլիկտի սրությունը բուրբովին էլ
վերականգլ։

Եզդիպտոսի վարչապետի պաշտոնում իմաստիլ Միզիլին
գիտարեման Մահմուդ Նուբարաշին ղեկ 1946 թ. ղեկնկրողներն
Հայտարարեց անգլո-եզդիպտական կոնֆլիկտը ՄԱԿ-ի Անվը-
տանկություն խորհուրդ մտցնելու իր կառավարության մտա-
պրույթյան մասին։ Արարական լիզայի խորհրդի 1947 թ. մտա-
պրույթն անդի ունեցած նստաշրջանում նշվեց, որ անգլո-եզդի-
պտական բանակցությունների անարդյունավետությունն է ստի-
պում Եզդիպտոսին դիմել ՄԱԿ։ Միաժամանակ ետրուրը
պահանջեց Եանգլիական զորքերի ամբողջական և անհպող
էվակուացիա և Եզդիպտական թագի ներքո նեղոսի հովտի
միասնություն⁴⁴։

1947 թ. հուլիսին եզդիպտական կառավարությունը պաշ-
տոնապես դիմեց ՄԱԿ՝ անգլո-եզդիպտական վեճը Անվտանգ-
ություն խորհրդում քննարկելու համար։ Անվտանգության
խորհուրդը օրոտատու և սեպտեմբեր ամիսներին մանրամասն
քննարկեց հարցը, սակայն արևմտյան և նրանց հարող մի
շարք այլ երկրների անդրամեծ կեցվածքի պատճառով հնա-
րավոր չեղավ որևէ որոշում կայացնել։ Միայն Սովետական
Միությունը, Լեհաստանը և Սիրիան էին հետևողականորեն
պաշտպանում անգլիական զորքերի դուրս բերման վերա-
բերյալ Եզդիպտոսի պահանջը։ Անվտանգության խորհուրդի
անորոշ ժամանակով հետամզեց հարցի քննարկումը⁴⁵։ Կիզա-
լի բաղաբական կոմիտեն այդ կապակցությամբ 1947 թ.
սեպտեմբերի 20-ին իր փաստաթան արտահայտելով նշեց,
որ հարցի անարարաբ պահանջի լուծումը կարող է լուծանալ արա-
բական բուրս երկրների անվտանգությունն ու խաղաղու-
թյունը⁴⁶։ Արարական լիզայի խորհրդի հոկտեմբերյան երա-
հանգիստի պաշտպանություն⁴⁷։ Դրանից հետո մտտ երեք
տարի կիզան այլևս չանգրադարձավ անգլո-եզդիպտական

կենթիվերին: Դա բացատրվում է նրանով, որ արդեն 1947 թ. վերջից արարական աշխարհի ուշագոյությունը կենտրոնացած էր Պաղեստինի վրա: Իմպերիալիստական տերությունների շանթերով հրահրված արաբ-իսրայելական պատերազմը առժամանակ երկրորդ պլան մղեց արարական ժողովուրդներին հուզող մյուս բոլոր խնդիրները, այդ թվում և եգիպտոսից անջլիական զորամիավորումների դուրս բերման հարցը: Ավելին, պատերազմում արաբական երկրների անհաջողությունը որոշ ժամանակով սակարակացրեց արաբական երկրներում ժամավոր ազգային-ազատագրական շարժումը: Այդ իրազարմությունները քնականաբար ազդում էին նաև Արաբական լիգայի գործունեության վրա: Միայն 1950 թ. կրգան սկսեց վերաշուտանգնել իր գործունեությունը: 1950 թ. նոյեմբերին ԱՄՆ կատարած իր այցելության ժամանակ զբոսավար բարտուղար Ակզամը հայտարարեց, որ «Մեծ Բրիտանիան, ԷՔԷ չի ցանկանում, որ եգիպտոսը դառնա արյունալի Տուրանների և միջազգային փառախարհի, պարտավոր է իր զորքերը հա քաշել Սուեզի ջրանցքի գոտուց»⁴⁸:

1950 թ. սկզբին եգիպտոսում տեղի ունեցած պառլամենտական ընտրություններում հաջթանակեց Վաֆդ կուսակցությունը, որի առաջնորդ Մուստաֆա Նասհասն էլ հունվարի 12-ից սկսեց զիտավորել երկրի կառավարությունը: Նոր կառավարության առջև դրված կարևորագույն խնդիրը շարունակում էր մնալ օտարերկրյա զորքերի դուրս բերումը: Սահայն Նասհասը երկար ժամանակ փորձում էր խնդրի լուծմանը հասնել անզու-եգիպտական երկկողմանի բանակցությունների միջոցով: Ավելի քան մեկ և կես տարվա ընթացքում տեղի ունեցած տարբեր մակարդակի խորհրդակցություններ, սակայն, նորից համաձայնության չհանգեցրին: Այդ ընթացքում վաֆդական կառավարությունը կորցրեց ժողովրդական զանգվածների վստահությունը: Խախտված հեղինակությունը հնարավոր էր վերականգնել միայն 1936 թ. անզու-եգիպտական պայմանագիրը լեռչալ հայտարարելու միջոցով⁴⁹: 1951 թ. հոկտեմբերի 8-ին Նասհասը հայտարարեց այդ պայմանագիրը լեռչալ համարելու եգիպտոսի կառավարության որոշման մասին: Մեկ օր անց Արաբական լիգայի քաղաքական կոմիտեն հանդես եկավ Նասհասի կառա-

վարության այդ քայլի պաշտպանությունը մեկ անգամ ևս նախատեց իրաջի աջակցությունը եգիպտոսի ազգային պահպանելիքի⁵⁰:

Քաղաքական կոմիտեի այս քայլը կարևոր նշանակություն ուներ Այն ցույց էր տալիս, որ Կահիրեի որոշումը արժանանում է արաբական բոլոր ժողովուրդների հավանությունը: Իսկ վերջիններս համերաշխությունը եգիպտոսի հետ այն կարևոր գործոններից մեկն էր, որը Նասհասի կառավարությանն օգնեց կայունություն դրսևորել և մերժել 1951 թ. օկտեմբերի 13-ի ԱՄՆ-ի, Անգլիայի, Ֆրանսիայի և Քուբիայի կառավարությունների առաջարկը «մերձավորարևելյան հրամանատարություն» ստեղծելու մասին: Այդ առաջարկի ընդունումը փաստորեն կնշանակեր Սուեզի ջրանցքի գոտու անգլիական օկուպացումը փոխարինել իմպերիալիստական երկրների համատեղ օկուպացմամբ: Հոկտեմբերի 15-ին եգիպտական պառլամենտի երկու պալատներն էլ հաստատեցին 1936 թ. անզու-եգիպտական պայմանագիրը լեռչալ կառավարելու մասին օրինագիծը: Լոնդոնը, սակայն, անտեսեց այդ քայլը, իսկ 1951 թ. հոկտեմբերին անգլիական զորամիավորումների դեմ սկսված պարտիզանական պայքարի ձևով, հետզհետե ավելի ու ավելի անց Սուեզի ջրանցքի գոտում գտնվող անգլիական շինվորների թիվը: 1951 թ. դեկտեմբերին Արաբական լիգայի զիտավոր բարտուղար Ակզամը, անդրադառնալով «եգիպտական հայրենասերներին և անգլիական զորամիավորումներին միջև սկսած բախումներին», հայտարարեց, որ զրանք «ենթանշանն են այն ճգնաժամային իրավիճակի, որ կարող է պայթիլ ցանկացած ժամանակ»⁵¹: Իս ավելացրեց, որ «ոչ Սուեզի ջրանցքի գոտին ազատ աշխարհի շահերից ինչևիդ պաշտպանելու պատրվակը, ոչ էլ եգիպտոսը սովետական ագրեսիայից պաշտպանելու շինձու պղծումը չեն կարող կրթել թուլացնել եգիպտական ժողովրդի վճռակառությունը» վերջ ապուլ օտարերկրյա ուժերի կողմից երկրի օկուպացմանը⁵²:

Անզու-եգիպտական կոնֆլիկտի լուծման համար ավելի բարենպաստ պայմաններ ստեղծվեցին եգիպտոսում 1952 թ. Ռուսիայան հեղափոխության հաջթանակից հետո: Իշխանության դուրս եկած հեղափոխական ուժերը մտադիր էին վճռա-

կան միջոցներով հասնել երկրից անզլիական զորքերի հեռացմանը: Ինչպես նշում են Ի. Պ. Բնիչան ու Ե. Մ. Պրիմակովը «Էնկափոխության ղեկավարման խորհուրդն իր առջին դիրքերը զբից Եգիպտոսի տարածքից անզլիական զորքերի դուրս բերմանն հասնել ամենակարճ ժամկետում»⁵⁴: Արդեն 1953 թ. փետրվարին ստորագրվեց Մուզանի վերաբերյալ անույն-եգիպտական համաձայնագիրը, բայց որի նախատեսվում էր երեք տարվա անցումային շրջանի ընթացքում օտարերկրյա զորքերը դուրս բերել Մուզանից, իսկ այնուհետև միջազգային հանդուգության ներքո անցնիլցնել Մամանազիր ժողովի ընտրություններ, որն էլ վերջնականապես կորոշեր Մուզանի ապագա ստատուսը⁵⁵: Իսկ 1953 թ. ապրիլի 27-ին Կահիրեում պաշտոնապես սկսեցին Մուզեի շրանցքի դատաց անզլիական զորքերի դուրս բերումը վերաբերյալ անզլու-եգիպտական բանակցությունները: Մինչ այդ, Եգիպտոսն անհրաժեշտ համարեց մեկ անգամ ևս Արաբական լիգայի միջոցով արաբական երկրների համերաշխությունն ապահովել իր մղած պայքարին: Մեկայն արաբական մի շարք երկրները՝ Սիրիայի, Իրանի և Լիբանանի կառավարությունները, ամենայն հավանակա նությամբ լնդդոնի դրամներ, ամեն ինչ կանցին, որպեսզի բազարական կոմիտեի ապրիլի սկզբների համար նախատեսվող նստաշրջանը հետաձգվի⁵⁶: Մայիսի 9-ին կոմիտեն այնուամենայնիվ անդրադարձավ անզլու-եգիպտական կոնֆլիկտին նրա հրապարակած հայտարարությունում շեղավում էր որ իր երկրի տարածքից օտարերկրյա զորքերի դուրս բերումը պահանջելը «Եգիպտոսի բնական իրավունքն է» և որ Եգիպտական խնդիրը ամբողջ արաբական աշխարհի խնդիրն է⁵⁷: Լիգայի կարծիքով եգիպտական հարցի լուծման ձգձգումը վնասում էր Արաբական արևելքի խաղաղությանն ու կայունությանը⁵⁸: Քաղաքական կոմիտեի այդ հայտարարությունը նույնությամբ հաստատվեց Լիգայի խորհրդի կողմից և մայիսի 11-ին հրատարակվեց որպես հորհրդի որոշում⁵⁹: Արևմտագրերը, որ արաբական անզլումնա վարչա-կարգերը հնարավորություն չունեին բացահայտորեն ընդդիմանալու այդ որոշմանը, բանի որ հակառակ դեպքում կպարսպվեին թե՛ համարաբական, թե՛ իրենց երկրների հանրային կարծիքների կողմից:

1953 թ. դարնանն սկսված անզլու-եգիպտական բանակցությունների առաջին փուլը որոշ ընդմիջումներով շարունակվեց մինչև հոկտեմբերի վերջը: Այդ ընթացքում կողմերը մի շարք հանդուգային հարցերում համաձայնության եկան: Անկայն Մուզեի շրանցքի դատու ուղղմական խորհուրդները պերսականիվացելուց Անզլիային վերադառնվող իրավունքը պահպանելի և անզլիական զորքերի դուրս բերումից հետո խորխոններում մնացող անզլիական տեխնիկական մասնագետների ունենալը իրավունքների հարցերի շուրջ կողմերի միև համաձայնություն չկապանցավ⁶⁰: Իսկ Եգիպտոսի նոր ղեկավարությունը ցանկանում էր բանակցություններն արագ և արդյունավետ ավարտել, ոչ առանց հիմքի կարծիքով, «որ պրոսե» (բանակցություններ—Շ. Կ.) հաջողությունը կնպաստի լայն զանգվածներում նոր իշխանության ժողովրդականացմանը, հետևաբար դրան իր իշխանությունը—Շ. Կ.) հաստատելով նաև քաղաքական կայունություն, որի կարիքը նա այդ աստիճան զգում էր⁶¹: 1954 թ. հունվարի 10-ին, բանակցությունները վերահսկու փորձից առաջ, Եգիպտոսի արտաքին գործերի մինիստր Մամանուջ Ֆավվին անզլու-եգիպտական կոնֆլիկտը նորից ներկայացրեց Արաբական լիգայի խորհրդի նստաշրջանին⁶², հորհուրդը, մտահոգություն հայտնելով օտարերկրյա զորքերի դուրս բերման հարցի ձգձգման կապակցությամբ, մեկ անգամ ևս իր աջակցությունն արտահայտեց Եգիպտոսին: Հետաքրքրական է հուրհրդի հայտարարության երկրորդ մասը, որտեղ արաբական երկրներին կոչ էր արվում «զինավորվել իրենց քաղաքականությունը... և որն էլ օտար երկրի հետ համագործակցություն ու բարեկամություն հաստատել միայն արդարության և արմանապատվության հիման վրա»⁶³: Այսպիսով Արաբական լիգան ցանկանում էր ընդգծել Եգիպտոսի հետնազգական կեցվածքի ճշգրտությունը և այն օրինակելի էր համարում արաբական մյուս երկրների համար:

1954 թ. հուլիսին Անզլիան և Եգիպտոսը նախատորարգեցին անզլիական զորքերի դուրս բերման վերաբերյալ համաձայնագիրը: Իսկ նույն թվականի հոկտեմբերի 19-ին այն ստորագրվեց և այդ օրվանից էլ ուժի մեջ մտավ: Համաձայնագիրը «լուծեց գլխավոր խնդիրը՝ ազատել Եգիպտոսը

ատարերկրյա օկուպացումից⁵³։ Այդ առթիվ կիցայի խորհուրդը շնորհավորեց Եգիպտոսի կառավարությանը⁵⁴։ Անգլո-Եգիպտական կոնֆլիկտի հաճախակի քննարկումները Արաբական լիգայի տարրեր մարտիններում այդ խնդրին ավելցիկ համաարաբական հնչեղություն, նպաստելով դրա շուրջ արաբական մոլոտոփոլերների հանրային կարծիքի կենտրոնացմանը, ինչը վերջիվերջո զգալիորեն նպաստեց Եգիպտոսի մշտ պայքարի հաջող ավարտին։

Անգլո-Եգիպտական վերահիշյալ համաձայնագրի ստորագրումից հետո Եգիպտոսի առջև ծագացան քաղաքական անկախության մարտայնգման, սոցիալ-տնտեսական զարգացման, արտաքին քաղաքականության սկզբունքների փոփոխման և երկրի պաշտպանությունն խոցելի տեղի տեղի վերացնելու հետ կապված մի շարք խնդիրներ։ 1955 թ. առավել սրուվումն ստացավ Եգիպտոսի զինված ուժերը արդիական զինելով ապահովելու հարցը։ Իմպերիալիստական երկրները մերժում էին զենք և զինամթերք վաճառելու Եգիպտոսի խնդրանքները՝ այդ բանը պայմանաւորելով իրենց զլխավորությամբ ռազմաբաղաբական խմբավորումում Կահիրեի մասնակցությամբ։ Այս պայմաններում Եգիպտոսի զնկավա Գամալ Աբդել Նասերի որոշեց զինել սոցիալիստական երկրներին։ 1955 թ. սեպտեմբերին Եգիպտոսի և Չեխոսլովակիայի միջև համադատասխան պայմանագրի կնքվեց։ Եգիպտոսի արտաքին քաղաքականության այդ շըրջադարձը՝ սկսեց գնալով ավելի շատ աջակցություն վայելել Ասիայում և Աֆրիկայում⁵⁵։ Բնականաբար արաբական աշխարհը նույն պես անտարբեր չմնաց դրա նկատմամբ։ 1955 թ. հոկտեմբերի 1-ին Արաբական լիգայի խորհրդի աշնանային նստաշըջանի առաջին իսկ նիստում որոշվեց ողջունել հեռագրի հղել Գամալ Աբդել Նասերին։ Ճիշտ է, հեռագրում ուղղակիորեն չէր խոսվում սոցիալիստական երկրներից զենք զնելու մասին, սակայն հորհուրդը ողջունում էր Եգիպտոսի պաշտպան քաղաքականությունը, որ նպատակամղված օգնությանն էր երկրի արժանապատվությունը և հայտարարում էր այդ քաղաքականության հետ արաբական երկրների համերաշխ լինելու մասին⁵⁶։ Այսպիսով արաբական երկրները պաշտպանում էին Կահիրեի քաղաքականությունը շըջա

տարձր։ Պատահական չէ, որ համաշխարհային մամուլում Արաբական լիգայի այդ հեռագրը իրավացիորեն ընկալվեց որպես արաբական երկրների համերաշխության արտահայտություն զենք զնելու հարցում Եգիպտոսի դրսևորած նախաձեռնության հետ⁵⁷։

Եգիպտոսի քաղաքականությունը գնալով ավելի արժանական էր զանոմն նաև այլ ուղորտներում։ Այդ իրողության գրևերումներեց էր Սուեզի ջրանցքի ընկերության ազգայնացման վերաբերյալ Եգիպտոսի կառավարության 1956 թ. հուլիսի որոշումը։ Արաբական լիգայի քաղաքական կոմիտեն այս առնչությամբ օգոտոտի 17-ին ընդունեց հատուկ բանաձև, որը նույն օրն ենթ հաստատվեց հորհրդի կողմից։ Դրա առաջին կետում արաբական երկրները պաշտպանում էին Սուեզի ջրանցքի ընկերությունն ազգայնացնելու Եգիպտոսի որոշումը, իսկ երկրորդ կետում շնչտում էին, որ իրենք համերաշխ են Եգիպտոսի ձեռնարկած բոլոր միջոցառումների հետ։ Ինչպես Տայտնի է, ջրանցքի ազգայնացումից հետո իմպերիալիստական երկրների ուժեղ ճնշում էին զորժադրում Եգիպտոսի վրա, նպատակ ունենալով չեղյալ հայտարարել տալ Կահիրեի համարձակ որոշումը։ Անգլիան ու Արևմտյան, որոնց պատկանում էր ջրանցքի ընկերության բաժնետոմսերի մեծ մասը, սկսեցին զորամիավորումներ կենտրոնացնել Արևելյան Միջերկրականի շըջանում։ Արաբական լիգայի որոշման երրորդ կետում կոչ էր արվում վերջուտայն ճնշմանն ու պատենալիքների, որոնք ենթարկվում է Եգիպտոսը և հիշեցվում էր, որ ամիջազգային միջնեք պետք է լուծել Միավորված Ազգերի կանոնադրությամբ նախատեսված խաղաղ միջոցներով⁵⁸։

Օգոտոտի 13-ին հորհուրդը հաստատեց Քաղաքական կոմիտեի մի նոր որոշում, որը զարմալ Սուեզի ջրանցքի ազգայնացմանն էր վերաբերում։ Այդ փաստաթղթում արաբական երկրները ողջունում էին Եգիպտոսի պրևիդենտ Նասերի հայտարարությունն այն մասին, որ իր կառավարությունը պատրաստ է ապահովել ազատ նավարկությունը Սուեզի ջրանցքում և համազորժակելի բոլոր այն երկրների հետ, որոնք օգտադորժում են ջրային այդ ուղին։ Որոշման վերջում ընդգծվում էր, որ յորէ արաբական երկրի սուվերե-

նույնպէս զիմ կատարված ստեճգութուն կ'համարվի որպէս արարական բոլոր երկրներէ զիմ գործված աքրեսիան⁵⁰։ Լի- գայի այս քայլերը բարոյապէս օգնում էին եզիպտոսին՝ իր քաղաքական կուրսը հետևողականօրէն շարունակելու և արեւմտայն երկրներէ խաղաղվանքներէն զիմագրավելու զոր ծուռ և միաժամանակ արեւմտայն ստեճութուններէն ստիպում էին իրենց քաղաքականութիւնն իրականացնելիս, նկատի ունենալ նաև արարական աշխարհի հավանական հակադրե- յութիւնը՝ զրա նկատմամբ։

Սուեյցիան Հնդստամի առաջին իսկ օրերից իմպերիալիս- տական երկրները, ուսումնական ցույցեր կատարելու հետ մեկ- տեղ, փորձում էին հարցի իրենց համար դրական լուծմանն հասնել այլ ճանապարհներով ևս։ Առանձնապէս մեծ հուշար էին կապում Սուեիցի ցրանցին օգտագործող երկրներէ Լոն- գոնում 1956 թ. օգոստոսի 16-ից 23-ը դումարված կոնֆե- ռանսի հետ։ Սակայն Սովետական Միութիւնը, որը մասնակե- ցում էր այդ կոնֆերանսին, վիճեցրեց իմպերիալիստական երկրներէ փորձերը՝ կոնֆերանսն օտարագործել Սուեյի ցրանցի- թի վրա օտարերկրյա սիրապետութիւնը վերականգնելու հա- մար⁷⁰։ Արևմտայն երկրները, սկստւմբերհ-հոկտեմբեր ամիս- ներին հրադիւրելով այսպէս կոչված երկրորդ և երրորդ լոնդոնե- ան կոնֆերանսները, հայտարարեցին Սուեիցի ցրանցին օգտա- դործողներէ օտոցիացիայի ստեղծման մասին։ Ինչպէս նշում է սովետական հետազոտող Է. Ի. Մեդվիկովն, այդ օտոցիա- ցիայի ստեղծումը սեպտտակ էր հետապնդում ջրանցքի վե- րահանումը վերադարձելու իմպերիալիստական երկրներին՝ ԱՄՆ-ի գլխավորութիւնմբ⁷¹։ Արարական լիգայի քաղաքա- կան կոմիտեն հոկտեմբերի կեսին նորից անդրադարձավ Սուեզի ցրանցքի ազգայնացման հարցին։ Քաղաքական կո- միտեն որոշման մեջ ստովում էր, որ Վեցիցի ցրանցքի կա- պակցութիւնը ծաղած ներկա Հնդստամը վերաբերում է և քաղաքական բոլոր երկրներին և իրենից ներկայացնում է մի փորձ՝ գրավելու Սուեզը եզիպտոսի և այլ արարական եր- կրներէ զրա զինված ճնշում գործարարելու միջոցով, ինչ- կիտանգի արարական երկրներէ խաղաղութիւնը, ապահո- վութիւնը և սովերենութիւնը⁷²։ Արարական երկրները միաժամանակ պատրաստակամութիւն էին հայտնում կոնֆ-

լիկար լուծել խաղաղ ձևով, բայց այնպէս, որ դա սշահական եզիպտոսի ազգային սովերենութիւնն ու արարների ազգա- լիկ շահերին⁷³։ Այնուհետ որոշում մեջ ցրանցքն օգտա- դործողներէ ասոցիացիայի ստեղծումը սանքեական էր հա- մարվում և դատապարտում էին «Անգլիայի և Ֆրանսիայի սպառնալի մեթոդներն ու քաղաքական, անտեսական և ուղղ- մական ճնշումը, որոնց նրանք զիմում էին իրենց նպատակին լասնելու համար...»⁷⁴։

Տեճեղով, որ սովերական միջոցները լեն օգնում վե- րականգնելու իրենց զիրքերը եզիպտոսում, Անգլիան ու Ֆրանսիան ինքային հետ համատեղ հոկտեմբերի 29–31-ին հարձակում կատարեցին եզիպտոսի զեն։ Հակառակ եզիպ- տացիներէ հերոսական զիմագրութիւնը, անգլո-ֆրանս-իս- րայիական անձնակազմում ավելի լավ զինված բանակներն առաջ էին շարժվում զեպի երկրի խորքերը։ Սակայն Սովե- տական Միութիւնը խիստ նախազգուշացումներէ, ինչպէս նաև ստիպախտական երկրներէ, արարական և դարգացող մյուս պետութիւններէ ձեռնարկած միջոցառումներէ շնորհիվ հնա- րավոր եղավ եռյամբերի 7-ին դադարեցնել ուսումնական զոր- ծագութիւնները։ Սովետական էտապութիւնն այդ օրերին առաջարկեց «ՄԱԿ-ի մյուս անդամներէ հետ ուղղաձօնային և ուղղաձօնային ուժեր օգտագործել պատերազմը եզիպտո- սում դադարեցնելու և արբեհիսն սանձարկելու համար»⁷⁵։ Սուեյցան սրհածախնդրութիւնն անդրադարձած համարյա- րոշոր մասնագետները միարկ են, որ «Սովետական Միութիւնն զիրբորոշում կարծիք, կարելի է ասել վճռական զեր կատա- րեց շեղալի» ազրեհիայի ոչ միայն տապալման, այլ նաև կրա հետանքները համեմատաբար կարճ ժամանակամիջո- ցում վերացնելու գործում»⁷⁶։ Արդեն 1957 թ. մարտին օտար- երկրյա բոլոր զորքերը հեռացել էին եզիպտոսի սարածքերը։

Իսկ ի՞նչ զիրբորոշում ունեցան արարական պետութիւն- ները եռյակ ազրեհիայի նկատմամբ։ Արարական բոլոր եր- կրները դատապարտեցին ազրեհիներին, իսկ նրանց մե- ժամասնութիւնը խզեց զիմազրեհական հարաբերութիւն- ները Անգլիայի և Ֆրանսիայի հետ։ Սիրբայում պայմեցից անգլիական ընկերութիւններին պատկանող նավթամուղը, իսկ Սառոզյան Արարիայում արգելից նավթի մատակարար-

րումբ անդիսական հեղուկանավերին: Եղիպտոսի վրա հարձակվելով, իմպերիալիստները հետապնդում էին ոչ միայն Սուեզի բրանցքն իրենց վերահսկողությունը վերադարձնելու մտադրանք, այլև հույս ունեին տապալել նասերի առաջողի մականվարչակարգը, հարված հասցնել արաբական ամբողջ ազգային-ազատագրական շարժմանը⁷⁷ և վերջին հաշիվով արժատախիլ անել արաբական երկրների համաբաշխությունն ու համադրծակցությունը հակամիջերխախտական կարգախոսների ներքո: Սակայն իմպերիալիստական երկրներն իրենց հաշիվներում սխալվեցին: Արաբական երկրների համագործակցությունն ու համաբաշխությունը ագրեսիայից հետո ավելի ամբապնդվեց: Այսպես, Թաունամյա ընդմիջումից հետո Նոյեմբերի 13—14-ին Բեյրութում գումարված Արաբական լիգայի անդամ երկրների ղեկավարների խորհրդակցությունը, զատապարտելով եռյակ ագրեսիան, պահանջեց անզու-Ֆրանս-իսրայելական զորքերն անհապաղ բերել Եղիպտոսի⁷⁸:

Այստեղ, սակայն, անխուսափելիորեն ծագում է մի հարց: Արաբական լիգայի անդամ պետություններն ինչու՞ ուզեցան օգնություն ցույց չափեցին Եղիպտոսին, մասնավորապես, որ նրանք բոլոր էլ անգամայնում էին լիգայի հովանու ներքո կեցված Համասեղ պաշտպանության պայմանագրին, իսկ սմանք, օրինակ Սիրիան և Սաուդյան Արաբիան, Եղիպտոսի հետ ունեին նաև փոխադարձ օգնության երկկողմանի պայմանագրեր: Առաջին հերթին նշենք, որ արաբական առանձին երկրներ, մասնավորապես Սիրիան և Հորդանանը պատրաստակամություն հայտնեցին մասնակցելու թաղրեսիայի հետ մղմանը, սակայն պրիզիդենտ Նասերը նախընտրեց նրանց չնորբաշել պատերազմի մեջ լայն ստորադիմադրական պատճառներից ելնելով⁷⁹: Բոլոր ղեկավարում չի կարելի արգարացված համարել Ալգայի ուսմական օրգանների անդործության փաստը: Այլ անդործությունը մասամբ պայմանավորված էր նաև Բազդադի պակտի ստեղծումով և դրան կատարմամբ Արաբական լիգայի անդամների դրսևորած վերաբերմունքով: 1950-ական թվականների առաջին կեսին, երբ նոր էր ստորագրվել միջարաբական համատեղ պաշտպանության պայմանագրեր, Արաբական լիգան զործուն միջոցա-

նունակ էր ձևոնարկում դրա զբույծների իրականացման արդյունքում: Սակայն Բազդադի պակտի ստեղծումից (1955 թ.) լիստ արաբական մի բանի երկրներն երկկողմանի կամ եռակողմ պաշտպանական պայմանագրեր կնքեցին և դերադասեցին դրանց միջոցով ապահովել իրենց անվտանգությունը: Դրա արդյունքն եղավ այն, որ Համասեղ պաշտպանության պայմանագրի ըստ էության ոչ վատ պլանավորված մեխանիզմը փաստորեն դադարեց գործելուց, իսկ երկկողմանի և եռակողմ այնչալ պայմանագրերի հիմամբ ստեղծված նոր մարմիններն էլ անսպասարատ դիմադրեցին եռյակ ագրեսիան: Մյուս կողմից հինչ չէր նաև այն, որ Արաբական լիգայի անդամ երկրները, այդ թվում Եղիպտոսը, այնքան էլ ռեալ չզանազանեցրել իրազրության հետագա զարգացման հարավոր տարբերակները, 1956 թ. հուլիսից հետո լեռնարկեցին լիգայի ռազմական մեխանիզմը վերականգնելու փորձեր: Իհարկն միաժամություն կլինի կարծի, որ եռյակ ագրեսիայի զեմ արաբական երկրների ռազմական համատեղ կույրը կարող էր կական ազդեցություն գործել պատերազմական գործողությունների ընթացքի վրա, բայց որ մի կողմում իմպերիալիստական երկու հզոր երկրների՝ Անգլիայի և Ֆրանսիայի ու նրանց դաշնակից Բարսելի միջին ատամները արդիական զենքով զինված բանակներն էին, իսկ մյուսում եղիպտականի հետ պիտի կանգնեին փաստորին զեռ կազմավորման պրոցեսում գտնվող արաբական թույլ զինված բանակները: Եվ սակայն արաբական երկրների մասնակցությունը պատերազմին, բացի տվյալ պահի թարոյա-քաղաքական կարևոր զեռ կատարելուց, բոլոր զեպերում անչափ թուսանելիս կլիներ արևելորենների, մասնավորապես Բարսելի համար: Ինչիցե՞լ, այս բոլորը պետք է չի խանգարի, որպեսզի նշվի սուեզյան ձգնաձգում տարբեր փուլերում Արաբական պետությունների լիգայի ակտիվության կարևորությունը:

Եղիպտոսից օտարերկրյա զորքերի դուրս բերման և երկրի անկախության ամրապնդման ուղղությամբ Արաբական լիգայի 1945—56 թթ. գործունեությունը հակառակ որոշ զեպերում, մասնավորապես 40-ական թվականներին, դրա որոյակի անհետեղականությունը, այնուամենայնիվ զգալիորեն

նպատանց կզիպտական ազգային-ազատագրական շարժման առաջին քայլին:

* * *

1940—50-ական թվականներին արևմտյան երկրների մերձավորարևելյան քաղաքականության հիմնական նպատակները մեկը ռեզիմոնտ իրենց զլխավորությունը սազմաբարձրական ազդեցիվ խմբավորումներ ստեղծելն էր, Այդ թվականներին առաջ քաշվեցին այդպիսի խմբավորումների ստեղծելու մի քանի ծրագրեր:

Դեռ 1942—1945 թթ., երբ արաբական երկրների միջև քանակություններ էին վարժում արաբական երկրների մի միավորում ստեղծելու հարցի շուրջ, անգլիական ղեկավար շրջաններում մտածում էին ստեղծվելիք կազմակերպություններին իրենց ձևերից չլու գործիք գարձանելու և այն իրենց նպատակների իրականացմանը ծառայեցնելու մասին: Սակայն Արաբական լիգայի ծրագրային առաջին փաստաթղթերը Ալեքսանդրիայի արձանագրությունը և Արաբական պետությունների լիգայի պակտը ցույց տվեցին, որ Անգլիայի անկախությունը անհող են: Ընդգնում հատկապես խիստ զրգրո էին այդ փաստաթղթերում Պաղեստինի և գաղութային լծի տակ գտնվող արաբական մյուս երկրների հարցերի արժանաբանաց:

Արաբական լիգայի գործունեությունում նշանավոր առկայական այդ միտումները վերացնելու համար Անգլիան դիմեց գործուն քայլերին: Նախ կիզայի վրա ուժեղ շնչում քաննեցվեց, ձգտելով նոր գործունեությունն առժամանակ սահմանափակել երկրորդական նշանակություն ունեցող հարցերով: Միաժամանակ անդրճորդանայան ղեկավար գործիչները 1945 թ. արևանից սկսեցին հարձակումներ գործել կիզայի վրա, խոսել նոր գործուն ուժ շարժանայու մասին նորից առաջ քաշելով արաբական ալիքի սերտ միություն իրականացման գաղափարը, որի ստեղծման գործում առաջին քայլը կլինեի անդրճորդանայան էմիր Աբդուլազիզի ղեկավարությամբ «Մեծ Սիրիայի» պետության ստեղծումը⁸⁶: Սկսվեց պրոպագանդավել նաև Արաբական լիգան Պարսի ծոցի անգլիական լծի տակ գտնվող արաբական իշխանապետությունների հաշվին ընդարձակելու ծրագրերը⁸⁷, Իսկ

անդունտ իրաքյան գործիչները 1945 թ. սկստներինց սկսեցին հանդես գալ Քուբթիան Արաբական լիգայի կազմում ընդգրկելու առաջարկով⁸⁸: Բաղդադի այս նախաձեռնությունը, քստ «Արևի», «Կհամապատասխան ղեկավարությունը բրիտանական զաշնակցին»⁸⁹, Տարարնույթ, բայց այս կամ այն չափով անալյամներեն կիզային առնչվող այս ծրագրերի իրականացումը զգալիորեն կզտարացներ Մերձավոր արևելքում «Արևելյան բլուզ» անվանումով ազդեաբարական խմբավորման ստեղծումը, որում նախատեսվում էր անգամագրել ոչ միայն Արաբական լիգայի, այլև Սաադաբադի պակարի երկրներին (Իրան, Աֆղանստան և Քուբթա): Այդ ծրագրերը միաժամանակ կոչված էին թուլացնել կիզայի կախիտակերխալիստական պոտենցիալը, մի զնպքում կիզայի անգամ երկրների շարքում վերախմբավորում կատարելու («Մեծ Սիրիայի» ծրագրի⁹⁰), մյուսում՝ կիզան արևմտամետ երկրների հաշվին ընդարձակելու միջոցով: Իսկ «Արևելյան բլուզ» ստեղծումը հետագայում կարող էր հանգեցնել Արաբական լիգայի, որպես անկախ կազմակերպության, տարրալուծմանը այդ խմբավորման շրջանակներում:

Արաբական լիգային, սակայն, միայն «Արևելյան բլուզի» գումարելներինց մեկը լինելու զգրը չէ, որ հատկացված էր Այդ խմբավորման փորձերին անցրագրածած հեղինակների կողմից չի արժանազգրված, որ անգլիական գործիչների արաբական երկրներում այդ ծրագրի ընդունումը հնչտացնելու նպատակով ձգտում էին անալյաման սպառնվել դրա նկատմամբ կիզայի խորհրդի զրական վերաբերմունքը: Ըստ երկրությունի լոնդոնում կաթում էին, որ այս զնպքում գործին կանգնակի նաև կիզայի անգամներ Իրաքի և Անդրճորդանայի դիրքորոշումը: 1945 թ. այնանը, Արաբական լիգայի խորհրդի աշնանային նստաշրջանում իրաքյան պատվիրակության անդամ, նախկին վարդապետ Նուրի Մանդի առաջարկեց քննարկել «Արևելյան բլուզի» ստեղծման հարցը⁹¹, կիզայի խորհրդի նստաշրջանի աշխատանքը լուսարանող զաշտոնական և ոչ մի հազորագրությունում այս մասին ոչ մի բան չնշվեց: կիզան հանդես չեկավ «Արևելյան բլուզի» նախագծի դատապարտում: Սակայն անկազմած է, որ խորհրդի անդամների մեծամասնությունը խուսափողական

մը թուշ կտա նաև ամենակարճ ժամանակահատվածում ստեղծել «Քրեկէլան բլոկ» խմբավորումը:

1946 թ. նոյեմբերի երկրորդ կեսից անդհոճորդանանյան գործիչները պրոպագանդիստական լայն արշավանք ծավալեցին «Մեծ Սիրիայի» ծրագրի օգտին, որը շատ վառ ընկալվեց Դամասկոսում և Բեյրութում⁶⁴: Հարցն այն աստիճան սրվեց, որ քննարկման ատարկա դարձավ Արաբական լիգայում: Այդ առթիվ հրատարակված հայտարարությունում նշվում էր, որ արաբական երկրները նպատակարարված չեն «խախտել Արաբական լիգայի անդամ որևէ երկրի անկախությունն ու սուվերենությունը կամ միջամտել նրա կառավարման ձևի հարցին»: Միաժամանակ մի անգամ ևս հավաստվում էր արաբական պետությունների հավատարիմ լինելը կիզայի պակտին⁶⁵: Այսպիսով, ճիշտ է շատ դիվանագիտորեն, Արաբական լիգան հանդես եկավ «Մեծ Սիրիայի» ծրագրի նկատմամբ: 1946 թ. նոյեմբեր 23 թվակիր այս հարցաբարությունը ստորագրել էր նաև Անդհոճորդանանի արտաքին գործերի մինիստր Մուհամեդ ալ Շուրայքին: Մի քանի օր անց, սակայն, նույն ալ Շուրայքին իր կառավարության անունից մի հուշագիր ներկայացրեց Արաբական լիգայի խորհրդի նախագահին, որում հայտնում էր Անդհոճորդանանի մտադրությունը «Մեծ Սիրիայի» ծրագրի իրականացման փորձերը շարունակելու մասին⁶⁶: Փաստորեն ամբողջ 1947 թ. ընթացքում Ամմանի արաբական քաղաքականության հիմքում շարունակում էր զրված մնալ «Մեծ Սիրիայի» ծրագիրը: 1947 թ. փետրվարին Արաբական լիգայի քարտուղարությունը, ելնելով ընդհանուր շահերից, պահանջեց «զաղորդեցնել այդ հարցի բարձրացումը»⁶⁷: Այնին աչ այդ ծրագրի դատապարտմամբ հանդես եկան սաուդական և ճգիպտական կառավարությունները⁶⁸: Քննարկվում էր նույնիսկ Անդհոճորդանանի լիգայից վտնդելու հարցը⁶⁹: Այս պայմաններում Անդհոճորդանանի էմիր Աբդալլահը հայտարարեց, որ մասնակավորապես հրաժարվում է «Մեծ Սիրիայի» ստեղծման ատաշարից, Պաղեստինի խնդրում արաբական միասնական դիրքորոշում որդեգրելու անհրաժեշտությունից ելնելով: Ինչպես նշում է Լ. Ն. Կուրյովը «այսպիսով, փաստորեն... Աբդալ-

լահի թագի ներքո կեսնախի արաբական երկրները միավորելու ծրագրին վերջ տրվեց»¹⁰⁰:

«Արևելյան բլոկ» և «Մեծ Սիրիա» իմպերիալիստական ծրագրերի ձախողման գործում Արաբական լիգան որոշակի դեր կատարեց: Այդ կազմակերպությունը բացասական դիրքորոշում որդեգրեց երկու նախագծերի նկատմամբ: Ճիշտ է, այն զգուշավոր և պետք նշածից շատ դիվանագիտական երանգներ, բայց այնուամենայնիվ բացասական էր: Արաբական լիգայի շրջանակներում փաստորեն ստեղծվեց այդ ծրագրերի ընդդիմացող արաբական երկրների մի հակատ, որին անդամակցում էին Սիրիան, Լիբանանը, նպիպտոսն ու Սաուդյան Արաբիան և որը, հենկելով արաբական ժողովրդական լայն զանգվածների հակահիմպերիալիստական արամադրությունների վրա, կարողացավ հաջողությամբ պայքարել այդ նախագծերի դեմ:

«Արևելյան բլոկ» և «Մեծ Սիրիա» նախագծերի իրականացման գործում հաջողության չհասնելով, Անգլիան 1947 թ. վերջին և 1948 թ. սկզբին նորից առաջին պլան մղեց «Համասեղ պաշտպանության» պայմանագրերի դադարաբար: Ի մտաբերություն 1946 թ., երբ փորձ արվեց այդպիսի պայմանագրի կնքել միայն նպատակով հետ, այս անգամ խնդր էր դրվում նման պայմանագրեր ունենալ Արաբական արևելքի բոլոր երկրների հետ: Ըստ այդ պայմանագրերի, նախանշվում էր ստեղծել համայնցվող պաշտպանության խորհուրդներ, որոնցում Արևելյանցված էին լինելու անդլական և տեղական սպաներ: Պայմանագիր կնքած յուրաքանչյուր արաբական երկրի բանակը, ուսումնասիրված ու ուղղմաօգյալին խաբսխիններ, հարկահարկցվելուների համալիրներ և արդյունաբերական կարևոր հիմնարկները համատեղ պաշտպանության խորհրդի վերահսկողությանն էին ենթարկվելու: Պատերազմական կամ պատերազմի վտանգի պայմաններում խորհուրդներն իրավունք էին ունենալու անդլական զորքեր հրավիրել: Պատերազմի պայմաններում ուսումնական բոլոր խաբսխինները անդլական ուսղմական հրամանատարությանն էին ենթարկվելու¹⁰¹:

1948 թ. հունվարի 15-ին Պորտուգալում կնքած անգլո-երաբյան և 1948 թ. մարտի 15-ին Ամմանում ստորագրված

անդուստրիա, որդանանչյան պայմանագրերն արդեն համապատասխան դրույթներն էին պարունակում համատեղ պաշտպանության մարմիններն ստեղծելու վերաբերյալ¹⁰²; Սակայն այս պայմանագրի կնքումը նշանավորում էր միայն «Համատեղ պաշտպանության» պայմանագրերի միջոցով իր զինավորույթյամբ Արաբական արևելքում ազդեալ-բազմաբակված խմբավորում ստեղծելու Լոնդոնի քաղաքականության առաջին փուլը: Երկրորդ փուլում ենթադրվում էր կամ համանման պայմանագրեր կնքել կիզայն անդամ մնացած երկրների հետ¹⁰³, կամ էլ Արաբական լիգայի ու Անգլիայի միջև ստորագրել մի պայմանագիր, որը «կփոխարիներ Անգլիայի և Արաբական լիգայի անդամ երկրների Իրաքի, Եգիպտոսի և Անգլոսոդանեսի միջև դրույթուն ունեցող, ինչպես նաև Լիգայի անդամ Մաուլդյան Արաբիայի և Նմենի հետ ապագայում կնքվելիք պայմանագրերին»¹⁰⁴: Անգլիական գործիչները կարծում էին, որ այս անգամ գործի հաջողությունը կհրատարակեր նաև այն բարդ վիճակը, որ իրենց և ամերիկյան իմպերիալիստների վարած քաղաքականության հետևանքով ստեղծվել էր Արաբական արևելքում, Պաղեստինի հարցի ծայրահեղ սրման կարգապահությանը: Լոնդոնի դիտավորությանը, արաբական երկրները, գիտակցելով իրենց վառ զինված լինելը և Պաղեստինում սիոնիստական կազմակերպությունների ծավալապաշտական նկրտումների ռեալությունը, ուղղակի ստիպված կլինեին նման պայմանագիր ստորագրել: Եվ բուրյուվին է պատահական չէ, որ հենց 1948 թ. ապրիլին, արաբ-իսրայելական պատերազմի նախօրյակին, կիրաննի վարչապետ Իխազ Սուլեյ Արաբական լիգայի քաղաքական կոմիտեում բարձրացրեց Արաբական լիգայի անդամ երկրների և Անգլիայի միջև ռազմական պայմանագրեր կնքելու հարցը¹⁰⁵: Սակայն այս անգամ ևս Լոնդոնի հանդիմանք սխալ դուրս եկան: Արաբական լիգայի քաղաքական կոմիտեն ընդառաջ շնչաց անգլիական առաջարկին և այն անարձագանք թողեց: Եսպիտով անգլիական քաղաքականությունը այս անգամ ևս անհաջողություն կրեց:

Պետք է նշել, որ 40-ական թվականներին առաջ քաշված վերստիշյալ ոչ բոլոր ծրագրերն էին հավանության արժանանում արևմտյան բոլոր երկրների կողմից: Օրինակ «Մեծ

Սկիբիայի» ծրագրի նկատմամբ քաղաքական դիրքորոշում անեին ԱՄՆ-ը և Ֆրանսիան¹⁰⁶: Փախիզը դեմ էր նաև Իրաքից քաջի արաբական որևէ երկրի և Սաադարազի պակտի անդամ պետությունների միջև ռազմական պայմանագրի կնքմանը¹⁰⁷:

50-ական թվականներից, սակայն, արևմտյան երկրների հանձնակազմում գտնանալ Դրա վկայությունները էր 1950 թ. մայիսի 25-ի անընդ-Ֆրանս-ամերիկյան հայտարարությունը Մերձավոր արևելքի վերաբերյալ: Այդ փաստաթուղթում երեք անդամներն էլ հայտնում էին արաբական երկրներին և Իսրայելին զենք և զինամթերք մատակարարելու իրենց պատրաստակամության նկատմամբ, պայմանով, որ այդ երկրները դրանք չօգտագործեն միմյանց դեմ: Արևմտյան երկրներն իրենց իրավունք էին վերապահում միջամտել սեպիտի գործերին, ընդ որում, ինչպես շեշտվում էր հայտարարությունում, նույնիսկ «Միավորված ազգերի շղջանակներից» դուրս¹⁰⁸:

1948 թ. արաբ-իսրայելական պատերազմում պարտություն կրելուց հետո արաբական երկրներն իրոք զգում էին զենքի և զինամթերքի պակաս՝ ինչպիսիք էր համար իր ստեղծման օրվանից ծավալապաշտական քաղաքականություն վարող Իսրայելի վտանգը: Սակայն, ինչպես երևում է վերոհիշյալ հայտարարությունից, արևմտյան երկրները քայքայում էին արաբական երկրների կողմից իրենց մատակարարած զենքի օգտագործումը Իսրայելի դեմ: Նրանց մտահոգված էին ոչ թե արաբական երկրների պաշտպանուհականության հարցով, այլ նպատակ ունեին զենքի մատակարարման միջոցով ուժեղացնել մերձավորարևելյան երկրների կայրյալ վիճակը, միաժամանակ ինչպես իրավամբ նշում էին լիբանանյան կոմունիստները, սեպիտը դարձնել «Մովստական Միության դեմ հարձակվելու խաբիսխ... և զինել արաբական հետադիմական վարչակարգերը՝ կանգնեցնելու համար ժողովրդական շարժումները»¹⁰⁹:

1950 թ. հունիսին անընդ-Ֆրանս-ամերիկյան հայտարարությունը քննարկվեց Արաբական լիգայի խորհրդում՝ Լուսիտի 21-ին նրբը երկրների կառավարություններն ու-

գրքիվից կիզայի պատասխանը: 9 կետից բաղկացած այդ փաստաթղթից դժվար է միանշանակ պատկերացում կազմել հույժի հայտարարության նկատմամբ կիզայի դիրքորոշման մասին¹¹⁰: Պատահական չէ, որ այդ փաստաթղթին տրվել են իրարամերձ գնահատյալաներ: Իրոք, Արարական լիզայի պատասխանում չի մերկացվում անդը-ամերիկյան հայտաբարության բուն էությունը, բացահայտորեն չի դատապարտվում արևմտյան երկրների ուղիղին անցողաբաններին միջամտելու գիտախորհուրդները, կարծիք լույսյան ընդունվում է առաջվիճիչ զննչն ու դիմախոսելը Բարչայելի զեմ շօգրազործելու իմպերիալիստների պայմանը: Հենց այսպիսի հատվողական կեցվածքի համար էլ կիզայի պատասխանը լիբանանյան կոմունիստները գնահատել են որպես «կապիտալիստական»¹¹¹: Սովետական հետազոտողներ Բ. Փ. Սեյրանյանը, Օ. Է. Տուզանովան, ինչպես նաև արար պատմաբան Ա. Սաիրը (ըստ Բ. Փ. Սեյրանյանի հղման) գտնում են, որ Արարական լիզան եռյակի հայտարարության նկատմամբ բացասական դիրքորոշում արկազրեց: Նրանք իրենց կարծիքը հիմնավորում են հենվելով կիզայի պատասխանի 5-րդ կետի վրա, որում նշվում էր, որ արարական երկրները «... հավանություն չեն տա որևէ զործողությանը, որ կվնասի իրենց անկախությանն ու սուվերենությանը»¹¹²: Մեր կարծիքով այս հարցում Արարական լիզայի դիրքորոշումը գնահատելիս, եթե նկատի առնվի կիզայի պատասխանը միայն, ապավիճիքը կլինի հակվել զեպի արար կոմունիստների գնահատականը: Սակայն հաջցին այդպիսի մտտեցումը կլինի վերջի, քանի որ Արարական լիզայի պատասխանը միակշարք էր, որ ձեռնորակված միջարարական այդ կազմակերպության կողմից՝ Արարական արևելքում իմպերիալիստական ոտնձգությունների և մասնավորապես եռյակի հայտաբարության զեմ պայքարելու համար: Այս առումով միանգամայն իրավացի են Յու. Վ. Մարունովն ու Յու. Վ. Պաուլովինը, Բ. Ս. Փոցյավերիան և Օ. Է. Տուզանովան, որոնք Արարական լիզայի անդամների կողմից կենթված Համասոց պաշտպանության և տնտեսական համագործակցության պայմանագրերը գիտում են որպես «նեղիտուն ազգամարդարական խմբավորումներ ստեղծելու իմպերիալիստական ծրագրերի

զեմ ուղղված քայլ»¹¹³: Արևմտյան հեղինակ Բ. Մակդոնալդը Արարական լիզային նվիրված իր մենագրությունում այդ պայմանագրին անըրադատալով նշում է, որ այն ստորագրելից մի անպիսի ժամանակ, երբ պայմանները դրա համար բուրբուն էլ բարենպաստ չլինե՛ր նրա կարծիքով անբարենքրպատտ պայմաններից մեկն էլ: արարական որոշ երկրներին վրա արևմտյան տնտեսությունների էլ ալվելի ուժեղացած ներշունչն էր՝ այսպիսի կոչված «տոլիտական վտանգի» զեմ ուղղված «պաշտպանական» խմբավորումում նրանց ընդգրկելու համար¹¹⁴:

Համատեղ պաշտպանության պայմանագրի առաջացման նախամտաբանները, որոնք ցարդ անհրաժեշտ շափով լուսարևակված լինե, մեղ կզգնեն էլ ալվելի հիմնավորելու վերենում ասվածը:

1948 թ. արարա-խորաչեղական պատերազմում արարական երկրների կրած պարտությունը բավականին վատ անըրադարձավ Արարական լիզայի զործունեության վրա: Սակայն 1948 թ. վերջին—1949 թ. առաջին կեսին արարական երկրներում տրվեն իսկ առաջ էին քաշվում նախագծեր, որոնք կոչված էին կիզան զուրա բերել ճգնաժամից՝ նրա անդամների միասնությունն էլ ալվելի ամբապնդելու և օտարերկրյա ազդեցությունը վերացնելու ճանապարհով: Այսպես, օրինակ, 1949 թ. փետրվարին Սիրիան և կիբանան ատաշարներից կիզայի անդամներին արգելել առանց կիզայի համաձայնության օտար երկրի հետ որևէ պայմանագրի կնքելի¹¹⁵: Արևան հակառակ, անդիամետ արարական վարչակարգերը ներկայացրեցին կիզայի բարեփոխման իրենց ծրագրերը: Իրարք վարչակազմում Նուրի Սաիրի նախագծով նախատեսվում էր ալվելի շատ ազատություն տալ անդամ երկրներին, այդ թվում, այլ երկրների հետ կիզայից անկախ առաջական և անտնտրական պայմանագրեր կնքելու ասպարեկը¹¹⁶: Իսկ 1949 թ. օգոստոսին Հորդանանի թագավոր Արզալահը հանդես եկավ «Մասնակցական լիզա» ստեղծելու առաջարկով, որին կանգամակցեին Իրանն ու Պակիստանը և որը «կազակցեի Արարական երկրների լիզային»¹¹⁷: Արարական լիզայի խորհրդի 1949 թ. հոկտեմբերի նստաշրջանը, լինարկելով կիզայի բարեփոխման բազմաթիվ առաջարկե-

բը, վերջիվերջը նախապատվութունը տվեց արարական միասնական անվտանգության պայմանագրի կնքելու եզրիպատասի զազափարին: Որոշվեց կազմել մի հանձնախումբ, որը մշակելու էր պայմանագրի տեքստը¹¹⁸:

1950 թ. ապրիլին կիզայի խորհուրդը հաստատեց այդ պայմանագիրը, որում լիբանանյան կառավարության անաշարիով տեղ հատկացվեց նաև միջարարական տնտեսական համագործակցությանը: Պայմանագիրը կողմն էր ուժեղացնելու արարական երկրների համագործակցությունը ռազմական և տնտեսական հարցերում: Նախատեսվում էր կիզայի շրջանակներում ստեղծել մի շարք նոր մարմիններ, որոնք լայն իրավասություններ էին ունենալու պաշտպանական և տնտեսական ասպարեզներում: Պայմանագիրը կրում էր զուտ արարական բնույթ և կողմն էր ծառայելու միայն արարական երկրների պաշտպանությանը: Անգլիան բացասական վերաբերմունք դրսևորեց պայմանագրի նկատմամբ, մինչև ԱՄՆ-ը սկզբից եկեֆակտիվորեն աջակցում էր այն ստորագրելու զազափարին, նրանում տեսնելով իր գլխավորությանը ասպարեզում ստեղծվելիք ռազմական խմբավորման սաղմը¹¹⁹: Անգլիայի զորմամբ Իրաքն ու Անգլո-որդանանը հրամարվեցին պայմանագրին ստորագրելուց, պահանջելով այն որոշ փոփոխությունների ենթարկել: կիզայի անդամ լոթ երկրներից կրկուսի ձեռնպահումը բնականաբար զգալորեն կիրառեցին պայմանագրի արդյունավետությունը և սկզբում կիզայի անդամներ կարծես թե հակված չէին ատանց Իրաքի և Անգլո-որդանանի, մի տեսակ անջատ, ստորագրել այն: Մայիսյն 1950 թ. հունիսի 17-ին, այն նույն օրը, երբ կիզայի խորհուրդը հաստատեց եռյակ հայտարարության պատասխանը¹²⁰, Եգիպտոսը, Սիրիան, կիբանանը, Սաուդյան Արաբիան և Նմենը ստորագրեցին «Համատեղ պաշտպանության և տնտեսական համագործակցության» պայմանագիրը: Փաստորեն այդ օրայր կարելի է համարել եռյակ հայտարարությանը տրված Արարական լիզայի պատասխանի 10-րդ կետը, որը սակայն, միաձայնորեն չէր հաստատվել կիզայի անդամների կողմից: Եռյակ հայտարարությունը տվեց հակառակ արդյունք:

Մի շարք հեղինակներ իրավացիորեն գտնում են, որ «Համատեղ պաշտպանության» պայմանագրի կնքումը ուղղված էր նաև Իրաքի և Անգլո-որդանանի դեմն լրիվ յմարած ծավալապաշտական ներքուտների դեմ¹²¹: Սակայն հարց է առաջանում, թե ինչու էր Արարական լիզայի պատասխանը նյութամենայնիվ հաշտվողական: Մեր կարծիքով այդ բանի հիմնական պատճառներից մեկն այն էր, որ եռյակ հայտարարության համահեղինակներից մեկը ԱՄՆ-ն էր: Այդ ժամանակաշրջանում ամերիկյան դիվանագիտությունը, միտնելով լոնդոնի և Փարիզի սզղեցությունն Արարական արևելքում փոխարինել ամերիկյանով, հաճախ զադոնորեն աջակցում էր արարական այս կամ այն երկրի՝ անգլո-ֆրանսիական իմպերիալիստների դեմ մղվող նրա պաշարում: Այսպես, օրինակ, Վաշինգտոնը զգաղնորեն խրախուսում էր եգիպտական կառավարության պահանջը եգիպտոսից անգլիական զորքերի դուրս բերման վերաբերյալ¹²²: Այս բոլորը արարական երկրներում թյուր պատկերացումներ էր ստացրել ԱՄՆ-ի քաղաքական ղեկի վերաբերյալ: Եվ Արարական լիզայի փաստաթղթում էլնի անգլիական և ֆրանսիական իմպերիալիստները շատ հաճախ ամենասուր ձևով քննադատվում էին, ապա ԱՄՆ-ը որպես կանոն խնայվում և շրջանցվում էր: Վաշինգտոնի հետ բարվոր հարաբերությունները շփաշցեցելու կիզայի անհետանկարային և սխալ միտումով էլ մասամբ պայմանավորված էր կիզայի պատասխանի նման բնույթը: Բացի այդ հավանաբար նշանակություն ունեեր նաև ամեն գնով միասնական ձևով հանդես գալու կիզայի ձգտումը: Ավելի խիտա պատասխանի ընդունումն անպայմանորեն կհանդիպեր Իրաքի և Երզրանանի ընդգիտությունները, որը կզգվարացներ միասնական դիրքորոշման որդեգրումը: Սակայն կրկնության գնով պետք է նշել, որ կիզայի պատասխանով էլ, միայն, որ պետք է դատել արարական միջպետական կազմակերպության վերաբերմունքի մասին: Վերջին հաշվով Համատեղ պաշտպանության պայմանագրի կնքումով կիզան ցույց տվեց իր ընդդիմությունն արարական երկրներն իմպերիալիստական ռազմաքաղաքական խմբավորումներում ընգրկելուն:

Ինչպես 1940-ական, այնպես էլ 1950-ական թվականներին Մերձավոր արևելքում ռազմաքաղաքական խմբավորումների ստեղծման հարցում անշաղի շահադրժու դիրքորոշում էր գրահորում Թուրքիան՝ Իմպերիալիստական ծրագրերի իրականացման գործում Անհարան հաճախ կատարում էր յուրատեսակ միջնորդի դերը 1950 թ. մարտին, երբ ստորագրվեց իտալա-թուրքական պայմանագիրը, թուրքական շրջանները սկսեցին պրոպագանդի արարական երկրներին այդ պայմանագրին միանում զաղափար¹²³։ Իսկ 1951 թ. Հոկտեմբերի 13-ին թուրքական կառավարությունը ԱՄՆ-ի, Անգլիայի և Ֆրանսիայի հետ միասին պաշտոնապես դիմեց Արաբական լիգայի անդամ երկրներին և Իսրայելին «Միջին-արևելյան հրամանատարություն» անվամբ հայտնի ազգամտքազբազան խմբավորումն ստեղծելու առաջարկով։ Նախատեսվում էր, որ մերձավորարևելյան երկրների հետ մեկտեղ այդ խմբավորման անդամներ կդառնան Ալյուսարլիան, Նոր Չեչենդիան և Հարավ-Աֆրիկյան Միությունը։ Ընթացվում էր նաև սերտ կապ հաստատել «Միջինարևելյան հրամանատարություն» և ՆԱՏՕ-ի միջև Բացի այդ «Միջինարևելյան հրամանատարության» զորքերի անվան սակ ամերիկյան, անգլիական, ֆրանսիական և թուրքական զորամիավորումներ էին տեղադրվելու Արաբական արևելքի կարևոր շրջաններում։ Իմպերիալիստական այս զործարքի իրականացումը, ինչպես նշվում էր Եգիպտոսի, Միլիտարի, Լիբանոնի, Իրաքի, Սաուդյան Արաբիայի, Նմենի և Իսրայելի կառավարություններին հղված սովետական կառավարության հուշագրում «Եկհանգեցնել Մերձավոր և Միջին արևելքի երկրների ռազմական օկուպացմանը Առյուծախյան բլուրի կազմակերպվել երկրներին զորքերի կողմից...»¹²⁴։ Արևմտյան երկրները «այդ հրամանատարության ստեղծման անհրաժեշտությունը... փորձում էին հիմնավորել արանով, որ իբր Մերձավոր և Միջին արևելքի երկրներին պահանջում էր Մովետական Միությունը»¹²⁵։ Սակայն իրականում ռազմաքաղաքական այդ խմբավորումը կոչված էր ճնշել ռեգիոնի ազգային-ազատագրական շարժումը և դառնալ ՍՍՀՄ-ի դեմ ուղղված ռազմական կարեվոր խարխուխ¹²⁶։

Քառյակ հայտարարությունը երևան եկավ մի անպիսի մտամեակ, երբ ժայռահեղորեն սրվել էին անգլո-եգիպտական հարաբերությունները։ Եգիպտական կառավարությունն արդեն հրապարակախոսորեն հայտնել էր 1936 թ. անգլո-եգիպտական անիրավահավասար պայմանագիրը չեղյալ հայտարարելու իր մտադրության մասին։ «Միջինարևելյան հրամանատարության» վերաբերյալ իրենց առաջարկով իմպերիալիստական երկրները փաստորեն նպատակ ունեին նաև դիմեցնել եգիպտական կառավարության այդ միջոցառումը։ Դրա համար էլ ռազմական այդ խմբավորումն ստեղծելու առաջարկը, ինչպես նաև դրանից առաջ և հետո եղած մի շարք այլ առաջարկներ, Արաբական լիգայի կողմից դիտվում էին արաբական երկրների հուշող այլ հարցերի, մասնավորապես Եգիպտական անպիսիքի անդրերից զուրս բերման խնդրի հետ կապակցված։ Այս երկու խնդիրները իրարից լինել քաժանում նաև արևմտյան երկրները։ Պատահական չէ, որ անգլիական կառավարությունը խոստանում էր Եգիպտոսից զուրս բերել իր զորքերը (բացի այն զորամասերից, որոնք պիտի անցնեին միջինարևելյան հրամանատարության ներքո), եթե Կահիրեն ընդուներ յուր երկրների առաջարկը¹²⁷։ 1951 թ. Հոկտեմբերի 14-ին եգիպտական կառավարությունը մերժեց իմպերիալիստական ծրագիրը, իսկ պաշտամետի կրկու պաշտանները միաձայնորեն որոշեցին չեղյալ հայտարարել անգլո-եգիպտական պայմանագիրը։ Մինչ այդ, Հոկտեմբերի 9-ին, Արաբական լիգայի քաղաքական կոմիտեի հանդես էր եկել Եգիպտոսի մտադրության պաշտպանությանը¹²⁸։ Միաժամանակ Լիգայի խորհուրդը որոշել էր արևմտյան երկրների հետ միասին չմտնանլցել որևէ ռազմական խմբավորումում, քանի որ նրանք քաղաքացիական արաբական երկրների իրավացի պահանջները։ Իսկ Հոկտեմբերի 14-ից հետո Լիգայի անդամ երկրները հանդես եկան Եգիպտոսի պաշտպանությանը։ Այս պայմաններում Լիգայի քաղաքական հայտարարության կապակցությամբ հաստատվեց հայտարարությամբ հանդես չեկավ, քանի որ արաբական երկրների կարծիքով դրա կարիքը չկար¹²⁹։ Արաբական լիգայի գլխավոր քարտուղար Ալզամը հայտարարեց, որ արաբական երկրների հանդեպ սովետական սպանալիքի մասին

խոսակցությունները ոչ մի հիմք չունեն: Նա ավելացրեց, որ «Ռուսները երբեք մեզ չեն սպառնացել և չեն ստորացրել», իսկ նեգիլատսի նկատմամբ «խեղձական ազդեցությունները անդիս-ցիկներ են»¹³⁰:

Տեսնելով, որ «Միջինարևելյան հրամանատարություն» ստեղծելու փորձերը հաջողություն չեն ունենում, արևմտյան երկրները նորից տառը քաշեցին Քուրդիան Արաբական լիզայի հովանու ներքո կնքված համաժող պաշտպանության պայմանագրի անգամ դարձնելու զառափարք: Այսպիսի առաջարկով մտադրություն ուներ հանդես գալ իրաջյան կառավարությունը: Հատկանշական է նաև, որ միաժամանակ ենթադրվում էր համատեղ պաշտպանության պայմանագրի անգամությունից զրկել մենեջին: Ստորագյան Արաբիային, Սիրիային ու Լիբանանին, քանի որ նրանք, իրը, ռազմական տեսանկյունից չեն կարող արդյունավետ օգնություն ցուցաբերել¹³¹, իրականում այս ծրագիրը նպատակաձգված էր նեգիլատսի գրկել Լիզայի շրջանակներում իր մշտական դաշնակիցներից, մեկուսացնել նրան և համատեղ պաշտպանության պայմանագիրը դարձնել արևմտամետ ռազմա-քաղաքական մի խմբավորման հիմք, որում ղվխավորող դեր կկատարեին Քուրդիան, Իրաքը և Անգլոհոլանդացիները: Այս ծրագիրը, սակայն, այն աստիճան էր հակասում Լիզայի սկզբունքներին, որ վերջվերջոս Իրաքը չհամարձակվեց նույնիսկ այն պաշտպանագին քննարկման ղնել:

1952—1953 թթ. Արաբական լիզան մի քանի անգամ նորից անդրադարձավ ռազմաքաղաքական խմբավորումներ ստեղծելու հարցին: ԱՄՆ-ի պետական քարտուղար Դալլեսի Մերձավոր արևելք կատարած այցելության նախօրեին 1953 թ. ապրիլին, Լիբանանի արտաքին գործերի մինիստրությունը Արաբական լիզայի անդամների անունից մի հուշագիր հղեց նրան: Դրանում նշվում էր, որ Սուեյի ջրանցքից անվերական զորքերի դուրս բերումից և պաղեստինյան խնդրի լուծումից առաջ արաբական երկրներն ավելորդ են համարում Մերձավոր արևելքի պաշտպանության վերաբերյալ որևէ րանակցություն վարել արևմտյան երկրների հետ: Հուշագրում ասված էր նաև, որ «արաբական երկրները Միջին արևելքի պաշտպանության համար չեն զգում արևմտյան տրտու-

թյունների կարիքը»¹³²: Այդ շրջանում, մասնավոր 1953 թ., Արաբական լիզայի կողմից մի շարք միջոցառումներ ձեռնարկվեցին համատեղ պաշտպանության պայմանագրի դրույթների արագ և արդյունավետ կենսագործման ուղղությամբ:

Իմպերիալիստական երկրները, սակայն, շարունակում էին քանր ու եռանդ լինալի նպատակին հասնելու համար: Մերձավոր և Միջին արևելքում արևմտամետ ռազմաքաղաքական խմբավորման ստեղծումն արագացնելու նպատակով 1954 թ. ապրիլին կնքվեց Քուրդ-պակիստանյան համաձայնագիրը «Երաբելիամության և համագործակցության» վերաբերյալ: Քուրդ-պակիստանյան համաձայնագիրը և զրան արաբական որոշ պետություններ միանալու լուրջ բացասական արձագանքներ արաչացրեց արաբական երկրներում: Լիզայի քաղաքական կոմիտեի նույն օրերին տեղի ունեցող նստաշրջանում անդամ երկրները հավաստիացրեցին, որ երկրը հրավեր չեն ստացել միանալու այդ պայմանագրին և որ «իրենք չեն կլ մտածում զրան միանալու մասին»: Քաղաքական կոմիտեն նշեց, որ արաբական երկրները ցանկանում են ամրապնդել իրենց պաշտպանունակությունը, հետևաբար և կարիք ունեն համապատասխան զենքի, սակայն նրանք չեն համաձայնի զենքն ստանալ ի վնաս իրենց երկրների անկախության և սովեթերությունյան, ինչպես նաև համատեղ պաշտպանության պայմանագրի դրույթների խախտման միջոցով...»¹³³:

Սակայն 1954 թ. երկրորդ կեսին պարզ դարձավ, որ Իրաքը պատրաստ է անդամագրվել իմպերիալիստական ռազմաքաղաքական խմբավորման: 1955 թ. փետրվարին Քաղաքում ստորագրվեց իրաք-Ֆուլբրական ռազմական պայմանագիրը, որը և դարձավ Բաղդադի պակտ անունն ստացած ռազմական խմբավորման հիմքը: 1954 թ. երկրորդ կեսի և 1955 թ. սկզբի իրադարձությունները, այդ թվում նաև Լիզայի դիբրդույմը գրանց նկատմամբ, բավականին մանրամասն լուսաբանված են սովետական հետազոտողների աշխատություններում¹³⁴: Ուստի և բավարարվում ենք ներկյով, որ իմպերիալիստական խմբավորմանը Իրաքի մասնակցությունը ի չիք դարձնելու ուղղությամբ Լիզայի կողմից

ձևերակրված քաղերի անբարդունակմտ եղան: Ավինի, արարական որոշ երկրների տատանողական կեցվածքը պատճառ դարձավ, որ լիգան սկզբնական շրջանում նույնիսկ շվարտագաղթ պաշտոնապես գտաուպարտել Իրաքի քաղը: Սակայն կրպի մնացել անդամները, Արարական արեկերում որտաօրե հողացող հակամայերալիտական արամագրոթյունների ներգործությամբ, վերջիվերջ հասակորեն գեմարտահայտվեցին Բաղդադի պակտին և Իրաքից հեռու արարական մի երկրորդ երկիր այլ իմբավորման մեջ ներդրովելու արևմտյան տերութունների փորձերը ձախողվեցին:

Սակայն ինչ էր պատճառը, որ ամբողջ տաս տարի որև իմբավորման մեջ չներքաշվելուց հետո, Արարական լիգայի անդամ մի երկիր այնուամենայնիվ անդամակցեց այդ պակտին: Բանն այն է, որ ըթև 1940-ական թվականների երկրորդ կեսին և 50-ական թթ. սկզբին Մերձավոր արևելքում ռադամաբաղբական խմբավորումներ ստեղծվում արևմտյան ծրագրերով նախատեսվում էր զբաղեցնում բնոգրիկը Արարական լիգայի անդամ բուրբ երկրներին, այպա 1950-ական թթ. կեսերին, զգալով, որ հավակնտ այդ հաշվարկները անիրագործելի են, իմպերիալիստները որոշեցին սկզբում բավարարվել ծրագրով խմբավորումներին արարական գլխավոր երկրների մասնակցությամբ: Ընդ որում առաջնային նշանակություն էր սրվում Իրաքին և Եգիպտոսին: 1954 թ. հոկտեմբերին կնքվեց Եգիպտոսից անդլիական զորքերի դուրս բերման վերաբերյալ անգլո-եգիպտական պայմանագրերը, ըստ որի նախատեսվում էր անգլիական զորքերը 20 ամսվա ընթացքում հեռացնել Մուսկոլի ջրանցքի գոտուց, սակայն նրանց իրավունք էր վերադարձնելում առաջիկա լոթ տարիներին նորից օգտագործել իրենց խարխուհները, կրև Եգիպտոսի երևմ Արարական լիգայի հովանու ներքո կնքված համառոտ պաշտպանության պայմանագրի անդամ որևէ երկիր, ինչպես նաև Թուրքիայի գեմ հարձակում գործվեթ¹³⁵: Իմպերիալիստական երկրներն այդ պայմանագրեր համարում էին բավարար միջոց՝ նեղուի հովտում իրենց դիրքերն առժամանակ պահպանելու համար: Անգլո-եգիպտական պայմանագրի ստորագրումից հետո Բաղդադի պակտի հասկնալ ստեղծումով իմպերիալիստները ներառում էին ամբաստյունը ձեռք

բերված հաջողությունը և միաժամանակ բարենպաստ պայմաններ ստեղծել արարական այլ երկրներ գրանում ներդրովելու համար: Սակայն այս անգամ ևս արևմտյան երկրների հաշվարկները սխալ գուրս եկան: Նրանք ստիպված էին բավարարվել արարական երկրներից միայն Իրաքն այդ տարեկով իմբավորումում ընդգրկելով: Իսկ 1956 թ. սուեզյան արկածախնդրությունն ու 1958 թ. իրաքյան հեղափոխությունը այդ երկու երկրներում իմպերիալիզմի դիրքերին խորտակելը հարվածներ հասցրեցին: Չեղյալ հայտարարվեց անգլո-եգիպտական 1954 թ. պայմանագրերը, իսկ Իրաքը գույս կեկավ Բաղդադի պակտից:

1940—50-ական թթ. Արարական լիգան որոշակի դրական դեր կատարեց իմպերիալիստական ռադամաբաղբական խմբավորումներ ստեղծելու ծրագրերի խափանման գործում: Իսկ այդ ծրագրերի ձախողումը արարական սղգային-աղատարական շարժման կարևոր նվաճումներից է:

* * *

1940—50-ական թթ. Արարական լիգան, ճիշտ է՝ ոչ համախ, բայց անդրադարձել է նաև Արարական թերակղզու երկրներում տեղի ունեցած իրագործություններին: Արարական աշխարհի այս մասն իր զորադրական մասնաբաղկի գրեթե բոլոր ցուցանիշներով XX դ. կեսին զգալիորեն ետ էր մնում արարական մյուս երկրներից: Աղատարական պայքարն այս ոեղինում ձևավորման ընթացքի մեջ էր: Ընեց այս հանգամանքով էլ պայմանավորված էր Արարական պետությունների լիգայի նվազ ակտիվությունը Արարական թերակղզուն վերաբերող հարցերում: Այստեղ չենք, որ բանի որ ալ Բուրայի օսղիկի շուրջ ծագած անգլո-սաուդյան հակամարտությունը սերտորեն առնչվում է Օմանում տեղի ունեցած դպրերի հետ, այպա այդ հարցերը դիտվում են միասին:

Սովետական հետազոտող Ա. Ա. Նանովի կարծիքով Արարական պետությունների լիգայի ստեղծման երևույթն ինքնին այն գործոններից մեկն էր, որ նպաստեց Պարսից ծոցի արարական իշխանությունների բնակչության աղգային ինքնագիտակցության ձևավորմանը¹³⁶: Սակայն 1940-ա-

կան թթ. երկրորդ կեսին կիսան Արաբական թերակղզու երկրներից միայն նմանին հուզող հարցերին անդրադարձավ 1946 թ. հունիսին անգլիացիները նորից բախումներ հրահրեցին նմանյան ցեղերի և իրենց հակոցության տակ գտնվող աղևյան պրոտեկտորատների զորամասերի միջև¹³⁷։ Կիզախ անգամ հանդիսացող նմանը դիմեց այդ կազմակերպության հորհրդին՝ անգլո-նմանյան հակամարտության հարցը քննարկելու խնդրանքով 1946 թ. հունիսին Խորհուրդը ընդունեց մի որոշում, որում արաբական երկրները պաշտպանում էին նմանի դիքորոշումը պրոտեկտորատների հարցում նրա և բրիտանական կառավարության միջև ծագած վեճում։ Որոշման մեջ նշվում էր, որ բա անգլո-նմանյան 1934 թ. պայմանագրի, նման վեճերը պետք է լուծվեն քարտեզամական բանակցություններով միջոցով¹³⁸։ Ինչպես տեսնում ենք, կիզախ այս որոշումը, ինչպես և 1940-ական թվականների երկրորդ կեսի մի շարք այլ որոշումներ, հետո էր արմատական ընդունվել անհնալուց։

1940-ական թվականների երկրորդ կեսին նմանը շարունակում էր մնալ հետամնաց, ծայրահեղ հետադիմական վարչակարգով մի երկիր։ Սակայն արդեն այդ շրջանում երկրում տեղի էին ունենում ներքին խմորումներ։ Իմամ Ցահյային ընդդիմադիր ուժերը, որոնք իրենց սոցիալական պատկանելիությունը շատ խայտաբղետ էին, կենտրոնացել էին Աղևյան և փորձում էին տիրապետող վարչակարգի դեմ իրենց պայքարում օգտագործել նաև Արաբական լիգան 1946 թ. ընդդիմադիր ուժերի կողմն անցավ նաև Իմամի որդիներից Իբրահիմը, որը նույն թվականի զեկտեմբերին դիմեց Արաբական լիգային, խնդրելով, որ այդ կազմակերպությանը միջամտի նմանի ներքին գործերին ու լուծի գոյություն ունեցող պարոլանները¹³⁹։ Այս կուրը, սակայն, ոչ մի արժազանք չգտավ կիզախի շրջանակներում։

1948 թ. փետրվարի 17-ին նմանում տեղի ունեցավ պետական հեղաշրջում։ Սպանվեցին Իմամ Ցահյան և նրա մի շարք կողմնակիցները։ Իշխանության գլուխ անցավ խոշոր ավատատեր Արդալայահ ալ Վազիրը, որը փետրվարի 18-ին հռչակվեց իմամ։ Սակայն իմամի որդիներից Ահմեդը կարողացավ գրավել պետական գանձարկղը և մայրաքաղաքից

գուրո դիմադրություն կազմակերպել։ Իշխանության երկու կիտորուններն էլ իրենց համար կենսական էին համարում արաբական երկրների, մասնավորաբար կիզախի աշակցության ձևերերումը¹⁴⁰։ Հեղաշրջումից անմիջապես հետո ալ Վազիրի կառավարությունը կիզախի դիմելով խնդրեց ճանաչել նոր վարչակարգը։ Կիզախի որոշմամբ գլխավոր բարտուղար Ազզամի գլխավորությամբ կազմվեց մի հանձնաժողով, որը պետք է տեղում ուսումնասիրել իրավիճակը և հանձնարարականներ մշակել Խորհրդի համար¹⁴¹։ Սակայն հանձնաժողովը զեպրերի զարգամտեք հետևեց Սաուդյան Արաբիայից, ուր նա ժամանեց տեղի զեկավարների հրավերով։ Էն Ռիպը պաշտպանում էր իշխան Ահմեդին, որն էլ, սղավելով Սաուդյան Արաբիայի աշակցությունից և սենվելով նմանում գտնվող իր կողմնակիցների վրա, մարտի 14-ին գրավեց Սանան և հռչակվեց իմամ¹⁴²։ Մարտի 22-ին կիզախի քաղաքական կոմիտեն նախարարեց իմամ Ահմեդի իշխանությունը ձանաչելու մասին¹⁴³։

Նմանյան իրադարձությունների ժամանակ կիզախ կարգապահ գիտորդի զերում էր։ Այդ զեպրերը ցույց տվեցին, որ Էիզան ձևավորված պետություններում էր իմանկի չէ որևէ մեկ ազգի ուժերի հաշտեխանություն և տեղաբաշխման վրա, կամ էլ հանդես գալ նրանց հաշտեցնողի զերում։ Եվ պատահական չէ, որ այդ զեպրերը եզան առաջին և զերջին կերպին իրադարձությունը, որին կիզան փորձեց միջամտել։ Ընդհանրապես կիզախի ներքաշումը ներքաղաքական հորձանուտների ոլորտը՝ այդ կազմակերպության համար միայն լրացուցիչ խոլընդուտներ կատարեց և անկասկած կհանգեցնել նրա ուժերի միանգամայն աճելուը զլատմանը, ինչը հավանաբար գիտակցվեց նաև կիզախի զեպրումների և զեկավարների կողմից։

1950-ական թվականներին էլ Անգլիայի հետ նմանի հարաբերությունները շարունակում էին լարված մնալ 1950 թ. երկու պետությունների միջև բանակցություններ սղավեցին աղևյան պրոտեկտորատների և նմանի միջև սահմանային վեճերը լուծելու նպատակով։ Կիզախի խորհուրդը, նմանի ինդրանքով, այս բանակցությունների վերաբերյալ ընդունեց մի որոշում, որում արաբական երկրները ողջունում էին երկ-

խոստովան սկիզբը և հույս հայտնում, որ կհայացվի եմենի օրինական իրավունքներն ապահովող զորհանգրվան և բարեկամական մի համաձայնություն¹⁴⁴։ Սակայն 1951 թ. մարտի 10-ին կնքված անգլո-եմենյան պայմանագիրը փաստորեն ժամանակավոր կոմպրոմիս էր և բոտ էություն չուժեց զուսթյան օժնեցող հարցերը¹⁴⁵։ Պատահական չէ, որ էրբ 1953 թ. Անգլիան հրապարակեց Հարավային Արաբիայի ֆեդերացիա ստեղծելու քաջահայտներն գաղութարարական էությունը թր նախադիր¹⁴⁶, որով նախատեսվում էր Աղենի Արևելյան և Արևմտյան պրոտեկտորատները և Աղեն գաղութը համախմբել, անգլո-եմենյան հարաբերությունները նորից արվելիցն ամենի կառավարությունը ընդդիմացավ անգլիական այս նախագիծին և աջակցեց դրա ղեկ հանդես եկող Հարավ-եմենյան ուժերին։ Ի պատասխան հեմիտոնը վերականգն լինված ընդհարումներ հրահրել սահմանային գոտում, մասնավոր Շարվայի վիճելի շրջանում¹⁴⁷։ 1954 թ. հունվարի 19-ին Արաբական լիգայի խորհուրդը որոշում ընդունեց «Ռբպան պրոտեկտորատներ հայտնի եմենյան շրջաններում բրիտանական իշխանությունների ազդեցությամբ մասին։ Դրանում դատապարտվում էին բրիտանական ուժերի քանի գործողությունները և պաշտպանվում էր եմենի կառավարության օրինական դիրքորոշումը։ Միաժամանակ որոշվեց մի հանձնաժողով ուղարկել եմեն, իմամին Աբաբական լիգայի աջակցությունը հայտնելու համար¹⁴⁸։ Լիգայի պատվիրակությունը 1952 թ. սեպտեմբերից դիտարկեց բարոտորի պաշտոնում Ազգամեն փոխարինած Արզվի Խալիկ Հասունայի գլխավորությամբ, եմեն և աղենյան պրոտեկտորատներ այցելեց փետրվարի 17-ից 22-ը։ Եմենում Հասունան հայտարարեց, որ ֆեդերացիայի նախադիր ընդունվել է հակառակ հարավ-եմենյան շեյխերի և սուլթանների բացարձակ մեծամասնության կամքին¹⁴⁹։ Ապրիլի 3-ին Խորհուրդը, հաստատելով Լիգայի պատվիրակության հաշվետվությունը, հարավ-եմենյան առաջնորդներին կոչ արեց շնորհակալ լինելով վարչակարգում, որը «կարող է անհարկ լինել իրենց ազգային յգուն և որը կարող է իրենց օտարել արաբական եղբայրության և մասնավորապես եմենի հետ միավորումից»¹⁵⁰, Խորհուրդը պատրաստակամություն հայտնեց «եմենի կառա-

վարության համաձայնությամբ անհրաժեշտ օգնություն ցույց տալու... հարավ-եմենյան շեյխերին և սուլթաններին, ուժեղացնել նրանց և դաշտպանել նրանց արաբական բնույթը»¹⁵¹։ 1954—1957 թթ. Լիգայի հետևողական կեցվածքը անգլո-եմենյան հակամարտություններում՝ կանոնավորաբար գրեթե լից Լիգայի խորհրդի և քաղաքական կոմիտեի հայտարարություններում¹⁵², որոնք քաջալերում էին Հարավային եմենի տարածքում ծավալված ազգային-ազատագրական պայքարը։

1950-ական թվականների կեսերին Արաբական լիգան զգալի ուշադրություն էր դարձնում Արաբական թերակղզու Հարավ-արևելքում տեղի ունեցած իրադարձություններին՝ այ Բուրայմի օաիսի շուրջ ծագած անպրօպորտական վեճին և Օմանի իմամության ազատագրական պայքարին։

Այ Բուրայմի օաիսը, որի տարածքը կազմում է շուրջ երկու հազար քառակուսի կիլոմետր, 1940-ական թվականների վերջից կոպիտանոց գրեթե մատուցան Արաբիայի և անգլիական տիրապետության տակ գտնվող Աբու Գաբիի ինքուրության և Մասկատի սուլթանության միջև Այ Բուրայմիում էս Ռիադի գործողությունները խրախուսում էր ամենիկայան նավթային ԱՌԱՄՄԻ բնեկրությունը, քանի որ օաիսում կալին նավթի չհետազոտված պաշարներ։ 1940-ական թվականների վերջին և 50-ական թվականների սկզբին փոքր քանք արվեցին հարցը լուծել բանակցությունների միջոցով, սակայն զրանք որևէ շրջափելի արդյունք չուլեցին։ 1952 թ. սեպտեմբերին սաուդական 40 հոգուց բաղկացած մի ջոկատ, որի կազմում կալին զբաղիներ, տեխնիկական մասնագետներ և պահակներ, ծառայեց Այ Բուրայմի և հիմնավորվեց օաիսի խումառ բնակավայրում¹⁵³։ Ի պատասխան, անգլիական քաղաքական գործակալի գլխավորությամբ մի յոկատ նույնպես մտավ այ Բուրայմի և դիրք զբաղեցրեց սուղեցիներին շրտ կմ հեռավորության վրա¹⁵⁴։ 1953—1954 թթ. սահմանազլխին այ Բուրայմին ենթարկվեց անգլիական դրածոներ Աբու Գաբիի էմիրի և Մասկատի սուլթանի գորբերի հարձակումից¹⁵⁵։ Էս Ռիադի առաջարկեց հարցը լուծել օաիսում հանրապետականացնելու միջոցով։ սակայն Լոնդոնը դրան չհամաձայնեց։ 1955 թ. սեպտեմբերին անգլ-

լիացիները հեռացան մենի արքիտրամային դատարանից, որին հարցը փոխանցվել էր նույն տարվա սկզբին՝ երկու կողմերի համաձայնությամբ: 1955 թ. հոկտեմբերին անցյալացի սպաների հրամանատարությամբ գործող Արտ. Դարբին և Մասկատի զորքերը մտան այլ Բուրայայի և այն ամբողջությամբ գրավեցին¹⁵⁶:

96 Արարական լիգայի քաղաքական կոմիտեն նոյեմբերի 9-ից 14-ը ընձարկեց այլ Բուրայայում տեղի ունեցած իրադարձությունները, Անգլիայի գործողությունները որպես «որպես «ազդեխա» և պաշտպանեց Սաուդյան Արաբիայի դիրքորոշումը: Ընդունված որոշումում նշվում էր, որ խնդիրը պետք է լուծվի խաղաղ միջոցներով, «օկուպացիոն գործերի հեռացման հիմքի վրա»¹⁵⁷: Սակայն հակառակ արաբական համարյա բոլոր երկրների աջակցությամբ էն Ռիպհին, այլ Բուրայային մնաց անգլիական տիրապետության ներքո, իսկ հետագայում նրա հիմնական մասը անցավ Արարական Միացյալ էմիրություններին:

Այլ Բուրայայի իրադարձությունները ազդեցին նաև Օմանի իմամության և Մասկատի սուլթանության հարաբերությունների վրա: Վերջիններիս միջև դեռ 1920 թ. էս Սիբ բնակավայրում կնքվել էր մի պայմանագիր, բայց որի ժամանակակից Օմանի տարածքի մեծ մասը ենթարկվում էր Օմանի իմամությանը և միայն երկրի հյուսիս-արևելյան առափնյա շերտն էր մնում Մասկատի սուլթանի տիրապետության ներքո¹⁵⁸: 1953—1954 թթ. այլ Բուրայայի ներխուժելիս Մասկատի սուլթանը խախտել էր նաև իմամության տարածքը, ինչը սնազվածում (իմամության մայրաքաղաքում—Ծ. Ա.) բնական անհանգստություն էր առաջացրել¹⁵⁹, ինչպես նշում է Լ. Ն. Կուրդովը, սուլթանի և Անգլիայի ծավալապաշտական քաղաքականություն վարելու և մանավանդ հզորագույն նավային ընկերությունների շահերի առաջին պլան մղվելու պայմաններում, իմամության ղեկավարները «աստիճանաբար հրամարվեցին նախկինում իրենց վարած մեկուսողական քաղաքականությունից և փորձեցին աջակցություն գտնել աֆրոասիական և առաջին հերթին արաբական երկրների հանրային կարծիքում»¹⁶⁰: Այս ուղղությամբ իմամությունն առաջին քայլը կատարեց 1954 թ. 96

Ապրիլին, երբ իմամ Մուհամեդը բեն Աբուլլա՞ այլ նավորին մի կերպաշույցիչ ուղարկեց Կահիրե, որն իր հետ աանում էր նրա ուղերձը կիզայի ղեկավարությանը: Ուղերձում այլ նախկին խնդրում էր Օմանի իմամությանը ընդունել կիզայի կազմում¹⁶¹: Սակայն Օմանի խնդրանքը կիզայի խորհրդում ընդարկվեց միայն 1955 թ. հոկտեմբերին: Այլ ընթացքում արևելավեցին հարաբերությունները Օմանի և Սաուդյան Արաբիայի միջև: Այլ բանին նպաստեց նաև Ղայեր բեն Ալիի իմամ ընտրվելը, ինչը «խորհրդանշան սատուամետ թևի հաղթանակը իմամությանը ղեկավար շրջանակներում»¹⁶²: Լոնդոնում նաև ինչ անում էր, որպեսզի արգելի Օմանի քաղաքական նոր կուրսի իրականացումը: Պետք է ասել, որ այլ ուղղությամբ Անգլիան որոշ հաջողություններ ունեցավ: Այսպես, 1955 թ. հոկտեմբերի 15-ին կիզայի խորհրդը, բնախնդրված Օմանի կիզային անդամագրելու հարցը, պահանջեց «կիզայի այլ անդամներից, որոնք չեն արտահայտել իրենց կարծիքը այլ հարցի վերաբերյալ, ձևակերպել իրենց տեսակետները և պատճվել դրանց ներկայացումը կիզայի խորհրդին մինչև նրա հաջորդ նստաշրջանը, որպեսզի հնարավոր լինի որոշում ստացնել այլ կապակցությամբ»¹⁶³: Կարելի է ենթադրել, որ կիզայի որոշ անդամները Օմանի կիզային անդամագրվելու արցումը գրաստոր ղանադիկտությունում պատահական երեկոյի շեր և գրգված էր Անգլիայի կողմից: Ավելին, բացառյալ անդամներ իրաքյան վարչակարգի ներկայացուցիչը: 1955 թ. հոկտեմբերին ուղղակի հանդես եկավ Օմանի կիզայի կազմում ընդգրկելու դեմ¹⁶⁴: Օգտավորվ իրենց համար լարենպաստ այս իրադրությունից, Մասկատի սուլթանության զորքերը անգլիական սպաների հրամանատարությամբ 1955 թ. դեկտեմբերին հարձակվեցին իմամության վրա և 1956 թ. հունվարին այն գրեթե ամբողջությամբ գրավեցին¹⁶⁵: Սակայն թե՛ իմամության բնակչությունը, թե՛ արտասահման տեղափոխված օմանյան ղեկավարությունը չաշտվեցին այլ իրողության հետ: Նրանք ակտիվ դործունեություն ծավալեցին երկրի ներսում ապստամբություն նախապատրաստելու, ինչպես նաև օմանյան հարցը տարբեր միջազգային ժամրիններում քննարկելու տալու համար: 1956 թ. ապրիլին Քաղաքական կոմիտեն որոշեց մի հանձնախումբ ուղարկել

Օձան՝ տեղում իրադրությանը ժանոթանալու և խորհրդի գեկուցելու համար¹⁶⁶։ 1956 թ. հոկտեմբերին Լիզայի խորհուրդը նորից անդրադարձավ օձանյան հարցին և որոշեց շարունակել իր շահերը՝ մինչև որ Օձանը ձեռք բերի ազատության իր իրավունքը¹⁶⁷։

1957 թ. հուլիսին Օձանում ազատագրական ապստամբություն բռնկվեց։ Ապստամբները կարճ ժամանակում կարողացան ազատագրել երկրի սարածքի կեսից ավելին¹⁶⁸։ Մակայն Լենդոնը իր զբաժն Մասկոտի սուլթանին օգնության ուղարկեց անզիլական բանակի կանոնավոր զորամասեր, այդ թվում նաև սազմաօդային ուժեր, որոնց օգնությամբ էլ հաջողվեց օդուտոսի կենտրին ապստամբների լուրջ հարվածներ հասցնել¹⁶⁹։ Լիզայի խորհուրդը գատապարտեց անզիլական ազդեցության և պահանջեց օձանյան հարցը բնադրել ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդում¹⁷⁰։ սակայն իմպերիալիստական երկրներին հաջողվեց խափանել այս պահանջի իրագործումը։

Սերկուսում անզիլական կանոնավոր զորամասերի առկայությանը շահառակ, օձանյան հայրենասերները երկար ժամանակ շարունակում էին պարտիզանական պայքար մղել Մասկոտի սուլթանին անդրման վարչակարգի դեմ։ Նրանց զինված ապստամբությունը, շնայած անհաջող ավարտին պետք է համարել անզիլական իմպերիալիզմի դեմ արաբական ժողովուրդների մղած պայքարի կարևոր բաղկացուցիչ մասը։

1940—1950-ական թթ. Արաբական պետությունների լիզայի գտնվում էր արաբական երկրների անկախության ամրապնդման համար մղվող պայքարի հորձանուտում։ Այս կազմակերպությունը տանպակ և աշխուժորեն արձագանքում էր Արաբական արևելքում տեղի ունեցող իրադարձություններին և իր գործունեությամբ, 40-ական թվականներին նրանում առկա որոշ անհետևողականությանը հակառակ, զգալի ներդրում կատարում արաբական երկրների արտաքին քաղաքական կուրսում հակաիմպերիալիստական զգի հաստատման մեջ, զրանով իսկ նպաստելով արաբական երկրների անկախության ամրապնդման գործին։

Գ Լ ՈՒՅՆ ԵՐ Ր ՈՐ Գ

ԱՐԱԲԱԿԱՆ ԼԻԳԱՆ ԵՎ ՀՅՈՒՄՍԱՏԻՆ ԱՖՐԻԿԱՅԻ
ԱՐԱԲԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՈՒԹՅՆԵՐԻ ՊԱՅՔԱՐԸ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆԿԱՍԻՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ

Արաբական պետությունների լիզայի պակտի գաղութային լիժ տակ գտնվող արաբական երկրներին վերաբերող ավելիվածը վկայում էր, որ նորաստեղծ կազմակերպությունը ծրագրում էր համագործակցել Հյուսիսային Աֆրիկայի երկրների հետ։ Իրենց հերթին այդ երկրների ազգային-ազատագրական ուժերը մտադիր էին գործնական կապեր հաստատել Լիզայի հետ ու նրա միջոցով ապահովել արաբական ժողովուրդների աշակցություն անկախության համար իրենց պայքարին։ Հենց այս երկրորդմանի ձգտումը հիմնական պատճառն էր այն բանի, որ Արաբական լիզայի 1940—1950-ական թվականների գործունեությունում զգալի տեղ էին գրավում գաղութային լիժ տակ գտնվող արաբական ժողովուրդներին հուզող խնդիրները։

Անկախության համար պայքարը երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտից հետո նոր թափով ծավալվեց Հյուսիսային Աֆրիկայի արաբական երկրներում։ 1940-ական թվականների երկրորդ կեսին թերևս առավել հրատապ էր Լիբիայի քաղաքական ազգային հարցը։ Պատերազմի ավարտից հետո Լիբիայի սարածքում շարունակում էին մնալ անզիլական և ֆրանսիական զորամիավորումներ։ Երկիրն անկամահատվել էր երեք մասի, որոնցից երկուսում կենտրոնացվում էր Տրիպոլիտանիայում տնօրինում էին անզիլականները, իսկ Ֆեցցանում՝ ֆրանսիացիները։ Լիբիական շայրենասերները դեմ էին երկրի արհեստական բաժանմանը։

Պատերազմի ավարտից անմիջապես հետո նրանք նորից ասաջ քաշերին կրիսային անկախություն տալու պահանջով Սակայն «Իտալական նախկին զաղութների (այդ թվում և իրային) բախտի հարցը միջազգային ստումով որոշված չէ համարվում և զեռ բննարկման էր ենթակա»²: 1945 թ. սկսած կրիսայի հարցը մի քանի անգամ արծարծվեց Արտաքին գործերի մինիստրների խորհրդում, որում ներկայացված (և ՄՍՀՄ-ի, ԱՄՆ-ի, Անգլիայի և Ֆրանսիայի արտաքին գործերի մինիստրները: Բուն կրիսայում անզեռ-ֆրանսիական զաղութաբանների գործողություններն այն աստիճան էին վատթարացրել ազգաբնակչության վիճակը, որ հակահմայր իրախտացական շարժման կողք-կողքի մասնակցում էին տարբեր խավերի ներկայացուցիչները՝ սկսած երիտասարդ բանվոր դասակարգից, վերջացած ավազատերերով:

Արևմտյան երկրների զաղութարարական քաղաքականությունը զեռ պաշարելիս լիբերալներ գործիչներ գիտում էին տարբերում միջոցների, այդ թվում բազմաթիվ բողոքներ էին ներկայացնում Արաբական լիգա, անկախելով, որ այդ կազմակերպությունը նույնպես կօգնի իրենց մշած պայքարին: Լիգան անպատասխան չթողեց այդ կոչերը: Լիգայի զիսավոր քարտուղար Ազգամը 1945 թ. սեպտեմբերին հասարակեց, որ արաբական աշխարհին հուզող կարևորագույն խնդիրներից մեկն էլ լիբերական հարցն է: Նա ավելացրեց, որ «արաբները ոչ մի օտար պետության հույանավորություն չեն ընդունիր այդ պետության վրա, որ պետք է ըլլա անկախ»³: Հոկտեմբերի 4-ի իր Տասարարությունում Ազգամը նշեց, որ «այդ երկիրը ցույց տված է ինքնիշխան կառավարելու իր կարողությունը և անկախության իր իրավունքը՝ ըստ ստորի ընդդիմանալով իտալական կայսերապաշտության և ֆաշիականության»⁴: Նա շեշտեց, որ Լիգան պաշտպանում է կրիսայի անկախության պահանջը և «ընդդիմանա կրիսայի բաժանումին»: Վերջում Ազգամն ընդգծեց, որ «եթե խնամակալություն անհրաժեշտ է, անհրա պետք է ի գործ դրվի արտաքինության մեր կամ Լիգային կողմից, և լիբերալները բաղձնենք պետք է նշումին հանրագովմը մը»⁵: Նույն ամսվա 10-ին Լիգայի զիսավոր քարտուղարը հրապարակեց սեպտեմբերի 28-ին Արտաքին գործերի մինիստրների խոր-

հրդիսի հզած իր հուշագիրը, որում շատ պարզ ձևակերպված Արաբական լիգայի զիրբորոշումը լիբերական խնդրի կատարմամբ: Լիբիան պետք է լինի անկախ ու միասնական երկիր և անդամակցի Արաբական լիգային⁶: Ինչպես իրավաբաններն նշում են Բուտրոս Գալին և Պ. Բեյտազը, այդ «միասնական նպատակը» (անկախություն, միասնականություն և անդամակցություն Արաբական լիգային) դարձավ լիբերական խնդրում Արաբական լիգայի հետագա գործունեության լեյտմոտիվը⁷:

1946 թ. ապրիլին Արաբական լիգայի խորհուրդը, քննարկելով լիբերական հարցը, մի անգամ ևս հավաստեց իր պաշտությունը Լիբիայի անկախության գործին և սխալորեն Ազգամին այդ անկախությունը կրադրելու ուղղությամբ թալիսի ձեռնարկելը⁸: Ինչպես ցույց է տալիս փաստաթղթերի ուսումնասիրումը, միայն 1946—1948 թթ. Արաբական լիգայի խորհրդի մակարդակով կրիսայի վերաբերյալ կայացվել էր վեց որոշում, որոնցում շեշտվում էր արաբական երկրների համերաշխությունը լիբերական ժողովրդի հետ և պաշտպանվում նրա իրավունքները: Մինևույն ժամանակ Լիգայի կողմից կարևոր միջոցառումներ ձեռնարկվեցին, լիբերական սոցալիստ-ազատագրական շարժման տարբեր ջոկատները միավորելու ուղղությամբ: Հնկառակ այն իրողության, որ լիբերական տարբեր կուսակցությունների միջև տարակարծություններ կային երկրում հաստատվելիք վարչապարզի բնույթի և այլ հարցերում, Լիգային հաջողվեց նրանց միավորել կրկրի անկախության և միասնականության կարգախոսի շուրջ⁹: Այս գործում Լիգայի վճարող զեբը նշել է նաև և Թուման, գրելով, որ «լիբերական կուսակցությունների միավորումը Լիգայի ջանքերով տեղի ունեցավ»¹⁰:

Արտաքին գործերի մինիստրների խորհրդի 1946 թ. հուլիս-հուլիսին Փարիզում տեղի ունեցած նստաշրջանում որոշվեց կրիսայի և իտալական մյուս նախկին զաղութների հարցը լուծել Բուալիայի հետ խաղաղության պայմանագրի կրումից հետո միև տարվա ընթացքում: Հետագայում հարցը լուծման վերջնական ժամկետ սահմանվեց 1948 թ. սեպտեմբերը¹¹: Այսպիսի ձգձգման պատճառն արևմտյան երկրների զիրբորոշումն էր, որոնք ցանկանում էին «Լիբիան ազ-

զեցութիւն և տիրապետութիւն գոտիների բաժանել¹³։ Արպես հարցի կարգավորման առաջին քայլ, սովետական կառավարութիւնն առաջարկում էր կիրիալից զորս բերել օտարերկրյա զորքերը։ Սակայն իմպերիալիստական երկրները մերժեցին սովետական այս առաջարկը¹⁴։ Արտաքին գործերի մինիստրների խորհրդի նստաշրջանը 1948 թ. սեպտեմբերին իր աշխատանքն ավարտեց առանց որևէ որոշում կայացրելու լիբիական խնդրի կայացուցիչմամբ¹⁵։ Արպայմաններում լիբիական հարցը փոխանցվեց ՄԱԿ։ Իմպերիալիստները նպատակ ունեին միջազգային այդ մարմնում հասնել իրենց համար նպաստավոր որոշման։

Կիզալի խորհրդի 1949 թ. մարտյան նստաշրջանում օրոշվեց, որ արաբական երկրներն հանդես կգան և կպաշտպանեն կիրիալի անկախութիւն և միասնականութիւն պահանջը¹⁶։ Նույն թվականի մայիսի 7-ին, լիբիական հարցը ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայում քննարկելու նախօրէին Անգլիայի և Իտալիայի արտաքին գործերի մինիստրներին և Մֆորցան կնքեցին մի համաձայնագիր, որով նախատեսվում էր տաս տարի ժամանակով Կիրենական հանձնել Անգլիայի, Տրիպոլիտանիան՝ Իտալիայի, իսկ Ֆեցցանը Ֆրանսիայի խնամակալութիւնը¹⁷։ Սակայն Բեին—Մֆորցանախօսքը մայիսի 18-ին Գլխավոր ասամբլեայի կողմից մերժվեց։ Այս անհաջողութիւնից հետո արմատական երկրները որոշեցին Կիրենական և Ֆեցցանը օանկախ հռչակել և աջակցելով համաշխարհային հասարակութիւնը դնել կատարելած փաստի առջև։ 1949 թ. հունիսի 7-ին Անգլիան հայտարարեց Կիրենականի անկախութիւնը ճանաչելու մասին¹⁸։ Արաբական երկրները գոտապարտեցին այս քայլը կիզալի գլխավոր քարտուղար Ազգամբ հայտարարեց, որ «Կիրենականի անկախութիւն ճանաչումը նշանակում է քրիտանական շահերի պաշտպանում»¹⁹։ Իմպերիալիստները այս խորամանկ քայլը նույնպես իր նպատակին չհասցւում։

1949 թ. նոյեմբերին ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի 4-րդ նստաշրջանում Սովետական Միութիւնն առաջարկեց կիրիական հարցը հռչակել անկախ պետութիւն։ ՍՄՄ-ի, սոցիալիստական ու զարգացող երկրների միասնական ջանքերով

Կիզալոր ասամբլեան նոյեմբերի 21-ին որոշեց կիրիային անկախութիւն շնորհել 1952 թ. հունվարի 1-ից ոչ ուշ։ Այսպիսով, կիրիան միասնական և անկախ պետութիւն հռչակելու միջազգային արգելքները վերացան։ 1950—51 թթ. կիրիայում անցկացվեցին ընտրութիւններ, մշակվեց ու հաստատվեց երկրի Սահմանադրութիւնը և 1951 թ. դեկտեմբերի 24-ին ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեան կիրիան անկախ պետութիւն հռչակեց, իսկ 1953 թ. մարտին նա դարձավ Արաբական լիգայի անդամ։

Կիրիան միասնական և անկախ պետութիւն հռչակելու գործում իր զգալի ներդրումն ունեցած նաև Արաբական լիգան։ Այդ կազմակերպութիւնը նախ ամեն ինչ արեց լիբիական ազգային-ազատագրական շարժման տարբեր ջոկատներն համախմբելու համար։ Եվ երկրորդ, որ թիրևս առավել կարևոր է, Լիգան հետևողականորեն պաշտպանեց լիբիայի կողմից պահանջները միջազգային ասպարեզում։ Հարցն այն էր, որ լիբիական խնդրի միջազգային կողմը, որը պայմանավորված էր նրա նախկինում իտալական գաղութ լինելու հետևանքով, ավելի զովար էր կարգավորման ենթարկվում։ Կարելի է պնդել, որ կիրիական խնդրի լուծումը հենց նրա միջազգային կողմի կարգավորումից էր կախված։ Եվ Արաբական լիգան ամբողջ հինգ տարի հիմնականում ինքը կերպալարեց և պաշտպանեց կիրիայի շահերը միջազգային ասպարեզում։ Կիրիայի անկախութիւնը որոշեց հրաժարվել Բեին—Մֆորցան պայմանագրից և հանդես եկավ կիրիայի անկախութիւն պահանջի պաշտպանութիւնը, Սֆիլպոտում Իտալիայի զենայան գլխավոր քարտուղարին²⁰, ինչը վկայում էր, որ Լիգան միջազգային ասպարեզում փաստորեն ընկալվում էր որպես կիրիայի շահերի պաշտպան։

Հարկ է նշել նաև, որ կիրիայի նորագույն պատմութիւնը անդրադարձած մի շարք հեղինակներ արձանագրել են Լիգայի անկախութիւնը լիբիական հարցում և արձանին հատուցել այդ կազմակերպութիւնը²¹։

Մեր կողմից բննարկվող ժամանակաշրջանում Արարական լիգայի գործունեության մեջ մեծ առջև է հատկացվել նաև Հյուսիսային Աֆրիկայի արաբական մյուս երկրներում՝ Ալժիրում, Մարոկկոյում և Ռունդում ֆրանսիական գաղութարարների դեմ ծավալված ազգային-ազատագրական շարժումներին: Մի շարք հեղինակավոր մասնագետներ իրավաօգործներ են, որ հնուպարսեպոլիսյան շրջանում Մադրիդի ժողովուրդների անկախության համար մղած պայքարի նպատակով գործունեորեն մեկնել էլ «1943 թ. սկսած արաբական միասնականության շարժման ամրապնդումն ու «Արարական պետությունների լիգայի ստեղծումն էր»²²: Հյուսիսաֆրիկյան մի շարք գործիչներ դեռ կիզայի ստեղծման օրերի գիտակցում էին, որ միջաբարսեպոլիսյան այդ կազմակերպությունը մի՞նչակի է գործուն օժանդակություն ցույց տալ իրենց երկրներին, նրանցից շատերը 1944—45 թթ. մասնակցում էին Ալեքսանդրիայի արձանադրության և կիզայի պակով ստորագրման արարություններին²³, իսկ ոմանք (Ինչպես օրինակ, Ռունդի արժմյան պրեզիդենտ Հարիր Բուրգիբան) պահանջում էին, որ Հյուսիսային Աֆրիկայի երկրներին թույլ տրվի սկզբից եկթ ավելի ակտիվ մասնակցել Արաբական լիգայի գործունեությանը²⁴:

Մինչև 1946 թ. Արաբական լիգան բուն Հյուսիսային Աֆրիկային ուղղակիորեն վերաբերող որևէ որոշում չենդրոնեց, բավարարվելով զաղութային լծի տակ գանձվող արաբական երկրների խնդրին բողոճանքային անորոշառնայությամբ կիզայի անդամ երկրների ղեկավարների 1946 թ. մայիսի 16-շաբթի խորհրդակցությունում նշվեց այդ երկրների անկախության համար պայքարելու կարևորությունը և հանձնարարվել կիզային «այդ ժողովուրդների ցանկությունների իրականացման ուղղությամբ հոգաարություն ցուցաբերել և ապահովել նրանց անդամակցումը կիզային»²⁵: Համանման մի որոշում ընդունվեց նաև Խորհրդի հսկային Բյուզանտում կայացած նստաշրջանում²⁶, կիզայի գլխավոր քարտուղար Ալ գամբ 1946 թ. ընթացքում Մադրիդի երկրների վերաբերյալ արեց մի քանի հայտարարություններ, որոնք, սակայն

ունենի հակասական, երբեմն նույնիսկ հակադրական բնույթ: Ալ գամբ, 1946 թ. հունվարի 4-ին Ազգային հայտարարեց, որ «կիզան պահանջելու է ֆրանսիական զբաժնավորումների դուրս բերումը Հյուսիսային Աֆրիկայի երկրներից», իսկ մի քանի օր անց, «Մենք բերքի թղթակցին ավժամ հարցազրույցում մշգրտեց, որ «ինչը նպատակ չի ունեցել Ֆրանսիական վերբերումը որևէ կերպի ֆրանսիայի հանդեպ» և որ «կիզան այդ կապակցությամբ անմիջականորեն օրն է միջոցառում չի ձեռնարկելու»²⁷: Ավելի երկինաստ էր Ազգային 1946 թ. հոկտեմբերի հայտարարությունը, որում նա այն միտքը հայտնեց, թե «ոչ մի հակասական բան չիս Արաբական լիգայի անդամ լինելու և ֆրանսիական միտքանքը (այսպես էր կոչվում ֆրանսիական գաղութային կայսրությունը Չորրորդ միասնակցության 1946 թ. հոկտեմբերի ընդունված Մասնակցությունում—Շ. Կ.) միտանալու մեջ...»²⁸:

Ինչով էր պայմանավորված կիզայի այսպիսի արարությունները: Եթե փորձելու լինեց այն բացատրել՝ կապիտալ վերջնելով Արաբական լիգայի անդամ երկրներում տիրող վարակարգերի բնույթը, այպ անբացատրելի կլինի կիզայի դիրքորոշման փոփոխությունը սկսած 1946 թ. վերջից, քանի որ այդ ընթացքում կիզայի անդամ երկրների վարակարգերում որևէ էական փոփոխություն տեղի չունեցավ: Որեման հարցն այսպես Հյուսիսային Աֆրիկայում տիրող իրավիճակն էր, հատկապես վերջինիս ուժեղում գնահատումը կիզայի կողմից: Անկասկած նշանակություն ուներ նաև ինչպես կիզայի վրա Մադրիդի քաղաքական ուժերի ազդեցությունն աստիճանը, այնպես էլ վերջիններիս շրջանում տիրող արամադրությունները: Արձանագրեք, որ 1945—46 թթ. Հյուսիսային Աֆրիկայի, հատկապես Ալժիրի հակազաղութային ուժերի միջազգայում դեռ բավականին զգալի էր իրենց նպատակների իրականացմանը անուան բացահայտ կոնֆլիկտի, քաղաքական լուծումի միջոցով: հանելու միտումը²⁹, Մյուս կողմից Արաբական լիգան բացահայտորեն թիրապետում էր Մադրիդի ազգային-ազատագրական շարժմանն ու հնարավորությունները: Եվ վերջում, միանգամայն լիար է Լ. Պ. Մանասերյանի այն միտքը, որ Հյուսիսային Աֆրիկայի հարցում արաբական երկրների ակտիվությունը պայ-

մանավորված էր նաև Եսայաբանական երկրների հանքային կարծիքի ճնշմամբ³⁰, որի ազդեցությունը կիզայի վրա չէր կարող դրսևորվել անմիջապես, կիզայի դործունեության առաջին խթաներից:

1945—1946 թթ. Մազրիբի երկրների քաղաքական կյանքում զգալի աշխուժացում էր նկատվում: Առանձին երկրներում և համամազրիբյան աստիճանաչափով ազգային-հայրենասիրական ուժերի համախմբման փորձեր էին կատարվում ճշտորոշվում էին ազգային-ազատագրական շարժման ծրարները, առաջ էին քաշվում նոր պահանջներ: 1945 թ. նոյեմբերին տեղի ունեցավ Մարտիկոյի Խաթիկալ, Այծիրի մարզպետի (ՊՊԱ) և Քունիսի նոր Դուստուր կուսակցությունների ղեկավարների հանդիպումը: Ազգայնական, հակադարձաբարբառական ուղղությունները նկատելի այդ կուսակցությունների խորհրդատուղի ավարտից հետո հրատարակված փաստաթղթում ասվում էր, որ Մազրիբի ժողովուրդները միաբան են ու համակարծիք անկախության նվաճման և Արարական լիզայի շրջանակներում Հյուսիսային Աֆրիկայի միասնությանը հասնելու հարցերում³¹: Ավելի ուշ, 1946 թ. օգոստոսի 15-ին, Քունիսի Հին ու նոր Դուստուր կուսակցությունների համառոտ կոորդինում ընդունված Ազգային խորհրդում շեշտվում էր, որ անկախության նվաճումից հետո Քունիսը պետք է միանա Արարական պետությունների լիզային³², Մրազային նշանակություն ունեցող այսպիսի փաստաթղթերում անկախության նվաճումից հետո միջպետական արարական կազմակերպությանն անդամակցելու հարցին առաջադրումը պետք չէ դիտել որպես Արարական լիզայի ժողովրդականության փաստ միայն, կամ է՛ր որպես ծրագրային պահանջ: Այն նպատակ էր հետապնդում նաև կիզայի անևտոն ուղարկությունն հրավիրել Մազրիբի երկրներում տիրող իրադրության վրա, ձեռք բերել նրա հնարավորին չափ որոշակի ու շուտափույն աջակցությունը և օգտագործել նրա հնարավորությունները՝ Հյուսիսային Աֆրիկայի խնդիրները միջազգային առբերել մարտիկներում քննարկման ղեկը գործում: Պետք է նշել, որ 1940-ական թվականներին Արարական լիզան Այծիրի, Քունիսի և Մարտիկոյի խնդիրները ճնշարկում էր միասին՝ դրանք շատանձանցնելով իրարից

Այս բանը պայմանավորված էր նրանով, որ նշված ժամանակաշրջանում այդ երկրներն առև ծառայել էին հիմնականում համանման խնդիրներ և նրանց պայքարը ուղղված էր նույն երկրի՝ Տրանսիայի դեմ: Հետագայում, 1950-ական թվականներին, երբ Մազրիբի երկրներից յուրաքանչյուրում ուղղային-ազատագրական շարժումն սկսեց ընթանալ իր յուրահատուկ հունով, կարիք դառացվեց, որ Արարական լիզան ասանձին անդադրանա կոնկրետ այս կամ այն երկրին հույզ խնդիրներին:

1946 թ. վերջին Հյուսիսային Աֆրիկայի հարցում կիզայի դիրքորոշման մեջ սկսում են փոփոխություններ նկատվել նոյեմբերի 23-ին խորհրդի հերթական նիստում Մազրիբի երկրներում տիրող իրադրությանը քննարկվեց որպես օրակարգի առանձին հարց: Հնդունված որոշման մեջ նշվում էր, որ խորհուրդը պաշտպանում է Մարտիկոյի, Այծիրի և Քունիսի ժողովուրդներին անկախություն տալու և կիզայի անկամ դառնալու պահանջը: Խորհուրդը կիզայի գլխավոր քարտեզարին հանձնարարեց միջոցառումներ ձեռք առնել «Մազրիբի արարական շարժմանն աջակցելու համար...»³³: Միաժամանակ որոշվեց ֆրանսիական կառավարությունից պահանջել ազատ արձակել մազրիբցի քաղաքական բանտարկյալներին:

1946 թ. նոյեմբերյան որոշումից հետո Հյուսիսային Աֆրիկայի ժողովուրդներին աջակցելու ուղղությամբ կոնկրետ քայլեր ձեռնարկվեցին: 1947 թ. հունվարին կիզայի աջակցությանը կահարիտում ստեղծվեց Հյուսիսային Աֆրիկայի պաշտպանության ճակատը, որում ներկայացված էին Խաթիկալ, նոր և Հին Դուստուր և Այծիրի Հանուն ղեմնկրատական ազատությունների հաղթության շարժում (ՄՏԿ)³⁴ կուսակցությունները³⁵: Արարական լիզայի բարտուղարությունը 1947 թ. փետրվարին հրավիրեց Հյուսիսային Աֆրիկայի հրաժերին նվիրված մի կոնֆերանս, որը առաջ քաշեց ֆրանսիական միությունը որևէ ձևով մասնակցելուց հրաժարվելու, ստորերկրյա բուրդ գործերը Մազրիբից զուրս բերելու և Հյուսիսային Աֆրիկայի երկրներին անկախություն տալու պահանջները³⁶, կոնֆերանսում որոշվեց հիմնել Մազրիբյան արարական բյուրո, որում ներկայացված էին հյուսիս-աֆրիկ-

յան բուրժուական ազգային կուսակցությունները: 1948 թ. հունվարին բյուրոյի փոխարեն ստեղծվեց Արարական-Մաղաբիբի ազատագրման կոմիտեն, Մարտիկոյի ազգային-ազատագրական շարժման համայնի զործիչ Արզ էլ Քրիմ ալ Խաուսաբիի գլխավորությամբ:

Կոմիտեի գլխավոր նպատակն էր «Մաղիբի բուրո երկն ասարածներին»՝ ամբողջական անկախության ձևագրերում³⁷, իսկ ընթացիկ խնդրերը՝ «Հյուսիսասֆրիկյան երկրների ազգային կազմակերպությունների զործողությունների համաձայն հեղուար Արարական պետությունների լիզայի զործունեության հետ»³⁸: Կոմիտեի աշխատանքներին տարբեր տարիների մասնակցում էին Հյուսիսասֆրիկյան այնպիսի երևիկ զործիչներ, ինչպիսիք էին Հարթ Բուրդիբան (Քունիկ), Ալլալ ալ Ժաահին և Մուհամմեդ Վազաանին (Մարոկկո), Շադի ալ Մաբրեկ, Մուհամմեդ Խիլիբը և Անճուդ Բեն Բեկյուս (Ալժիր)³⁹: Անդրադառնալով կոմիտեի ստեղծմանը, Ն. Ա. Ի վանուլը գրում է, որ Մաղիբի բուրժուական կուսակցությունների գեկավարները, կողմնորոշվելով դեպի «Հյուսիսային Աֆրիկայի բուրո երեք երկրների բուրժուական և մանրբուրժուական ասարբեր կուսակցությունների միավորման ստեղծումը», չքածարվեցին «կոմունիստների հետ սերտ համագործակցությունից»⁴⁰: Այնուհետև նա նշում է, որ կոմիտեում բուրժուական կուսակցությունների միավորումը «չէր բացառում նրանց համագործակցությունը կոմունիստական կուսակցությունների հետ ստանձին հարցերում» և այնչափացում, որ «չնայած ներքին տարածաշրջաններին, որոնք հաճախ կուսակցության ստեղծմանը... դարձավ Հյուսիսային Աֆրիկայում ազգային-ազատագրական շարժման կողողի նացիտ կարևոր կենտրոն»⁴¹: Ըստ Լ. Պ. Մանստերյանի ուշադրալ էր նաև այն, որ Կոմիտեն «... դարձավ Մարոկկոյի, Ալժիրի և Քունիկի անկախության օգտին պրոպագանդայի կարևոր կենտրոն»⁴²: Պետք է նշել, որ Հյուսիսային Աֆրիկայի ոչ բուրժուական կուսակցություններն էին ենթակայացված Կոմիտեում: Գնացի Արարական լիզան կողմնորոշվող կազմակերպությունների կողքին կային նաև այնպիսիք, որոնք դեմ էին իրգային հետ համագործակցությանը Ցրինակ, այժիրյան ՌիՄՄ-ի (Ալժիրյան Մանիֆեստի գե-

մոկրասական միություն) ղեկավար Ֆարաֆ Աբբասը, որը 1940-ական թթ. առաջ էր բաշում ֆրանսիական միության կազմում ինքնավար Ալժիրյան Հանրապետություն ստեղծելու առաջարկը և որին է. Քունյան այժիրյան շարժման «տեխնիկական» զործիչների թվին է դասում⁴³, 1947 թ. դատաստիանելով իրգային նկատմամբ իր վերաբերմունքի մասին հարցին, հայտարարեց, որ իրիցին անսպասար հաղթահարելն ալիկի դժվար է, քան՝ Միջերկրական ժողով⁴⁴: Ռիսին և պետք է առել, որ Արարական Մաղիբի ազատագրման կոմիտեն բուրժուական առավել արմատական, նակազադոկսատիրական ուժերի կենտրոն դարձավ:

1947 թ. մարտին Արարական լիզայի խորհուրդը մի անգամ ես իր աշխույժությունը հավաստեց Ալժիրի, Քունիկի և Մարոկկոյի ազգայնական շարժումներին: Սակայն, ինչպես նախկինում, այս անգամ էլ իրգային կիցվածում երևան եկավ հաշտվողական մտածելում: Խորհուրդը գլխավոր բարտադրին հանձնարարեց Մաղիբի խնդրի շուրջ «բարեկամական բանակցություններ» վարել ֆրանսիական կառավարության հետ⁴⁵: Նույն թվականի մայիսին գլխավոր բարտադրը հայտարարեց, որ արաբական երկրներն անշափ մատուցված են Հյուսիսային Աֆրիկայի ալիկի քան 20 միլիոն արաբների վիճակով, որոնք «գտնվում են նույնպիսի վատ գաղութարարական վարչակարգի տիրապետության ներքո, ինչպիսիք այնպիսի այլ տիպի բուրո վարչակարգերն են»⁴⁶: 1947 թ. ընթացքում Մաղիբի խնդրում Արարական լիզայի մտեցման մեջ նկատվող ատատանումները վերջնականապես հաղթահարվեցին: Այդ ժամանակաշրջանից սկսած իրգան անկերպարոն կանգնեց Հյուսիսային Աֆրիկայի ազգային-ազատագրական շարժման պաշտույնի դիրքերում:

1948 թ. փետրվարին Խորհուրդը քննարկեց Մարոկկոյում տիրող իրադրության հարցը և արձանագրեց, որ այն չի առաջդիմել մարոկկոյական ժողովրդի անկախության և ազատությանն ուղղված ձգտումներին իրականացման ուղղությամբ⁴⁷: Ռոշտման մեջ նաև սպվում էր, որ այլ երկրն օկուպացրեող տերությունները ոչ մի դրական բան չեն անում «մարոկկոցիների իրավունքները ճանաչելու և նրանց ինքնակաավարումը թույլ տալու համար»⁴⁸: Խորհուրդը իր բողո-

ըը հայտնեց մամանակ առ մամանակ տեղի ունեցող արյու-
նալի միջազգային կապակցութեամբ, որոնց «գոհներն են
դառնում ազատութեան մարտկոցի կողմնակիցները» և հա-
վաստեց, որ լիբիցիներին այսուհետև «հնարավոր ամեն տե-
սակ օգնութուն է ցույց տրվելու իրենց նպատակները իրա-
կանացման համար»⁵²:

1950 թ. վերջին Արարական լիզայի զխմավոր բարտու-
ղար Ազգամբ ԱՄՆ կատարած իր այցելութեան ընթացքում
պետական բարտուղար Ալեհոնի հետ ըննարկեց նաև, իր
խօսակցով, «Հյուսիսային Աֆրիկայի ֆրանսիական օկուպաց-
ման հարցը»⁵³: 1950 թ. ապրիլին Արարական լիզան ընդու-
նեց մի որոշում, որը թեպետև ուղղակիորեն չէր առնչված
Հյուսիսային Աֆրիկայի հետ, սակայն սուր քննադատութեան
ենթարկեց Մարոկկոյի կոնսուլատային կուսակցութեան
կողմից: Իսկն այն է, որ կիզան որոշեց ՄԱԿ ընդունվելու
գործում աշակերջ Իսպանիային⁵⁴: Ֆրանկոյան Իսպանիան,
որի տիրապետութեան ներքո էր գտնվում Մարոկկոյի տար-
ածքի մի մասը, վարչերով քրատ լուծիան նույնպիսի գաղտ-
թարաբական բաղադրականություն, ինչպես ֆրանսիական իշ-
խանությունները, միամամանակ ի տարբերություն նրանց
(ֆրանսիական իշխանություններին—Շ. Պ.) հանդես էր գալիս
տարբեր դիմադրողական Հայաստանություններով հօգուտ
ազգային շարժման, խաղաղով արարական ժողովուրդների
քարտեկամի» դերը⁵⁵: Մասամբ խաղվելով իսպանական դե-
կլամպներին կեզմ ու խարխալաթի Հայաստանություններին,
մասամբ էլ հույս ունենալով մարոկկոյական ազգային-ա-
զատագրական շարժման համար օպտա քաղել ֆրանս-խա-
պանական հակամարտությունից, կիզան ընդունեց իսպանա-
մետ կեզմվածք, ինչը քննադատելի բայլ էր Պետք չէ մտա-
նալ, սակայն, որ արարական երկրների (Տիշտ է՝ թլուր)
պատկերացմամբ, իրենց իսպանամետությունը իբր նպատ-
ետու էր Մարոկկոյի ազատութեան գործին: Ուստի և կիզայի
այսպիսի դիրքորոշումը դեմաստեղիան ճիշտ չի լինի մտանալու
այն պայմանավորող պարագաները:

1950-ական թթ. Արարական լիզան Հյուսիսաֆրիկյան
ընդհանուր պրոբլեմների հետ մեկտեղ ավելի մեծ ուշադրու-
թուն էր դարձնում Հյուսիսաֆրիկյան առանձին այս կամ

այն երկրին, նաև, որ թի տվյալ պահին քաղաքական իրա-
դրությունը ո՞ր երկրում էր ավելի լարված:

1950-ական թթ. սկզբին Մաղրիբի երկրներից Մարոկկո-
ում զաղութային վարակարգի ճգնաժամը թերևս ամենա-
սուրն էր: 1950 թ. հոկտեմբեր-նոյեմբերին Մարոկկոյի սուլ-
թան Յուսուֆի այցելությունը Ֆրանսիա, որը Փարիզի կար-
ժիքով պետք է օգներ կը դառնելու ստեղծված դրությունից,
սակնալված արդուները լուծեց: Ֆրանսիայում սուլթանը սկըզ-
բում վեհերտ, իսկ այնուհետև բավականին որոշակիորեն
պահանջեց վերջ տալ ֆրանսիական պրոտեկտորատին⁵⁶,
ճեանելու, որ սովորական միջոցներով հնարավոր չէ կասեց-
նել ազգային-ազատագրական շարժման վերկլը, ֆրանսիա-
կան իշխանությունները մարոկկոյական Հայրենասերների դեմ
նպատանքների նոր արշավ ծավալեցին: Երկու տարվա բան-
տարկութեան դատապարտվելին կոմիտեի ղեկավարներ Ալի
Ռաֆան և Մուհամմեդ Ֆարժաթը: Ջերթակալվեցին նաև Խ-
տիլյալ կուսակցութեան մի շարք ղեկավարներ⁵⁷: Արարական
լիզայի խորհուրդը 1951 թ. մարտի 1-ին քննարկելով Մարոկ-
կոյում տիրող իրադրությունը անզուս երկրներին հանձնա-
րարեց այդ կապակցությունը հուշագրել ճղել ֆրանսիական
կառավարությանը: Հուշագրում սպում էր, որ այն պահին,
եներ արարական շլխարհն սպասում է Մարոկկոյի ազա-
տագրմանը ՄԱԿ-ի կողմից հաստատված ազատութեան, ժո-
ղովուրդների ինքնորոշման, մարդու իրավունքների սկըզ-
բունքներին անհարկ վարչակարգի կապակցությից... Ֆրանսի-
ական Մարոկկոյում դիմում է միջոցների, որոնք հակասում
են ոչ միայն այդ սկըբունքներին, այլ նաև խախտում են
պրոտեկտորատի պայմանագրի դրույթներն ու նպատակնե-
րը: Արարական երկրները պահանջում էին, որ Ֆրանսիան
հաշի անին Մարոկկոյի ժողովրդի անկախ և սուվերեն մի
անզգ դառնալու և ՄԱԿ-ին անդամագրվելու ցանկությունը⁵⁸:
Ֆրանսիական կառավարությունը անպատասխան թողեց կի-
զայի հուշագրերը: Սակայն, ինչպես նշում է Լ. Պ. Մանա-
սելյանը, այդ հուշագրերը «ոսներ որոշակի քաղաքական
եշանակություն», քանի որ պրոտեկտորատի հաստատումից
ի վեր առաջին անգամ տայրպիսի կարող ձևով» պահանջ-

վում էր վերջ ապա սպորտկոտրասի վարչակարգին և Մարտիկոյին տալ անկախություն⁵⁵:

Ի պատասխան ֆրանսիական զաղութային իշխանությունների ասնձագերծած աճաբեկական գործողություններին, Մարտիկոյի հիմնական բաղաբական կուսակցությունները, բացի Կոմկուսից, «Արարական պետությունների լիգայի» ճնշմամբ 1951 թ. ապրիլին ստորագրեցին այսպես կոչված Տանձերյան պակտը և միավորվեցին Մարտիկոյական ազգային ճակատում⁵⁷: Վերջինս կոչված էր հիմնականում գործելու միջազգային ապարեզում՝ ՄԱԿ-ում և Արարական լիգայում⁵⁸: Տանձերյան պակտի վեցերորդ կետում ասվում էր, որ «Արարական լիգայի և Մարտիկոյի միջև համագործակցությունը՝ անկախության իրականացումից առաջ և հետո կիշարում ակտիվ աշխատելու առումով ազգային պարտք է»⁵⁹: Մասնագետները, նշելով հանդերձ Մարտիկոյական ազգային ճակատի զբաղակարգային ասնձանախախտությունն ու հակակոմունիստական ուղղվածությունը, գանում են, որ այն որոշակի գրական աշխատանք կատարեց մանավանդ միջազգային մարտիներում⁶⁰:

Արարական լիգայի բաղաբական կոմիտեն, մարտիկոյական հայտնի գործիչներ Ալլա ալ Ֆասիի և Մուհամմեդ Վազաբեի մասնակցությամբ 1951 թ. սեպտեմբերին քրե-նարկելով Մարտիկոյում տիրող իրադրության հարցը, որոշեց այն մտցնել ՄԱԿ-ի զլխարդում ասանբեկան հերթական նրտաաշրջանի օրակարգում: Հոկտեմբերի 5-ին Քաղաբական կոմիտեն մի հուշագրի հղեց ՄԱԿ-ի զլխարդը բարտուղարին Պրանում ասվում էր, որ իրադրությունը Մարտիկոյում տարեակրից ճնանմամալին բնույթ է կրում, առկա են ոսնկում միջազգային օրենքների խախտումներ: Այնուհետև հուշագրում հիշեցվում էր, որ արարական երկրներն իր ժամանակին ֆրանսիական կառավարության ուշադրությունն են հրադիրել աշր փաստի վրա, սակայն որևէ արդյունքի չեն հասել: Վերջում նշվում էր, որ արարական կառավարությունները դիմում են ՄԱԿ-ի հույս ունենալով, որ միջազգային կազմակերպությունը կօժանդակի «Մարտիկոյի ժողովրդին իր ազգային ձգտումներն իրականանցնելու ուղղությամբ և

որ ալզվիտով հարավոր կլինի նաև խոսափել խաղաղությանը վնասող միջադեպերից»⁶¹:

1951 թ. հոկտեմբերին Քաղաբական կոմիտեն անգրաբարձով Քունիսում և Ալժիրում տիրող իրադրությանը նհասի մասնակցում էին ավրիլյան ՊՊԱ-ի առաջնորդ Մեստիկ Լաբը և Գուստուր կուսակցության բարտուղար Ալի Քահալամը: Կոմիտեն իր ազակցությունը հայտնեց երկու երրրներին ազգային ձգտումներին և հայտարարեց, որ կրգային սնկում պետությունները բորդը բանբեր ներցնելու են՝ իրենց տրամադրության տակ եղած զիվանադիտական միջոցներով ապամովելու համար այդ երկրների ապագան⁶²:

Արարական երկրները մարտիկոյական հարցը ՄԱԿ-ի զլխարդը ասամբեկալի 6-րդ նստաշրջանի օրակարգում մտցրելու փորձը, հակառակ մի շարք այլ երկրների, մասնավորապես ՄՍՄ-ի աջակցությանը, 1951 թ. նոյեմբերի 1-ին սեհուղղությամբ տվարմով: Ֆրանսիային հաջողվեց հասել այն բանին, որ հարցի քննարկումը հետանգլին Գեկտեմբերի 4-ին Արարական լիգայի զլխարդը բարտուղար Ալլամը հայտարարեց, որ ամենց պահանջում ենք խեղի (մարտիկոյական—Շ. Կ.) ազատ և օրլինկով քննարկում և կլի ֆրանսիական զաղութարարական փաստարկների աշրբան լավ են, ինչպես պնդվում է, ապա Ֆրանսիան պնտք է նամանալնի այս քննարկումները⁶³: Ազգամը գտնում էր, որ հարցի քննարկումը հետանգլին համար-բերված պատճառներն անբեզումելի են: Նշելով, որ ֆրանսիական էլիսանտությունները փորձում են պատմել միջոցառումների օգնությամբ կասեցնել ազգանակությունն ամբ, նա շեշտեց, որ սեհովլված իրադրության մեջ քարդարացի և խաղաղ լուծման հասնելու միակ միջոցը խեղիքը ՄԱԿ ներկայացնելը կլինի...⁶⁴: Գեկտեմբերի 13-ին արարական երկրները մի սեղամ ևս փորձեցին մարտիկոյական հարցը մտցնել ՄԱԿ-ի զլխարդը ասամբեկալի 6-րդ նստաշրջանի օրակարգում, սակայն այս անգամ էլ նրանք հաջողության չհասան⁶⁵:

Գեկտեմբերի 4-ի իր հայտարարության մեջ Ազգամն սեղարդարձավ նաև Քունիսում տիրող իրադրությանը: Գեկտեմբերի 1-ին Քունիսի ազգային շարժան զեկավարները առաջ էին բանել այսպես կոչված սպատավար կոմպրոմիսը՝ բա-

գարականոթյուն վարելու դադարից, քստ որի Քունիսի անհապաղ անկախություն ապու պահանջը առժամանակ զերացվում էր և տվյալ փուլի համար առաջնային էր համարվում ֆրանսիական կառավարության հետ բանակցություններ վարելու միջոցով ներքին ինքնավարության իրավունքի ձեռքբերումը⁶⁶։ Մասնագետների կողմից «փուլերի քաղաքականություն» որակված այս կուրսը⁶⁷ 1951 թ. վերջին արդեն քրեն սպանելու վրա էր հիմնականում գաղտնիքային իշխանությունների պրոտեկտորատի վարչակարգն անփոփոխ պահելու ցանկության պատճառով։ Արաբական լիզային հեղափոխության քարտուղարն իր հայտարարությունում, ուղղունելով հանդերձ Ֆրանսիայի և Քունիսի միջև ուղղակի բանակցությունները միջոցով միճակ խնդիրներ լուծելու դրույթը, շեշտեց, որ է՛թև «համաձայնության չկալացվի, և Քունիսը որոշի այ տարիներով իրականացնել իր ազգային ձգտումները, ապա համաձայն մեր պակտի և մոդերնի ցանկության մեր պարտքը կլինի տալեցնել մեր արքա Եղբայրներին»⁶⁸։ Վերջում նա տվեալացրեց, որ «մեզքը մերը չի լինի, և՛թև ֆրանսիական կառավարությունն այս անգամ էլ չհասնի իր նպատակները քրակահանգաման, ինչը բանակարող դարի կեսին անհնար է հարցուրդայա հնութայան զաղտնիքի քաղաքականությունը»⁶⁹։

1951 թ. զեկանմերի կեսին վերջնականապես պարզ դարձավ, որ Փարիզը մտադիր չէ Քունիսում որևէ զիջում անել Այն բանից հետո, երբ 1952 թ. հունվարի 14-ին Քունիսի կառավարությունը հայտարարեց իր և ֆրանսիական կառավարության միջև ծագած վեճը լուծելու համար ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդին դիմելու իր մտադրության մասին, գաղտնիքային իշխանություններն անցան Քունիսյան ազգային շարժումն ամենաբերքո միջոցներիցով արձանատախիղ անելու քաղաքականության։ Չերբակալվեցին նոր Դուստուր և կոմունիստական կուսակցությունների զեկավարները, իսկ մարտի 26-ին, առանց Քունիսի բնյի զիտության, հայտարարվեց Մեհամեդ Ենիիցի կառավարության «ճրամարտականի» մասին, զրա փոխարեն կազմվեց խամաճիկ մի կառավարություն, իսկ Ենիիցը և նրա զուհյի՛ն որոշ միևնուրեք ձերբակալվեցին⁷⁰։ Արաբական պետությունների լիզան անտարքեր շնաճա Քունիսում անկո ունեցող իրազարմությունների

նկատմամբ։ 1952 թ. ապրիլին Լիզային անգամ երկրները փորձեցին Քունիսյան հարցը քննարկել տալ ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդում, իսկ հունիսին մինչև իսկ առաջարկեցին զլիաժողբ ասամբլեայի արտահերթ նստաշրջան հրավիրել։ Սակայն երկու զեպում էլ նրանք հաջողության չհասան⁷¹։

Հարկ է նշել, որ իմպերիալիստական երկրները կարողացան Քունիսյան խնդրի շուրջ տարածայնություններ առաջնել Լիզային անգամների միջև և որոշ երկրների զրդել հնարանակվելու իտանյայան հարցը ՄԱԿ-ին ներկայացնելու առաջարկիին⁷²։ Սակայն Լիզային անգամների մեծամասնությունը հետևողականություն զրաները և արաբական երկրներին այնուամենայնիվ զիմեցին ՄԱԿ։ Նույն թվականի տեպտեմբերին Արաբական լիզային խորհուրդը որոշեց Քունիսյան և մարոկկոյական հարցերը մտցնել ՄԱԿ-ի զլիաժողբ ասամբլեայի հերթական նստաշրջանի օրակարգում⁷³։ Այս անգամ արդեն երկու հարցերն էլ քննարկվեցին զլիաժողբ ասամբլեայում։ Ճիշտ է, ձայների չնչին մեծամասնությամբ արևմտյան երկրներին հաջողվեց Քունիսի և Մարոկկոյի վերաբերյալ անցկացնել շատ շարփալոր որոշումներ, սակայն այդ հարցերին քննարկումը ՄԱԿ-ում տորոշակի հարմած էր ուղղված ֆրանսիական զեկավար շրջանների գաղտնիքարական քաղաքականությանը⁷⁴ և օխիական զատատան զարձավ ֆրանսիական իմպերիալիզմի գաղտնիքարական զործողությունների նկատմամբ⁷⁵։

Հյուսիսաֆրիկյան երկրների քաղաքական կուսակցություններն իրենց հերթին միջազգային մի շարք հարցերում համերաշխում էին Արաբական լիզային հետ։ 1952 թ. սեպտեմբերին, երբ կերվեց Իսրայելին արևմտագերմանական զուգամատուզանքեր տալու վերաբերյալ կուրքսմբուրդայն զրյանանազիբը, Արաբական լիզան այն որակեց որպես «Մեր-ձաժողբ արևելքում լուրջ կոնֆլիկտների վերականգնման համար կարևոր պատճառ» հանգիստողբ քալլ⁷⁶։ Այդ կապակցությամբ արևմտագերմանական կառավարությանն ուղղված Արաբական լիզայի հուշարարն ասվում էր, որ օտարական երկրները չեն կարող անտարբեր մնալ այն նշանակալի օգնության նկատմամբ, որն առաջարկվում է իրենց հետ պա-

տնտեսական դրուժյան մեջ գտնվող մի երկրի⁷⁷։ ԳՅՆ-ի կառավարության այդ ջանքը, որն «աշխարհում էր Իսրայելում միջուկային չհատագծված»⁷⁸, դատապարտվեց նաև մադբիբյան քաղաքական կուսակցությունների կողմից։ 1952 թ. նոյեմբերին մարոկկոյական հայտնի քաղաքական գործի՝ Մաճամճեի՝ Վազաֆինի քաղաքական կոմիտեին հղեց մի հեռագիր, որում մարոկկոյական ժողովրդի անունից հայտարարում էր ևսլոմաուականքների հարցում կիզյի դիրքորոշման հետ համեմատյալ լինելու մասին⁷⁹։

1950-ական թվականներին Աբարաֆան լիզան ավելի մեծ ուղադրություն էր գործունե Մադրիբի ինդիվիդուները միջազգայնացնելուն։ Ընդ որում կարևոր էր համարվում այդ հարցերում զարգացող մշտա երկրների հետ միասնական ձևակառուցման գաղափարը։ Քաղաքական կոմիտեի նախաձեռնությամբ կիզյի անդամ երկրների և ծեփուվալի, Իրանի, Աֆղանստանի, Ինդոնեզիայի, Հնդկաստանի և Պակիստանի ներկայացուցիչները մասնակցությամբ 1952 թ. դեկտեմբերի վերջին հրավիրվեց մի կոնֆերանս, որը բնարկեց Հյուսիսային Աֆրիկայում սիրող իրավիճակը⁸⁰։ Իսկ 1953 թ. ապրիլին կիզյի խորհուրդը բնարկեց մարոկկոյական և թունիսյան հարցերի ՄԱԿ-ի Անվանադրության խորհրդին և կոմիտեի որ ասամբլեային, ինչպես նաև Ալջիրիայի հարցը ՄԱԿ-ի համապատասխան կոմիտեի, մասնավորապես մարդու իրավունքների կոմիտեին ներկայացնելու հարցը և կիզյի քաղաքականքայն անձնարարաց այդ ուղղությամբ համապատասխան միջոցառումներ ձեռնարկելը⁸¹։

Պետք է նշել, որ մադրիբյան որոշ քաղաքական կուսակցություններ 1953 թ. առաջադրում էին Մադրիբի հետ Աբարաֆան լիզայի համերկայնությունն արտաստանել ավելի կոնկրետ միջոցներով։ Ալջիրիայի հարց անաչին անգամ բարձրացվեց 1953 թ. օգոստոսին, երբ ֆրանսիական դադուժային իշխանություններն ու Իրանի հետ համադրածակցող մարոկկոյական հետադիմական ուժերը զաճրկեց արեցին իր ժողովրդի ազգային-ազատագրական շահման պաշտպանությամբ հանդես եկող սուլթան Բեն Յուսուֆին և սուլթան հուլանիին իրենց զբաժն Մուճամմեդ Բեն Աբաֆին։ Սեպտեմբերի սկզբին մարոկկոյական ազգային կուսակցություն-

ների պահանջով Քաղաքական կոմիտեն անդրադարձավ այդ միջոցառման։ Ելույթ ունենալով կոմիտեի նիստում Իսրայել կուսակցության առաջնորդ Ալյու ալ Չաֆին պահանջեց, որ արաբական երկրները խղին իրենց քաղաքական և տնտեսական կապերը Ֆրանսիայի հետ և ազգայնացնեն ֆրանսիական հաստատությունները⁸²։ Իրաքյան պատվիրակն առաջարկեց, որ արաբական երկրները դեպի Հնդկաստան թուղ ֆրանսիական ինքնաբիտնեքին արգելեն օգտվել իրենց օդավակայանները⁸³։ Խորհուրդը, սակայն, այդ առաջարկները մտցրեց ընդունված որոշման մեջ, հակասակ այն իրողությունն, որ ըստ եկրպական իրավիճակի էլ Ահրամ⁸⁴ թրթթի, կիզյի անգամների մեծամասնությունը պաշտպանում էր իրաքյան առաջարկը⁸⁴։ Խորհրդի որոշման մեջ նշվում էր, որ Մարոկկոյում և Թունիսյան Ֆրանսիայի գործողությունները հակասում են ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի վերջին նստաչրեսում ընդունված որոշումներին, որոնցում հանձնարարում էր ՄԱԿ-ի կանոնադրության համաձայն քաղաքական թանակցությունների միջոցով ու խաղաղությամբ լուծել այդ հարցերը։ Խորհուրդը որոշեց որպես անաչին թալլ այդ երկրների հարցը մի անգամ ևս բարձրացնել ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի առաջիկա նստաչրեսում և ամեն ինչ անել ՄԱԿ-ի միջոցով նրանց անկախությունն ապահովելու համար⁸⁵։ 1953 թ. աշնանը ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայում Թունիսի և Մարոկկոյի ժողովուրդների ինքնորոշման իրավուրդը ճանաչող բանաձևերը լրնդումվեցին ձայների երկու-երրորդի մեծամասնությունն ըստնալու պատճառով⁸⁶։ Ինչ խոսք, որ Աբարաֆան լիզայի որոշման արժեքն անհամեմատ ավելի բարձր կլիներ, եթե զրանով նախատեսվող որոշակի պատճամիջոցներ կիրանել Ֆրանսիայի դեմ։

1953 թ. օգոստոսին հետևողից աշխուժացում է նկատվում կիզյի և Իսպանիայի միջև եղած անշուրթուններում։ Այդ բանին նպաստեց նաև այն, որ Իսպանիան պաշտոնապես հայտարարեց, որ ինքը չարունակելու է Մարոկկոյի օրինական սուլթան համարել Մուճամմեդ Բեն Յուսուֆին⁸⁷։ Այս բայը սինքնաբերաբար մարտահրավեր էր ֆրանսիական քաղաքականությանը և ինչ-որ շափով ծառայում էր ֆրանսիական կամալականության դեմ պայքարող մարոկկո-

լական ազգային գործիչների խրատականը⁸⁵։ 1953 թ. գեկանոթերին Իսպանիա և Մարոկկոյի իսպանական զոտի այցելեց կիզայի գլխավոր քարտուղարի օգնական Ա. Շուքալիին։ 1954 թ. ապրիլ-մայիսին նույն ուղևորվով այցելություն է կատարեց կիզայի գլխավոր քարտուղար Ա. Հասունան։ Վերջինս իսպանական գործիչներին հետ քննարկեց «Տեսնականում» (Մարոկկոյի իսպանական զոտու գլխավոր քաղաքում—Շ. Կ.) չկերֆյան չափերն օրինական սուլֆանին ենթարկվող—Շ. Կ.) կատալալությունն ստեղծելու հարցը⁸⁶։ 1954 թ. հունվարին կիզայի խորհուրդը հրապարակեց մի հայտարարություն, որում պաշտպանվում էր Իսպանիայի գերբարոշումը Ջիբրալթարի խնդրի շուրջ անգլո-իսպանական հակամարտությունում։ Միտժամանակ կիզան գեներալ Ֆրանկոյին արաբական երկրներ այցելելու հրավեր ուղարկեց, իսկ 1955 թ. հոկտեմբերին կիզան Եսթիս որոշեց աջակցել Իսպանիային ՄԱԿ անդամագրվելու գործում⁸⁷։

Հյուսիսային Աֆրիկայի երկրներին իր աջակցությունը կոնկրետացնելու առումով 1954 թ. Արաբական լիգան ընդունեց մի կարևոր որոշում։ Քաղաքական կոմիտեի հունվարյան նստաշրջանում որոշվեց ստեղծել Մադրիդի երկրներին օգնության ֆոնդ⁸⁸։ Ընդհատ է, իր ստեղծման տարում ֆոնդն գումարը շատ փոքր էր և կազմում էր ընդամենը 43 850 դոլար, սակայն 1958 թ. այն արդեն այդ ժամանակների համար զգալի գումար էր կազմում և հավասար էր 34400000 դոլարի⁸⁹։

Նույն թվականի ապրիլի 4-ին Հյուսիսային Աֆրիկայի ազգայնական կուսակցությունների ներկայացուցիչները կիզայի նստավայրում ստորագրեցին Արաբական Մադրիդի ազատագրման կոմիտեի 10 հոդվածներեց բաղկացած պակտ։ Պակտում նշվում էր, որ կոմիտեի նպատակը Մադրիդի երկրների բամբոջացնելու անկասկածյալ ձևերում է, կիզային միանալը՝ մերժելով Ֆրանսիայի հետ որևէ միություն, բաժնի որ դա կլինի անդամահատված գերիշխանություն⁹⁰։ Մադրիդի ազատագրման կոմիտեն շուտով կիզայի խորհրդից պահանջեց ավերելու հարցը բարձրացնել միջազգային մարմիններում։ Հյուսիսաֆրիկյան կուսակցությունները նոր հարցեր գրեցին նաև քաղաքական կոմիտեի 1954 թ. սեպտեմ-

բերյան նստաշրջանի ժամանակ։ Նրանք առաջ բաշեցին Մադրիդի պարտիզաններին ռազմական օգնություն ցույց տալու և իրենց երկրներում արաբական մշակույթի պրոպագանդան խնդրները։ Միտժամանակ կիզայի անդամ երկրներին խնդրվեց քաղաքական օժանդակություն ցույց տալ Քունիսին՝ ինքնավարություն արամագրելու հարցի շուրջ այդ օրերին ընթացող ֆրանս-թունիսյան բանակցությունների կապակցությամբ, նաև Մարոկկոյին, առաջիկայում նախատեսվող նմանատիպ ֆրանս-մարոկկոյական երկխոսությունն առօրինակ⁹¹։ Քաղաքական կոմիտեի արամագրման մեջ նշվում էր, որ կիզան կշարունակի միջազգային մարմիններում աջակցել Մադրիդի երկրներին⁹²։ Որոշում մեջ ոչինչ չէր ասվում արժարժված մյուս հարցերում, մասնավորապես պարտիզաններին ռազմական օգնություն ցույց տալու մասին։ Սակայն հիշու չէր լինի այդ ասպարեզում կիզայի գործունեության մասին դատել միայն հրապարակված որոշումներով, բանի որ ավել մարզում կիզայի ակտիվությունը նպատակահարմար չէր համարվում պրոպագանդել Կնլ վերաբերում է հյուսիսաֆրիկյան կուսակցությունների կողմից պարտիզաններին ռազմական օգնություն ցույց տալու խնդրի առաջարկման հրապարակմանը, ազա արև համաձայնար ավելի շուտ նպատակ էր հետապնդում Ֆրանսիային վախճանել պարտիզանական շարժման հետագա աճի հեռանկարով։ Նման պնդումի համար հիմք են հանդիսանում նաև մի քանի մանրամասներ, որոնք հանրությանը հայտնի դարձան ավելի ուշ, 1950-ական թվականների երկրորդ կեսին։ Ծակովին 1951 թ. Արաբական լիգայի գլխավոր քարտուղար Ակզանի ավերյան ՄՍԿ կուսակցության ղեկավարներին առաջարկել էր համապատասխան կարգեր ուղարկել Եգիպտոս՝ ազգական պատրաստություն ստանալու համար⁹³։ 1953 թ. Բեն Բելլայի նախաձեռնությամբ Կահիրեում կազմակերպվել էր Հյուսիսային Աֆրիկայում պարտիզանական շարժման ղեկավարման միացյալ շտաբ, որը «Արաբական Մադրիդի ազատագրման կոմիտեի հետ համաձայն կարգեր էր պարտաստում Քունիսում ֆրանսիական զազուլթարների դեմ դիմված պայքարի համար և պլանավորվում էր այդ պայքարը տարածել նաև Ալժիրում և Մարոկկոյում»⁹⁴։ Կրկը-

նկում շեղանք, որ այս բուրի մասին հայտնի դարձավ ավելի ուշ, այն էլ ամենաքննադատ ձևով միայն Անյպես որ, ընչպե՛ս անգլիկոթյունների բացակայությանը, պետք չէ բացատրել, որ 1954 թ. սեպտեմբերյան նստաշրջանում, կամ էլ դրանից հետո, կիցան լուծած կլինի պարտիզանական շարժմանը ուղղման օգնություն ցույց տալու հարցը:

1950-ական թվականների կեսերին Հյուսիսային Աֆրիկայում տեղի ունեցան արժատական նշանակություն ունեցող փոփոխություններ: Ազգային-ազատագրական շարժման աստիճանական զարգացման պայմաններում Ֆրանսիան ստիպված էր վերստին անել Քունիսում և Մարոկկոյում: Նախ 1955 թ. հունիսին ստորագրվեց Քունիսի ներքին ինքնավարության մասին ֆրանս-բուլղարական համաձայնագիրը, իսկ 1956 թ. մարտին ստորագրվեց Քունիսին անկախություն տալու վերաբերյալ պրոտոկոլը: 1955 թ. նոյեմբերին ֆրանսիական իշխանությունները հարկադրված եղան Մարոկկոյում իշխանության գլուխ վերադարձնել օրինական սուլթան Մ. բն ճուսուֆին և 1956 թ. մարտին ստորագրել Մարոկկոյի անկախության մասին զեկլարացիան: Իսկ 1958 թ. հոկտեմբերին Մարոկկոն և Քունիսը անդամագրվեցին Արաբական լիգային:

Այն բանից հետո, երբ 1954 թ. նոյեմբերի 1-ին սկսվեց ալժիրյան հեղափոխությունը, Մարրբում ազգային-ազատագրական շարժման ծանրություն կենտրոնը Քունիսից ու Մարոկկոյից աստիճանաբար տեղափոխվեց Ալժիր: Այս պայմաններում, ընկանաբար, Արաբական լիգայի ուղադրությունը նույնպես կենտրոնացվեց Ալժիրին:

Ինչպես որ Մարոկկոյի և Քունիսի պարագաներում էր, զգալի աշխատանք կատարվեց ալժիրյան խնդրի միջազգայնացման ուղղությամբ: Արաբական լիգան 1954 թ. դեկտեմբերին Մաուրյան Արաբիային հանձնարարեց ալժիրյան հարցը ներկայացնել ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի քննարկմանը⁹⁹: Ավելի ուշ, 1955 թ. աշնանը, սոցիալիստական երկրների և աֆրո-ասիական պետությունների օժանդակությամբ հաջողվեց ալժիրյան հարցը մտցնել ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի նստաշրջանի օրակարգում: Ֆրանսիային, սակայն, այս ղեկագրում, ինչպես նաև հետագայում, քնդհուպ

մինչև 1960 թ., հաջողում էր փակել Ալժիրի վերաբերյալ ՄԱԿ-ում որևէ կոնկրետ որոշում ընդունելու ճանապարհը⁹⁹: Այնուամենայնիվ պետք է նշել, որ ալժիրյան խնդրի միջազգայնացման ուղղությամբ կիցայի շանքերը զրական նշանակություն ունեցան: Ինչպես նշում է Ռ. Գ. Լանդան, ալժիրյան հարցի միջազգայնացումը «սկզբնավորեց ալժիրյան հեղափոխության միջազգային ճանաչումը», իսկ հետագայում այն հեղափոխության համար հանդիսացավ մարտի կարևոր գաղտնի և մետրափոլիայի վրա ճնշում գործադրելու միջոց¹⁰⁰:

Ալժիրյան հարցի կապակցությամբ կիցայի փաստաթղթերում ընկադատության ենթարկվեց նաև ՆԱՏՕ սուլթանագրական արևելիկ խմբավորումը: Բանն այն է, որ ալժիրյան հայրենասերների դեմ մղվող պայքարում Ֆրանսիան օգտագործում էր նաև իր այն զորմասերը, որոնք ձևակապորեն պահվում էին ՆԱՏՕ-ի հրամանատարության ներքո¹⁰¹: Խորհրդի 1955 թ. հոկտեմբերին ընդունված որոշման մեջ ներկայում էր, որ Ալժիրում ֆրանսիական իշխանությունների զործարգած պատժամիջոցները և ՆԱՏՕ-ի ուժերի կողմից այդ իշխանություններին ցույց տրվող օգնությունը վտանգավոր են ընդհանրի խաղաղությունն ու անվտանգությունը¹⁰²: Իկրպի խորհրդի 1956 թ. մարտի կայացած նստաշրջանում այդ փաստը որակվեց որպես ՆԱՏՕ-ի կողմից «ազատ ժողովուրդների դեմ պայքարում իր ուժերի օգտագործման թուլատրում», ինչը վնասում է «անվտանգությանը» և հակասում ՄԱԿ-ի կանոնադրության «քննադնիքին»¹⁰³:

Քաղաքական կոմիտեի 1956 թ. ապրիլի նստաշրջանում օրինական պատվիրակությունն առաջարկեց մշակել Ֆրանսիային տնտեսական, մշակութային և քաղաքական բուլլոտի ենթարկելու միջոցառումներ: Այդ հարցն ուսումնասիրելու համար ստեղծվեց մի ենթակոմիտե, որը նույն թվականի դարնանն ու ամռանը մի բանի նիստեր գումարեց¹⁰⁴: Ֆրանսիային բուլլոտի ենթարկելու հարցը քննարկվեց նաև Քաղաքական կոմիտեի 1956 թ. հոկտեմբերի 21-ի նիստում¹⁰⁵: Սակայն նույնիսկ այն բանից հետո, երբ հոկտեմբերի 22-ին ուղակի օդահենային մեթոդներով ձերբակալվեցին ալժիրյան հեղափոխության հինգ ղեկավարները, որոնց ինքնաթիռը մարոկկոյից Քունիս թռչելու ժամանակ ստիպարտա իջեց-

վեց Ալփերում, Լիզան Ֆրանսիայի դեմ որևէ պատժամարտոց ձեռնարկելու որոշում չընդունեց և սահմանափակվեց ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղարից պահանջելով սեանքային ազատությունների դեմ գործադրած այդ ագրեսիան Անվտանգության խորհրդում բնակարան դնել¹⁰⁵, Այս հարցում Լիզայի դրսևորած զգուշավորությունը բացատրվում է Մուսկի ջրանցքի ազդանշանցման կապակցությամբ և հզիպտոս-ֆրանսիական հարաբերությունների ծայրահեղ սրմամբ։ Միանգամայն հասկանալի այդ քաղաքական դիմը կրկնված էր ավելորդ լարվածություն շտեղծել և ամեն ինչ անել դեպքերի վտանգավոր պողաքցումից խուսափելու համար։ Մակայն, երբ 1956 թ. հոկտեմբեր-նոյեմբերին Ֆրանսիան, Անգլիայի և Իսրայելի հետ, ագրեսիա կազմակերպեց Եգիպտոսի դեմ, արաբական երկրների մեծամասնությունը, առանց նախնական պայմանավորվածության և ինքնաբերի ձևով խզեց քաղաքական, տնտեսական և մշակութային հարաբերությունները Ֆրանսիայի հետ։ Մասնակցելով սուեզյան արվածախնդրությանը, Փարիզը հույս ուներ «մի հարվածով հասնել երկու նպատակի. վերականգնել ֆրանսիական բաժնետերերի (Մուսկի ջրանցքի—Շ. Ա.) «հիպոտեքները» և, որ պիտվորն է, վերջ տալ Եգիպտոսին որպես ԱՄՆ-ի (Ալժիրի Ազգային ազատագրության մեղադրանք—Շ. Ա.) օգնության արդյուրի»¹⁰⁷։ Մակայն Ֆրանսիան իր հաշիվներում սխալվեց նրան չհաջողվեց վերականգնել իր բաժնետերերի իրավունքները, իսկ ալժիրի հայրենասերների Եգիպտոսի, ինչպես նաև արաբական մյուս երկրների օժանդակությունը գնալով ավելի հզորացավ։ Դրա արտահայտությունն էր նաև Լույսի ագրեսիայից անմիջապես հետո Արաբական լիգայի անդամ պետությունների զինվորների նույնիքների 13—14-ին Բեյրութում տեղի ունեցած խորհրդածրդովի ավարտին հրապարակված հայտարարությունը, որում, Եգիպտոսին աջակցելուց բացի, արաբական երկրները մեկ անգամ էս հանդես եկան Եալփրյան ժողովրդի պահանջների պաշտպանությանը, ազգային ձգտումների՝ անկախության և սուվերենության ձեռքբերման ու իրականացմանը նկրտող նրա պայքարում¹⁰⁸։

1956 թ. հետո էլ Արաբական լիգան շարունակում էր զգալի ուշադրություն դարձնել ալժիրյան ժողովրդի պայքարին, ընդհուպ մինչև 1962 թ., երբ Ալժիրը գարնամ սուվերեն պետություն և Արաբական լիգայի անդամ։ Նշելով հանդերձ Արաբական լիգայի ակտիվությունը ալժիրյան խնդրը միջազգայնացնելու, ալժիրյան հայրենասերներին քաղաքական և կրթական օգնություն ցույց տալու գործում, պետք է ասել, որ Լիզան միակ մարմինը չէր, որի միջոցով արտահայտվում էր Ալժիրի հետ արաբական երկրների համերաշխությունը։ Արաբական շատ երկրներ, զիտվորապես Եգիպտոսը, Մարոկկոն և Թունիսը սեփական նախաձեռնությամբ զգալի, այդ թվում նաև ռազմական օգնություն էին ցույց տալիս ալժիրի հայրենասերներին¹⁰⁹։ Թե՛ Լիգայի միջոցով, թե՛ այլ խողովակներով արաբական երկրների ընդհանուր օգնության մասին ավելի լավ պատկերացում կազմելու համար ծանոթանանք Ռ. Գ. Լանդայի բերած հետևյալ թվերին. «1956—57 թթ.,—գրում է նա,—Ալժիրում հարկերի հավաքում ԱՄՆ-ի դրամարեղինը այսպեսով էր տարեկան 12 միլարդ ֆրանկի մուտք, իսկ արաբական երկրների օգնությունը՝ էլի 8 միլարդ ֆրանկ»¹¹⁰։ Ուրեմն ԱՄՆ-ի բյուջեի 40% -ն ապահովվում էր արաբական երկրների օգնության հաշիվին, ինչը վկայում է, թե որքան նշանակալի էր Լիգայի անդամների դերը ալժիրյան ազգային-ազատագրական շարժմանը նաև կյուլապես օժանդակելու գործում։

Լիբիայում, Թունիսում, Մարոկկոյում և Ալժիրում մղված պայքարը քաղաքական անկախության ձեռքբերման համար արաբական ազգային-ազատագրական շարժման կարևորագույն բաղադրամասերից էր Այդ երկրների ժողովուրդները իրենց նպատակների իրականացման հասան առկա, համար նույնիսկ հերոսական պայքար մղելուց հետո նրանց հաջիանակը պայմանավորված էր նաև մի շարք միջազգային գործունեությամբ, որոնցից ստաշնայինն, իհարկե, ուժերի այն նոր հարաբերակցությունն էր, որ ստեղծվել էր երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտից հետո սոցիալիստի համաշխարհային սխտեմի ստեղծման շնորհիվ։ Մադրիդի ժողովուրդների պայքարին նպաստում էր նաև արաբական համերաշխությունը, որը զիտվորապես արտահայտվեց Արաբական պետությունների լիգայի միջոցով։ Այդ կազմակերպությունը մեծ ծառայություն մատուցեց այդ երկրների

123

122

պրորենմեքը միջազգայնացնելու ասպարեզում, նշանակալի դեր կատարեց Մադրիբի ազգային-ազատագրական շարժման տարբեր բուխաները միավորելու և նրանց քաղաքական, բարոյական և նյութական օգնություն ցույց տալու գործում։ Լիբիան, Ալժիրը, Քունիսը և Մարոկկոն անկախության նվաճումից հետո անդամագրվելով Արաբական պետությունների լիգային, ընդարձակեցին այդ կազմակերպության աշխարհազրական ընդգրկումը և նպաստեցին նրա քաղաքական կշռի մեծացմանը»

Գ. ԼՈՒԽՈ ԶՈՐՐՈՐԴ

ԱՐԱՐԱԿԱՆ ԼԻԳԱՆ ԵՎ ՊԱՂԵՍՏԻՆԻ ՀԱՐՑԸ

Առաջին համաշխարհային պատերազմի ավարտին արաբական ժողովուրդների ուշադրությունը կենտրոնացավ Պաղեստինի վրա։ Անգլիայի արտաքին գործերի մինիստր Բալֆորի 1917 թ. հայտնի հայտարարությունը՝ Պաղեստինում հեռաների համար ազգային օջախ ստեղծելու գաղափարի նկատմամբ իր կառավարության գրական վերաբերմունքի մասին, արաբական երկրներում բացասական հակազդեցություն առաջ բերեց։ 1920-ական թվականներին Անգլիայի մանգատային տիրապետության ներքո գտնվող Պաղեստինում տեղի ունեցող իրադարձությունները արաբական աշխարհում լայն արձագանք էին գտնում։ Ինչպես նշվեց առաջին գլխում, Արաբական լիգայի ծրագրային առաջին փաստաթղթերում Պաղեստինի անանձնաճանաչ ուշադրություն էր դարձվում։ Իր գործունեության առաջին օրից Լիգան Պաղեստինի խնդիրը պահում էր իր տեսադաշտում։ 1940-ական թվականների երկրորդ կեսին ոչ մի այլ հարց այդքան մեծ տեղ չէր գրավում Արաբական լիգայի գործունեությունում, որքան՝ պաղեստինյանը։

Արդեն 1945 թ. մայիսին Լիգայի անգամ պետությունները ԱՄՆ-ի պրեզիդենտ Տրումենին և Անգլիայի վարչապետ Չերչիլին ուղարկեցին հուշագրեր, որոնցում «Պաղեստինը հիսկական ազգային օջախ դարձնելու» գաղափարին դեմ էին արտահայտվում։ Թե՛ իր ստեղծման շրջանում, թե՛ իր գոյության առաջին օրերին Պաղեստինի հարցում Լիգայի աշխուժությունը արևմտյան երկրների, մասնավորապես Անգլիայի, ցեղատնությունն անաշացրեց։ Լոնդոնը արաբական երկրների

վրա զգալի ճնշում գործադրեց, ձգտելով Պաղեստինի հարցը հանել կիցայի օրակարգից և ի չիբ դարձնել այդ կազմակերպության ծրագրային փաստաթղթերի Պաղեստինի վերաբերող գրույթները իրականացումը Այսպես, ի խախտումն կիցայի պակտի Պաղեստինի վերաբերող հավելվածի, պաղեստինյան ներկայացուցիչը չէր մասնակցում հորհրդի 1945 թ. հունիսին կայացած առաջին քառաշրջանին, ինչը պաղեստինյան որոշ շրջանակներն բացասական հակազդեցություն առաջացրեց², Նրբ և ուշև թվականի հոկտեմբերի 31-ին բացվեց հորհրդի երկրորդ նստաշրջանը, Պաղեստինի ներկայացուցիչը նորից ներկա չէր: Ըստ մի շարք արդյունքների, այս զեպրում հորհրդի աշխատանքներին Պաղեստինի մասնակցությունը Անգլիայից բացի ընդգծմանում էր նաև Յրանսիան, վախճանալով, որ դա վատ նախազեպ կլիներ, որին կարող են հետևել նաև իր գաղութային տիրապետության տակ գտնվող Երուսաղիմի Անգլիայի արարական երկրները: հորհրդը, բննարկելով պաղեստինյան ներկայացուցչի մասնակցության հարցը, որոշեց զրա լուծումը հանձնարարել կիցայի գլխավոր քարտուղարին և Եզիպտոսի վարչապետ Երուբաշին, որոնք պետք է տայ հարցի շուրջ բննակցին նրտաանական կառավարության հետ³: Միայն ղեկոսներին 4-ին հորհրդի № 17 որոշմամբ Պաղեստինի ներկայացուցիչների հարցը զրականորեն լուծվեց: Որոշումն մեջ նշվում էր, որ պաղեստինյան պատվիրակությունը լիբրավ ձայն է ունենալու հորհրդում պաղեստինյան և նրանց հարակից հարցերի բերնարկման մասնակ և որ պատվիրակության անդամները (Թվով երեքից ոչ ավելի) պիտի բնորոշեն Պաղեստինի զերազույն կոմիտեի և հաստատվեն հորհրդի կողմից⁴:

1945 թ. սկսած ԱՄՆ-ը սկսեց ավելի գործուն կերպով միջամտել Պաղեստինի խնդիրներին: Պրեզիդենտ Տրուանը 1945 թ. օգոստոսին անգլիական իշխանություններից պահանջեց, որ 100 հազար հրեաների թույլ արդի անմիջապես զաղթել Պաղեստին: Լոնդոնն սկզբում մերժումով պատասխանեց, սակայն, շցանկանալով ԱՄՆ-ի գծի բացահայտ առնակատման դեմա, այնուամենայնիվ ստիպված եղավ իր պաղեստինյան քաղաքականությունում որոշ փոփոխություններ մտցնել: Այդ պարզորոշ արտահայտվեց Անգլիայի ար-

տաքին գործերի միևնոր է. Բեկնի 1945 թ. նոյեմբերի 13-ին Համայնքների պալատում արտասանած ձառում: Բեկնը հայտարարեց, որ ԱՄՆ-ի կառավարությունը համաձայնվել է անկրոպական հրեականության հարցն ուսումնասիրելու և զրա լույսի ներք պաղեստինյան խնդիրը մանրամաս բերնարկելու⁵ համար անզո-ամերիկյան միացյալ հանձնաժողով ստեղծելու վերաբերյալ Անգլիայի առաջարկին⁶: Հանձնաժողով պիտի բերնարկեր նաև ղեպի Պաղեստին հրեական գաղթի հարցը: Բեկնն առաջարկում էր նաև արաբների հետ խորհրդակցել հանձնաժողովի գործունեության ընթացքում հրեական ներգաղթը այժմյան շաիրեով շրաղարեցնելու վերաբերյալ⁷: Այսպիսով անգլիական կառավարությունը հրաժարվում էր 1939 թ. Մպիտան գրքի քաղաքական գծից, ըստ որի հրեաների գաղթը Պաղեստին 1944 թ. զաղարեցվելու էր Հնտաբքեր է, որ Արաբական լիգայի ղեկավարությունը մինչև Բեկնի հայտարարությունը սեղեկագվել էր, որ կիրպական հրեաների հարցը ուսումնասիրելու համար շտաով ստեղծվելու է միջազգային հանձնաժողով, որի իրավասության շրջանակների մասին, սակայն, ոչ մի կոնկրետ բան չէր սակվել⁸: հորհրդը որոշեց հետաձգել Պաղեստինի հարցի բննարկումը և սպառել հանձնաժողովի ստեղծմանը:

Լիգային նմաօրինակ սեղեկություններ սվողները հավանաբար հույս ունեին, որ անզո-ամերիկյան միացյալ հանձնաժողովի ստեղծումով արաբական միջպետական այդ կազմակերպությունը կտառոված փաստի առջև կզրվի և նրա սեղանները շեն դիմանա անզո-ամերիկյան համասեղ ճրշմանը: Սակայն այս հաշվելիցը սխալ գուրու եկան: Բեկնի հայտարարությունից հետո Պաղեստինի հարցում Արաբների գիրքորոշումն ավելի անտպահանազ քարձալ Արաբական լիգայի Բեկնի հասցեագրված պատասխանում, որը հորհրդը հաստատեց նոյեմբերի 29-ին, նշվում էր, որ Արաբական պետությունների լիգան, որը Մեծ Բրիտանիայի և Միացյալ Նահանգների հետ պահպանում է լավագույն հարաբերություններ, ոչ մի արդարացուցիչ հանգամանք չի տեսնում հանձնաժողովի կողմից (անզո-ամերիկյան-Մ. Ս.) Պաղեստինի ներգաղթի հարցը բննարկելու համար...⁹, Այդ խնդրի արձարծումը ԱՄՆ-ի և Անգլիայի կողմից կրան դիտում էր

որդիկ այդ երկրների վրա գործադրված սիոնիստական ճնշման հետևանք, մասնավաճ որ բազմաթիվ հրեաներ Պաղեստինից ցանկանում են արտագաղթել ԱՄՆ և այլ երկրներ՝ Պատասխանում շեշտվում էր նաև, որ արաբական երկրները ցանկանում են Պաղեստինը որքան հնարավոր է շուտ անկախ տեսնել¹¹։ Մի քանի օր անց նորից անդրադառնալով Պաղեստինի հարցին, Խորհուրդը որոշեց արդեն Պաղեստինում և Կրակեց զույր սիոնիստների պատկանող գործարանների արտագաղթի մտադր արաբական երկրներ։ Այսպիսի որոշման ընդունելիս Խորհուրդը պատճառաբանում էր Կրակեց որ սիոնիստներն իրենց անտեսական հզորությունն օգտագործում են քաղաքական նպատակների իրագործման համար՝ նույն սրբուժումով ստեղծվեց հատուկ հանձնաժողով, որը պետք է համակարգեր և վերահսկեր այդ որոշման իրագործումը¹²։

1945 թ. անշնանային նստաշրջանի ժամանակ Խորհուրդը կարևոր ջանքեր ձեռնարկեց Պաղեստինի արաբական քաղաքական կուսակցությունները համախմբելու ուղղությամբ՝ նստաշրջանի նախագահ Սիրիայի վարչապետ Ջ. Մարդամը Խորհրդի հանձնարարությունը նույնների 13-ից 24-ը այցելեց Պաղեստին և խորհրդակցեց տարբեր կուսակցությունների ղեկավարների հետ։ Նույններին 22-ին նա հայտարարեց Պաղեստինի արաբական զիբադայն կուսիտե¹³ ստեղծման մասին, որում ներկայացված էին Պաղեստինի արաբական կուսակցությունները¹⁴։

Արաբական լիգայի խորհրդի նստաշրջանի օրերին Պաղեստինում դրուվություն ավելի օրվեց։ Նոյեմբերի 2-ին՝ Բալթիսթի ղեկավարցիայի ստրեյտսին, սիոնիստների Պաղեստինի տարբեր շրջաններում հասրեղիական գործողություններ կատարեցին։ Նույն օրերին հակահրեական արաբներ տեղի ունեցան Կահիրեում, Ալեքսանդրիայում, Տրիպոլիտանիայում և այլուր։ Կահիրեում և Ալեքսանդրիայում մի քանի հարյուր մարդ միարվարվեց, իսկ Տրիպոլիտանիայում մարտաբեց ավելի մարդ զոհվեց¹⁵։ Արաբական լիգան անգլիացիների կողմից հրաժրված այդ միջադեպերին¹⁶ ուղղակիորեն չանդրադարձավ։ Սակայն լիգայի ղեկավարությունը 1945 թ. վերջին և 1946 թ. սկզբին դիմեց որոշ ջանքերի, ցույց տալու

ամար, որ իր քաղաքականությունը ոչ թե ընդհանրապես հակահրեական, այլ հակասիոնիստական բնույթ ունի։ Նոյեմբերի ղեկորերից հետո լիգայի գլխավոր քարտուղար Ազգամը Խորհրդում ներկայացված արաբական պատվիրակությունների պատվին կազմակերպված ընդունելությանը հրավիրեց նաև ծագումով հրեա եգիպտացիներին¹⁷։ Մի այլ առիթով Ազգամը հայտարարեց, որ արաբական երկրների հրեաները կոչվում են նույն իրավունքներեց, ինչ որ արաբները ունենցն ձեռնարկությունները բոլորի չին ենթարկվելու, եթե լիգայը չին հարում սիոնիստներին¹⁸։ 1946 թ. սկզբին լիգայի գլխավոր քարտուղարը կոչով դիմեց եվրոպական հրեաներին, ինչը նկատելով, որ դարերի ընթացքում հրեաների և արաբների միջև հարաբերությունները միշտ էլ եղել են բարեկամական, ի հակապատկեր նկատվելով հրեաների կրած հալածանքներին¹⁹։ Արաբական լիգայի ղեկավարությունը ձգտում էր համոզել հրեական լայն զանգվածներին Պաղեստինում որսրական և հրեական տարրերի խաղաղ զույակցության նստարվուրության մեջ։

1946 թ. հունվարին Անդլիան պաշտոնապես հավանություն ավելց Պաղեստին հրեական դաշինի շարունակները լիգայի գլխավոր քարտուղարության հրապարակած հայտարարությունում այդ որոշումը որակվեց որպես անզու-արաբական փոխադարձ վստահությունը խաթարող ջանք²⁰։ Լոնդոնի քաղաքականության փոփոխությունն արտահայտվեց նաև անզու-ամերիկյան հանձնաժողովի հաշվետվությունում²¹, որը սպրիլի 30-ին պաշտոնապես հանձնվեց լիգայի գլխավոր քարտուղար Ազգամին։ Այս բանը վկայում էր, որ միջազգային ստումով կրեան արզեն ձանաշվում է որպես Պաղեստինի հարցում արաբական երկրների քաղաքականության գլխավոր կազմակերպիչ։

Անզու-ամերիկյան հանձնաժողովի հաշվետվությունը, որի մասին ստորև մանրամասն կխոսվի, նախ բննարկվեց լիգայի անգամ պետությունների ղեկավարների մայիսի 28-թի Քնշատում տեղի ունեցած խորհրդակցությունում և սույա Բլուդանում հունիսի 8—12-ը կայացած Խորհրդի նրստաշրջանում։

Ինչպիսի խորհրդածողովի ավարտից հետո հրապարակված համասեղ հայտարարությունում անդր-ամերիկյան հանձնաժողովի հաշվետվության հրեական գաղթը շարունակելու վերաբերյալ հանձնարարականը անընդունելի էր համարվում: Հայտարարությունում նույն էր հայտնվում, որ պայություն ունեցող սրտայնից հարաբերությունները արաբական ժողովուրդների և երկու բարեկամական զենվորտեսներին միջև չեն վնասվի այն բանից, որ վերջիններս կշարունակեն պնդել պաղեստինյի արաբներին վնասող միջոցառումների անցկացման վրա...»²²:

Թե՛ անդր-ամերիկյան հանձնաժողովի հաշվետվությանը, թե՛ Պաղեստինի հարցի ընդհանրացան պվելի մասում ան հանարակվեցին Բյուզանդում: Նախ կիպիս խորհուրդը հատուկ հայտարարությամբ անդրադարձավ անդր-ամերիկյան հանձնաժողովի հաշվետվությանը, նշելով, որ վերջինիս չէր երում շարադրված հանձնարարականները բանձնատեղեկ են Արաբական լիգայի անդամ յուրբանդյուր երկրի շահերի հետ»²³: Հայտարարությունում մեկ առ մեկ մեկնաբանվում էին անդր-ամերիկյան հանձնաժողովի հանձնարարականները, և ցույց տրվում Արաբական լիգայի վերաբերմունքը դրանց նկատմամբ: «Ջարմաների և զարուսթի առիթ ավոզ» էր համարվում հանձնաժողովի եղբայնանքում այն մասին, որ «Պաղեստինից բացի ուրիշ ոչ մի երկրի հիմնական օգնություն չի սպասվում նվերույան լքել ցանկացած հրեաների համար մի օջախ ձեռք բերելու գործում»²⁴: Արաբական լիգան «տարբերակորեն հակասական» էր որակում այն հանձնարարականը, որում, գաղթի շարունակումը Պաղեստինի համար օժանդակ չհամարելու հետ մեկտեղ հանձնաժողովը հանդես էր գալիս 100 000 հազար հրեաների Պաղեստինում բնդունելու ատաբարկով Հայտարարությունում ստվում էր, որ «շատ գաղտապարտեին» է հանձնաժողովի կողմից Պաղեստինը դասակարգելու օռյ արաբական, ոչ է հրեական երկիր» դիտելը և նաև այն սեղանում, որ Պաղեստինը չի հանդիսանում և երբեք էլ չի լինի այն երկիրը, որին Այսույն մի ժողովուրդ կարող է տիրապետել ցանկանալ»²⁵: Այսուհետև նշվում էր, որ «հանձնաժողովի հանձնարարականը» Պաղեստինում գոյություն ունեցող կառավարման միջ-

միջև արաբ-հրեական հակամարտության վերացումը շարունակելու մասին, քանզում է այն հիմքերը, որոնց վրա հիմնվում էր մանրատալին սխտանը»²⁶: Ուսումնասիրելով Պաղեստինում աղբյուր արաբների և հրեաների կենսամարտականները, անդր-ամերիկյան հանձնաժողովը արձանագրել էր հրեաների կենսամակարդակի համեմատաբար բարձր վիճակը: Արաբական լիգայի կաղթով զրա հիմնական պատճառներից մեկն էլ մանրատալին սխտանն էր: Պաղեստինում նախ ատոմային ազատության վերաբերյալ հանձնաժողովի հանձնարարականը²⁷ համարելով ոչ ճիշտ, կիպան գտնում էր, որ «Մեծ Բրիտանիայի պարտքն է կանգնեցնել այդ վերաբերյալ այն պահին, երբ նա տարածվում էր»²⁸: Այստեղ հարկ է նշել, որ դեռ 1946 թ. մարտին կիպիս խորհրդի որոշմամբ անդրվել էր 3 միլիոն երիպատական ֆունտի հասանող սկզբնական կապիտալով մի բանկ, որը կողմով էր սպաշարելու Պաղեստինում հողերը սինիստանից վաճառելու գեմն»²⁹:

Պաղեստինի հարցի վերաբերյալ Բյուզանում բնդունվելի մի շարք այլ որոշումներ էա: Նպատակահարմար համարվեց ստեղծել հատուկ «Պաղեստինի կոմիտե», որում ներկայացված են լինելու արաբական բուրբ երկրների ներկայացուցիչները և որը ղեկավարելու է Պաղեստինին վերաբերող բոլոր աշխատանքները³⁰: Միաժամանակ որոշվեց ստեղծել Պաղեստինի արաբների սեպարատ մի նոր բարձրագույն ձառնի» (բաղկացած չորս սինիստաներից (Ջամալ, Լուսանյի, Աճմեղ, Հիլմի, Լուսանյի ալ իսրիզի և էմիր ալ իսրի»)՝: Արաբական լիգան պահանջեց զինաթափվել սինիստական ջոհասները: Բյուզանի նստաշրջանի արդյունքները ամփոփող նպորդագրությունում այնուհետև նշվում էր, որ անհրաժեշտ է ստեղծացնել պայրաբը Պաղեստինում հողերը սինիստանեին վաճառելու, ինչպես նաև սինիստական ապրանքները բոլիոտելու ասպարեղեներում: Որոշվեց նաև արաբական կաավարությունների միջոցներով ստեղծել Պաղեստինի համար հատուկ ֆոնդ³²: Նույն նստաշրջանում բնդունվեցին նաև պաղեստինյան կոսակալությունները միավորելու և սինիստական ապրանքները բոլիոտելու վերաբերյալ հատուկ որոշումներ: Դրանցից առաջնում նորից էր հիշատակվում մեզ որդեն հայտնի պաղեստինյան նոր բարձրագույն մարմնի

կազմը, որը կազմում էր «Արարական բարձրագույն գործադիր կոմիտե»³³։ Բրոշյան մեջ նշվում էր, որ Լիզայի հույս ունի, որ «Պաղեստինում գործող երկու կազմակերպությունները՝ Արարական բարձրագույն կոմիտեն և բարձրագույն արարական ճակատը կբերենեն նոր պայմանավորվածության անհրաժեշտությունը (Գործադիր կոմիտեն) կհամարեն Պաղեստինի բոլոր արարների միակ ներկայացուցիչը...»³⁴։ Արարական լիզայի խորհուրդը գտնում էր, որ սալլես ոչ մի իմաստ չկա, որ (գոյություն ունեցող պաղեստինյան կազմակերպությունները) շարունակեն իրենց գործունեությունը այժմ, երբ արդեն Գործադիր կոմիտեն գոյություն ունի»³⁵։ Միտնեստական ապրանքները բոլորովին մասին որոշումով նախատեսվում էր Լիզայի անզամ յուրաքանչյուր երկրում ստեղծել բոլկոտի վերահսկումն իրականացնող հատուկ գրասենյակներ, աճեն կերպ աշակցել Պաղեստինի արարների պահանջարկը վախճող նյութերի և ապրանքների արտահանմանը արարական երկրներից, տեղեկություններ ձեռք բերել սինդիկատական արտագրասեր մասին և այլն³⁶։ Միտնեստական ապրանքների բոլկոտի խնդրին կարճ մասնակցում Լիզայի նորից անդադառնալու բացատրվում է նրանով, որ մի շարք արարական երկրներ հորհրդի 1945 թ. դեկտեմբերյան որոշումը կամ բնավ չէին կատարում, կամ էլ այն իրագործում էին ոչ ճիշտ։ Ալյասկա, օրինակ, Իրաքը արդեն էր անխախտ բոլոր պաղեստինյան ապրանքների ներմուծումը³⁷։

Բլուզանի նստաշրջանի պաշտոնական հաղորդագրության մեջ նշվում էր, որ բնորոշված մի շարք որոշումներ զգալի են պահպանելու³⁸։ Այդ զգալիի որոշումներից մեկը վերաբերում էր Պաղեստինին Գրանոմ արձանագրված էր, որ սինդիկատներն իրենց նպատակին հասնելու համար պարտառեն ուժի դիմել։ Դրա համար էլ անհրաժեշտ է, որ Պաղեստինի արարները նախազգուշական միջոցներ ձեռք առնեն։ Խորհուրդը որոշեց արարական ժողովուրդներին «շնամպարկ դրամական միջոցներով, զինքով և մարտկենթով Պաղեստինի արարներին աջակցելու գործունե»³⁹։ Միամասնակ պայմանավորվածությունն ձեռք բերվեց, որ եթե ԱՄՆ-ի և Անգլիայի կառավարությունները կենսագործեն անզոտ-ամի

րիկյան հանձնաժողովի հանձնարարականները, այս արարական լիզայի անդամները անհրաժեշտ միջոցներ էին ձեռք առնելու իրենց պաշտպանելու համար»⁴⁰։ Այդ «անհրաժեշտ միջոցներն» էին. ԱՄՆ-ին և Անգլիային, ինչպես նաև այդ երկրների քաղաքացիներին ոչ մի նոր կոնցեսիա շարունակելու, միջազգային կազմակերպություններում նրանց շարակցելու, արարական երկրներում այդ երկրների ունեցած կոնցեսիաները վերացնելու հնարավորության քննարկումը, Պաղեստինի հարցը ՄԱՄ-ում քարոզացնելը⁴¹։

Ինչպես և Բլուզանում ընդունված որոշումները կարևոր էին Պաղեստինի արարներին օժանդակելու գործում։ Դրանք ունեին հակաֆալսերիտաական ուղղվածություն, որը, սակայն, Քեբեբաբար էր. ԱՄՆ-ին և Անգլիային «բարեկամական զինոստրատիաներ» և նման փողոցական մակդիրներով դիմելու փաստից բացի, այս բանի օգտին է վկայում նաև այն, որ արևմտյան երկրների դեմ հարկ եղած դեպքում ձևանալով վերջինից միջոցառումների մասին որոշումը գաղտնի էր պահվում։ Այլ խոսքով, Արարական լիզայի համար ստաբիլների վերջնական էր ընդհանրացնել, այլ զրանում սինդիկատներության վերադառնալու հասնելու։ Բոլորովին էլ նրա տակ շունենալով արդարացնել Լիզայի այսպիսի կարգը, եղևը, որ զրա հիմքում ընկած էր արարական երկրների համազգայնացումն այն բանում, որ առանց արևմտյան երկրների, կամ գոնե նրանցից մեկի աջակցության, Պաղեստինի հարցի արարների համար ընդունելի պայմաններով լուծումն այնքան էլ «եղև չէ»։

Այստեղ հարկ է արձանագրել, որ արարական աշխարհում կային նաև այլ արամադրություններ։ Նույնիսկ այնպիսի մի գործիչ, ինչպիսին Պաղեստինի ավատատիրական շերտանակների ներկայացուցիչը համալ շուսին էին էր, 1946 թ. մայիսին, անզոտ-ամերիկյան հանձնաժողովի հանձնարարականների հրապարակումից հետո, հայտարարեց, որ «մեր միակ հույսը Արևելքը թեքվելն է, քանի որ Արևմուտքը մեզ դավաճանեց»⁴²։ Նույն օրերին Պաղեստինի արարական բարձրագույն կոմիտեն մի ուղերձով դիմեց ՍՄԷՄ-ին։ Պետք է նշել, որ այդ փուլում գերիշխողը հակառակ արամադրու-

Քյունենըն Լին, որոնք արտահայտվեցին նաև կոմունիստների և առաջադիմական մյուս ուժերի զեմ պայքարելու վերաբերյալ Բուլղանում և Ինչաուսում ընդունված որոշումներում⁵⁰։ Արաբական լիզայում այդպիսի որոշումներն անցկացնողները նպատակ ունեին կազմակերպությանը տալ նաև ոստիկանական ֆունկցիաները։ Սակայն հակազուսուցիչը կիզայի պաշտոնական շրջանակներում պատահական բնույթ կրեց և հետագայում նման զեպիեր չարձանագրվեցին⁵¹։

Միջույնի կոմունիստական կուսակցության օրգան «Սուս» աչ շաբաթ» քննարկեց անդրադառնալով Ինչաուի և Բուղանի խորհրդատուներին Պաղեստինի հարցի վերաբերյալ ընդունված որոշումներին, խստորեն քննադատեց դրանք, իրավացիորեն նշելով, որ դրանում բացակայում են այնպիսի կարևոր պահանջներ, ինչպիսիք են Պաղեստինի անկախությունն ապահովելը և այնտեղից անգլիական զորքերի դուրս բերումը։ Քննարկը ճիշտ է նկատել, որ կիզայ ամեն ինչ անում է «անգլիական իմպերիալիզմի հետ լավ հարաբերությունները լիզացնելու» համար⁵²։

Արաբական լիզայի Ինչաուում և Բուղանում ընդունած որոշումները բորշակի ազդեցություն չբղեցին Պաղեստինում զեպիերի հետագա զարգացման վրա։ Անգլո-ամերիկյան հանձնաժողովի հանձնարարականների նկատմամբ արաբական երկրների բացասական դիրքորոշումը լոնդոնի հնարավորությունն ընձևեց այդ հանձնարարականները վերանայել իր համար չափավոր ձևով⁵³։ Այսպես է, որ երևում էր Մորիսոսի նախագիծը, բայց որի Պաղեստինը բաժանվելու էր չորս մասիով, որոնցից երկուսում՝ ծերտաղանում և Ենդեում պահպանվելու էր Անգլիայի մանդատային տիրապետությունը, իսկ մյուս երկուսը լինելու էին որոշ ինքնավարություն ունեցող արաբական և հրեական մարզեր⁵⁴։ Արաբական լիզայի անզամ պետությունների մասնակցությունը 1946 թ. սեպտեմբերին Լոնդոնում կայացած կոնֆերանսում Անգլիան քննադատեց զրեց նոր նախագիծը։ Արաբական երկրները, սակայն, մինչ այդ կիզայի քաղաքական կոմիտեի 1946 թ. օգոստոսի 13—14-ին Ալեքսանդրիայում կայացած նստաշրջանում մշակել և խառնատեղի էին Պաղեստինի հարցի կարգավորման իրենց նախագիծը։ Ըստ այդ նախագծի Պա-

ղեստինում սահմանվելու էր չօթ արտ և երեք հրեա միևնույն ժամանակ թաղիացած ժամանակավոր կառավարություն, որը նախապատրաստվելու էր ԵՍ հողուց քաղկացած Սահմանագիր ժողովի ընտրությունը։ Նախագիծով նախատեսվում էր Սահմանագրության մեջ արձանագրել, որ Պաղեստինը միշտ լինելու է միասնական պետություն և դադարեցվելու է հրեական ներգաղթը⁵⁵։ Լոնդոնի կոնֆերանսում արաբական երկրները ճշգրտեցին, որ ստեղծվելիք պետության կառավարության կազմում համայնքների ներկայացված են լինելու բայ իրենց թվաքանակի⁵⁶։ Իսկ 1946 թ. հոկտեմբերին կիզայի ղեկավար քաղաքագր Ազգային Հայաստանը, որ ժամանակավոր կառավարությունը Պաղեստինում գործելու է 16 ասի⁵⁷։ Կողմի այսպիսի հակադիր դիրքորոշման պայմաններում Լոնդոնի կոնֆերանսը, քնականաբար, անարդյունք ավարտվեց։

1946 թ. աշնանը Լոնդոնն առջեց քաղկաց Պաղեստինի հարցի կարգավորման Բեյքի նախագիծը, որով նախատեսվում էր Պաղեստինում ստեղծվի արաբական և հրեական մի բանի ինքնավար շրջաններ, որոնք, սակայն, մտնելու էին Անգլիայի տիրապետության տակ զանվող միասնական պետության մեջ⁵⁸։ Գեկուրների Արաբական լիզայի խորհուրդը որոշեց չընդունել Պաղեստինի բաժանման որևէ նախագիծ⁵⁹։ Միաժամանակ հորհուրդը, անդրադառնալով Պաղեստինում տիրող իրադրությանը, եշեց, որ Պաղեստինի արաբները համար են ստիճատական աճարեկությունների զոհ գանում։ Քանի որ անգլիական իշխանությունները չէին կարողանում այդ գործընթացումների զեմն անել, ապա Արաբական լիզան Լոնդոնից պահանջեց օդին Արաբական արաբ ժողովրդին, հեղեղվել այն նույն սկզբունքների վրա, որոնցից կենելով բրիտանական կառավարությունը զինել է Պաղեստինի հրեաներին...⁶⁰։ Խորհուրդի որոշման մեջ նշվում էր, որ, եթե Պաղեստինում իրադրությունը սրվի, ապա չի կարելի բացառել, որ արաբական ժողովուրդներն օգնեն իրենց պաղեստինյան եղբայրներին⁶¹։

1946 թ. վերջին պարզ դարձավ, որ Պաղեստինի հարցում Անգլիայի քաղաքականությունը ճշնժամաի մեջ է և միանգամայն հնարավոր էր այն վերաճի ամբողջ Արաբա-

կան արևելքում նրա քաղաքականության նշանավորը Այս պայմաններում 1947 թ. փետրվարին Անգլիան հայտարարեց հարցը ՄԱԿ-ի փոխադրում մասին: Ինչպիսիք, զա չէր նշանակում, որ Լոնդոնը հրատարակում էր Պաղեստինում իր ունեցած սիրերը պահպանելուց: Ընդհակառակը, նա հույս ուներ ՄԱԿ-ում հասնել իր համար հարմար որոշումների ընդունման⁵⁴:

Արաբական լիգայի խորհրդի 1947 թ. մարտի հերթական նստաշրջանում որոշվեց պաշտպանել Պաղեստինի հարցը ՄԱԿ-ում ընդարկելու և հանձնարարվեց կիցայի անդամ երկրներին համապատասխան նախապատրաստական միջոցառումներ ձեռնարկել: Խորհրդի որոշման մեջ նշվում էր, որ արաբական երկրները ՄԱԿ-ում պետք է հանդես գան Պաղեստինին լրիվ անկախություն տալու պահանջով⁵⁵: Ընդունվեց նաև մի զգալուն որոշում, որով նախատեսվում էր ՄԱԿ-ում արաբների համար ոչ ձեռնառն որոշում ընդունվելու դեպքում նշխարառում ստեղծել Պաղեստինի արաբների կառավարություն⁵⁶:

ՄԱԿ-ի դիվանի արամբլեյի առաջին արտահերթ նստաշրջանը 1947 թ. մայիսին որոշեց Պաղեստինի հարցի ուսումնասիրելու համար ստեղծել 11 երկրների ներկայացուցիչներից բաղկացած հատուկ մի հանձնաժողով: Արաբական լիգայի քաղաքական կոմիտեն հունիս ամսին կահիրեում նիստեր գումարեց՝ որոշելու համար այդ հանձնաժողովի նկատմամբ ունենալիք վերաբերմունքը: Կոմիտեի որոշման վերաբերյալ հակասական տեղեկությունները, զրա մասին արաբական տարրեր երկրներում արված այնչալ մեկնաբանությունները վիճարկեցին⁵⁷, որ կիցայի անդամներին չհաջողվեց ընկալելով հարցում վերջնական համաձայնության գալ Ալեկանդրից, որ թեպետ Պաղեստինի արաբական բարձրագույն կոմիտեն բուլկոտեց հանձնաժողովը, արաբական երկրները, այնուամենայնիվ, պարզապես չեցին իրենց տեսակետներն այդ հանձնաժողովին⁵⁸:

1947 թ. օգոստոսի 31-ին ՄԱԿ-ի հանրակ հանձնաժողովը հրապարակեց իր հաշվետվությունը: Չանդրադառնվելով զրա մանրամասներին⁵⁹ նշենք, որ հանձնաժողովի անդամների մեծամասնությունն արտահայտվեց Պաղեստինում արաբա-

կան և հրեական առանձին պետություններ, իսկ փոքրամասնությունը՝ երկու ինքնավար մարզերից բաղկացած դաշնակալային մի պետություն ստեղծելու օգտին: Սեպտեմբերի 16-ից 00-ը Մոֆարում (Լիբանան) Արաբական լիգայի քաղաքական կոմիտեն քննարկեց հանձնաժողովի հաշվետվությունը: Կոմիտեն որոշեց որոշել միջոցները ձեռք առնել թույլ շտաբում համար ոչ միայն հանձնաժողովի այս հանձնարարականները, այլ նաև մյուս բոլոր այն միջոցառումներ իրականացումը, որոնք չեն ապահովում Պաղեստինի անկախությունը որպես արաբական երկիր⁶⁰: Սա նշանակում էր, որ արաբական երկրները չեն ընդունում հանձնաժողովի թե՛ մեծամասնություն և թե՛ փոքրամասնության հանձնարարականները: Բայց այդ, իրենց հայտարարությամբ արաբական երկրները հասկացնել էին առիթ, որ նման առաջարկների վրա հիմնված որևէ որոշում իրենք ոչ միայն չեն կատարել, այլև կաշխատեն խանգարել զրա իրականացումը: Առաջ քաշելով Պաղեստինում արաբական պետություն ստեղծելու դաշտիարար, որում, սակայն, հաշվի կառնվին Պաղեստինի բոլոր քաղաքացիները և փոքրամասնությունների իրավունքները⁶¹, արաբական երկրները շեշտը դնում էին Պաղեստինի արաբականությունը պահպանելու վրա, հարկ եղած ձևով ուշադրություն շղարձելով Պաղեստինի հրեաների կարևոր մոմենտին, ինչը սխեմատիկապես պարզապես լիցիտ առիթ էր լրացրել հաղթաբեղով: Սակայն այս քաղաքական գիծը, որը նախապատմ վերաճեց Բուրայել պետության վերացման կարգախոսի, նաև արդյունք էր սխեմատիկապես շրջանակների վրած արաբահայտ քաղաքականության: Իրանագամայի կից էր ակադեմիկոս Ն. Մ. Պրիմակովի միտքը, արտահայտված ընդհանրապես արաբա-իսրայելական թշնամության առաջացման կապակցությամբ, որ «Իսրայելի վերացման կոմիտեի հակազդեցություն էին սկզբում սխեմատիկապես ղեկավարության, իսկ հետագայում իսրայելական ղեկավար շրջանների որոշակի գործողություններ»⁶²: Հավանաբար ավելի կից է շրջահայաց կլինել, եթե 1946—47 թթ. Արաբական լիգան պրոպագանդեր զեռ 1946 թ. օգոստոսին իր իսկ մշակած Պաղեստինի հարցի կարգավորման նախագիծը, կամ

Այսպես, Սակավին 1946 թ. Անդրճորդանան ու Ստալինյան Արարիան հյուպանում դեմ արտահայտվեցին ԱՄՆ-ի և Անգլիայի նկատմամբ խիստ միջոցառումներ կիրառելուն⁷⁵, նույն նստաշրջանում Իրաքն ու Անդրճորդանանը Հանդես եկան Պաղեստինի արաբական բարձրագույն գործադիր կոմիտեում հակահազիսկանդորին տրամադրված դործիչներին ընտրվելու դեմ⁷⁶, Նշված ժամանակաշրջանից սկսած, օսկային, այդ հակասությունները կրեցին անհամեմատ սուր բնույթի: Հենց այս պատճառով էլ 1947 թ. ղեկավարեցին նստաշրջանի ընթացքում Տնարավոր շեղավ հաստատել: Բյուզանդում ընդունված որոշումներն անմիջապես իրականացնելու վերաբերյալ առաջարկեց⁷⁷: Իսկ 1947 թ. Հոկտեմբերին կիրառնում զուամրված ետրճորդան Անդրճորդանում, երբ քրեկազմում էր Պաղեստինյան Հանրապետություն հռչակելու հետևաբարությունը, Անդրճորդանանը զբան ղեմ գորս կեկավ⁷⁸, Ամմանի դիրքորոշման փոփոխմանն հասնելու համար ետրճորդում ներկայացված արաբական երկրների պատվիրակությունների ղեկավարները, որոնց մեծ մասը այդ երկրների վարչապետներն էին, հոկտեմբերի 13-ին այնչեղեցին Անդրճորդանան⁷⁹: Սակայն վերջինիս պաղեստինյան քաղաքականությունում որևէ նշանակալի փոփոխություն չկատարվեց: Այնչեղության միակ արդյունքն այն եղավ, որ Անդրճորդանանի էմիր Աբդուլազիզն առժամանակ հրաժարվեց սՄԵԾ Սիրիայի⁸⁰ ժրագրը պրոպագանդելուց⁸¹:

1948 թ. փետրվարի 7-ից 22-ը Կահիրեում տեղի ունեցավ Արաբական լիգայի քաղաքական կոմիտեի նստաշրջանը, որը որոշեց Պաղեստինի ազատագրման բանակի հրամանատար նշանակել իրաքյան բանակի շտաբի պետ գեներալ Իսմայիլ Սաֆավին: Միաժամանակ ստեղծվեց նաև պաղեստինյան արաբների տնտեսական և ֆինանսական հարցերով դրավոլդ մի մարմին, որը նաև լինելու էր «ազատագրման» բանակի հրամանատարություն անկլոնաքաղաք: Այդ մարմնի ղեկավարներ նշանակվեցին կիպրի գլխավոր քարտուղար Ազգամբ, իրաքյան գեներալ Թահա ալ Հաշիմին և պաղեստինյան գործիչ Մուսա ալ Ալամին⁸²: Քաղաքական կոմիտեն որոշեց նաև նոր կոնցեսիաներ շտրամադրել Պաղեստինի բաժանման օգտին քվեարկած երկրներին⁸³: Այս

որոշումը Բյուզանում ձեռք բերված պայմանադրվածության միայն մասնակի իրականացումն էր, որն իր հերթին հետևողականորեն չկիրառվեց:

Նստաշրջանի օրակարգի գլխավոր հարցը՝ պաղեստինյան կատավարության ստեղծումը⁸⁴, այս առգամ կս իր լուծումը շատցագավ: Բանն այն էր, որ Արաբական լիգայի անդամները ամեն գնով ուզում էին հասնել Պաղեստինի հարցում միացյալ քաղաքական ղեծ որդեգրելուն: Իսկ պաղեստինյան կատավարության ստեղծումը, որն, անկասկած, պետի կազմվելը այդ օրերին Պաղեստինի արաբների շրջանում գլխավոր քաղաքական ուժ հանդիսացող և կիպրի հովանավորությունը վայելող Արաբական բարձրագույն կոմիտեի գծի հետևորդներից, որոնք հակահազիսկան և հակահայրմայան տրամադրություններն էին, կհանդեղեցին թե՛ Անդրճորդանանի և թե՛ Լնդոնի հետ հարաբերությունների սրմանը: Փաստորեն պիշում անելով Ամմանին, կիպրի անդամ մյուս պետություններն ակնկալում էին, որ Աբդուլազիզն ի պատասխան Պաղեստինի հարցում իրենց հետ համաձայնեցված քաղաքականություն կվարի: Իման հաշվարկները սխալ լինելը պետ էր այդ օրերին ակնհայտ լինելու: Նույնիսկ պաղեստինյան պատերազմի ետիտերին կիպրի անդամ պետություններն այնքան էլ սեղավ չէին զնահատում սեղծումը ղեպերի դարգաման հետագա ընթացքի հետարվոր տարերակները: Այս բանում որոշակի դեր էին կատարում նաև ԱՄՆ-ի և Անգլիայի այլևայլ խաղերը Պաղեստինի հարցի շուրջ: Այսպես, 1948 թ. մարտի 16-ից 21-ը, երբ թելուքում նիստեր էր զուամրում Քաղաքական կոմիտեն, լիբանանյան արևմտամետ քաղաքական գործիչ Քամիլ Շամունն առաջարկեց ցնհարկել Պաղեստինի հարցի «կարգավորման» թիք՝ նախագիծը, բայ որի Պաղեստինում ստեղծվելու էր դաշնակցային մի պետություն, 100 հազար հրեաներ իրավունք էին ստանալու գաղթել Պաղեստին, իսկ «անգլիացիները մնալու էին Պաղեստինում նոր նախագծի իրականացմանը սակելու համար»⁸⁵: Մարտի 19-ին, Պաղեստինի հարցը ՄԱԿ-ի Անվանագրության խորհրդում քննարկելու ժամանակ, ԱՄՆ-ը հանդես եկավ Պաղեստինը ՄԱԿ-ի խնամակալությունը հանձնելու առաջարկով: ԱՄՆ-ի այս քայլի բուն նպատակը ՄԱԿ-ի քվեարկության մեխա-

Ներքին օգտագործելու միջոցով, խնամակալության անվան առկա Պաղեստինում իր տիրապետությունը հաստատելն էր⁸⁰։ Նույն շրջանում ԱՄՆ-ի տարբեր քաղաքական գործիչներ սկսեցին խոսել ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի որոշումների իրականացման հնարավոր լինելու մասին⁸⁵։ Արաբական լիգան, լիտորանայով անդր-ամերիկյան դիվանագիտության բուն նպատակների մեջ, այն թյուր զատկերացումն ուներ, որ անդր-ամերիկյան նման նախագծերի ի հայտ գալն իբր վկայում էր այդ երկրների պաշտատիրանյա զառաքանկանության փոփոխման մասին և որ միանգամայն հնարավոր էր դրանց միջոցով հասնել Պաղեստինի հարցի արաբների համար ձեռնառու որոշման։ Արաբական լիգայի քաղաքական կոմիտեի մարտան Նուսաշրեանի փաստաթղթերում անգլո-ամերիկյան այց նախադիմերը թևակոչելիս պայտպալովումն և նորից էր զգրում անկախ և միացյալ Պաղեստին ստեղծելու սպանանքը, սակայն այդ նախագիծերը չէին զատապարտվում և նկատվում էր անհարկի լավատեսություն Պաղեստինի հարցի խաղաղ ու արաբների հարմար կարգավորման հարցում⁸⁶։

Ապրիլի 16-ից 18-ը Քաղաքական կոմիտեն նորից նիստեր դումարեց քննարկելու համար Պաղեստինի հարցը։ Մի-նայն այս նստաշրջանում որոշվեց հանդես գալ Պաղեստինի որևէ երկրի խնամակալության հանձնելու առաջարկների դեմ, եթե խնամակալ շեշանակվեր Արաբական լիգան կամ նրա անդամներից որևէ մեկը⁸⁷։ Քաղաքական կոմիտեն որոշեց նաև մանդատի վերջնականացում անմիջապես հետո արաբական երկրների բուսականության Պաղեստինի մտցնել⁸⁸։ Արևմտյան երկրները, հանձնին Անգլիայի, այս անգամ էլ փորձում էին արաբական երկրների ուշադրությունը շեղել Պաղեստինի խնդրից, առաջ բաշխելով նրանց հետ ոսպում-բաղարական պայմանագրեր կնքելու գաղափարը⁸⁹։

Այս նստաշրջանը վերջինն էր արաբ-խորաշխական առաջին պատերազմի սկզբնուց առաջ։ Դրան նախորդող երեք տարիների ընթացքում Արաբական լիգան հիմնականում ուշադրություն էր դարձնում Պաղեստինի հարցի միջազգային ապեկետին, ձգտելով սկզբում Անգլիայի և մասամբ նաև ԱՄՆ-ի օգնությամբ, իսկ խնդրի ՄԱԿ փոխանցվելուց հետո այդ կազմակերպության շրջանակներում հասնել Պաղեստին-

նում իր նպատակների իրականացմանը։ Ընդ որում մինչև 1948 թ. կեսերը գերազանցատվում էր արաբական գործոնի դերը արևմտյան երկրների ընդհանրապես արտաքին քաղաքականության և մասնավորապես միջավորաբերական քաղաքականության մասովորման պրոցեսում, և միասնական թերազանցատվում էին սերնիստների հնարավորությունները։ Հակառակ այն իրողության, որ Արաբական լիգան բաղձալիվ անդամներ հայտարարում էր, որ արաբական երկրները պատրաստ են ուժի դրնել հանուն Պաղեստինի միասնության, ոսպմանան ասպարեզում ձեռնարկված նախապատրաստական քայլերը ուղղակի անբավարար էին։ Այլ խոսքով ուսու համար լիգով Պաղեստինի խնդրի քաղաքական կարգավորումը, Արաբական լիգան համարյա բերդ տարի ճիշտ չէր գնահատում Պաղեստինում տիրող իրադրությունը։ Այսօրիսի գիրքորոշումը մասամբ արդյունք էր նաև ԱՄՆ-ի և Անգլիայի վարած քաղաքականության, որը շատ զեպրերում ուղղակի մոլորեցնում էր արաբական երկրներին։

1948 թ. մայիսի 14-ին «Ակզիան հանկարծակիորեն հայտարարեց մանդատի դադարեցման» և Պաղեստինից օրը գործերը դուրս բերելու մասին⁹⁰։ Նույն օրն իսկ հուլիսից Խաչաչի պետությունը Նաբուզ օրը, մայիսի 15-ին Եգիպտոսի, Իրաքի, Սիրիայի, Լիբանանի և Անգլոբորդանանի բանակները մասն Պաղեստինի։ Սակայն, ինչպես ցույց են տվել սովետական մասնագետներ Ծ. Գրիտրիերը, Վ. Պ. Լադիկինը և Լ. Բ. Մեզլիզենկոն, սխալ է արաբական երկրների համարիլ արաբ-խորաշխական առաջին պատերազմի նախանկենդները⁹¹։ Ինչպես նշում է Լ. Բ. Մեզլիզենկոն, «պաղեստինյան արյունալի կոտորածը, որն հետագայում պատերազմի վերաճեց, սկսվել է մինչև Խաչաչի պետության հռչակումը (արգեն 1946—1947 թթ.)» և որ «այդ պատերազմը սանձաղեթծվել է ոչ թե արաբների, այլ սիոնիստական ահաբեկիչների կողմից»⁹²։ Այն փաստը միայն, որ 250 հազար պաղեստինցի արաբներ մինչև 1948 թ. մայիսը լքել էին Խորենց բնակավայրերը, խոսում վկայություն է այդ մասին⁹³։ Եգիպտոսի հայտնի քաղաքական գործիչ, Արաբական լիգայի նախկին գլխավոր բարտուղար Մահմուդ Ռիհան իր հուշերում գրում է, որ Եգիպտոսյան սկզբում մտադրվել էր ոսպմանական

գործողություններ շկատարել իր տարածքից դուրս: Այդ մասին Նիդեռլանդների վարչապետ Նուրբալին տեղյակ էր պահել արաբական երկրներին 1947 թ. հոկտեմբերին Արաբական լիգայի բաղադրական կոմիտեի նիսաներից մեկի ժամանակ: Դրա հետ համաձայնել էր նաև Սաուդյան Արաբիան, ելնելով արաբական բանակների թույլ լինելուց: Որպես այլընտրանք առաջարկվել էր ուժեղացնել պաղեստինյան արաբներին ցույց տրվող օգնությունը: Եվ միայն օգոստիան վերաբերյալ Պաղեստինի արաբների կողմը ստիպեցին կասեցնել փոխել իր դիրքորոշումը⁵⁵:

Արաբական բանակների Պաղեստին մտնելու կապակցությամբ Արաբական լիգայի անդամ երկրների կառավարությունները հանդես եկան հատուկ հայտարարությամբ: Դրանում նշվում էր, որ արաբական բանակները Պաղեստին են մտնում վերջ տալու արշավանքներին և այդ երկրի բնակիչներին հնարավորություն տալու, որ նրանք անձամբ որոշեն իրենց երկրի ապագան: Այստարաբությունում պնդվում էր, որ Պաղեստինի հարցի միակ նիշտ լուծումը կլինի միացյալ պաղեստինյան պետության հաստատումը, որում կապահովվեն փոքրամասնությունների իրավունքները⁵⁶:

Նախքան արտա-խորաշխկական առաջին պատերազմին անդրադառնալու, պետք է պարզաբանել, թե դրա ընթացքում արաբական առանձին երկրներ կոնկրետ ի՞նչ նպատակներ էին հետապնդում և թե ինչպիսի՞ն էր նրանց ձրք իմպերիալիստական տերությունների ազդեցության աստիճանը:

Ինչպես իրավագիտերեն նշվում է «Մերձավոր և Միջին արևելքի երկրների արտաքին քաղաքականությունը» աշխատությունում, «եթե Իրաքի և Անդրհորասանի համար «պաղեստինյան հարցի արգարացի լուծում» նշանակում էր «Բարերբի մահիկի» կամ «Մեծ Սիրիայի» ստեղծելու հնարավորություն, ապա Նեդիպտոսն ու Սաուդյան Արաբիան պաղեստինյան հարցի լուծումն արգարացի էին համարում այն դեպքում միայն, երբ այն բացատրվե էր հաշմարանների դինաստիայի ուժեղացումը»⁵⁷: Այլ խոսքով Նեդիպտոսի և Սաուդյան Արաբիայի դիրքորոշումը Պաղեստինի հարցում ծավալապաշտական չէր: Համարյա նմանօրինակ դիրքորոշում ունեին նաև Սիրիան ու Լիբանանը: Հարկ է նշել, որ

Լիգայի անդամ երկրներից շատերի վրա Անգլիան ուներ զգալի ազդեցություն, որի աստիճանը, սակայն, նրանցից յուրաքանչյուրի վրա տարբեր էր: Պաղեստինի հարցում իր քաղաքականությունն իրականացնելու լոզոգոնը հենվում էր հիմնականում Անդրհորասանի վրա: Այս բանն ուներ մի քանի պատճառ: Նախ Անդրհորասանը Անգլիայից ամենաշատ կախված երկիրն էր Արաբական արևելքում, իսկ նրա ղեկավարները պատրաստ էին կատարել լոնդոնից ստացված ցուցումները: Պակաս կարևոր չէր նաև այն, որ Անդրհորասանը միակ արաբական երկիրն էր, որը բացահայտորեն հանդես էր գալիս հակասեղիականներին տրամադրված Պաղեստինի արաբական բարձրագույն կոմիտեի դեմ: Այսպես, օրինակ, Անդրհորասանի թագավոր Աբդուլազիզ 1948 թ. մայիսի կեսերին հայտարարում էր, որ բարձրագույն կոմիտեն վաղուց չի ներկայացնում Պաղեստինի արաբներին⁵⁸: Եվ վերջապես Աբդուլազիզն այն ժամանակ արաբ քաղաքական միակ գործիչն էր, որը պատրաստ էր սինիստների հետ անըստողական զործարք կնքել (թեկուզև ոչ բացահայտ), ինչը Անգլիայի համար անչափ կարևոր էր, քանի որ լոնդոնն ու վաշինգտոնը 1948 թ. սկզբին սկզբունքորեն պայմանավորվել էին Պաղեստինի ազդեցության զոտիների բաժանելու վերաբերյալ:

Այսպիսով, արտա-խորաշխկական առաջին պատերազմի ժամանակ արաբական տարբեր երկրներ հետապնդում էին տարբեր նպատակներ:

Իր նախաշնչերի իրականացման համար Անգլոհորասանի կառավարությունը 1948 թ. ապրիլին դիմեց Արաբական լիգայի գլխավոր քարտուղարին, «խնդրելով անդրհորասանյան բանակին թույլ տալ զբաղվել ամբողջ Պաղեստինը, սկսած մայիսի 15-ից՝ այսինքն այդ երկրից բրիտանական զորքերի դուրս բերման պահից»⁵⁹: Այդ գործողությունը միայն իր բանակի մասնակցությամբ իրականացնելու ցանկությունը Ամմանը հիմնավորում էր նրանով, որ ինքը «ՄԱԿ-ի անդամ չէ և դրա համար չէ իր զորքերի կողմից Պաղեստինի գրավումը չի լինի ՄԱԿ-ի կանոնադրության խախտում», այն դեպքում, երբ արաբական մյուս ՄԱԿ-ի անդամ երկրների աչքպիսի թույլը կարող է առաջացնել «միջազգային իրադրություն բար-

զացումս⁹⁷։ ԻՏարկի, ամբողջ Պաղեստինը զբաղվելու մասին պնդումը միայն դատարկ հայտարարություն էր, քանի որ դեռ 1948 թ. մարտին Անգլիայի արտաքին գործերի մինիստր է. Բեկենը և Անգլո-որդանանի վարչապետ Քալֆին Աբու Նուրան պայմանավորվել էին, որ Արաբական լեզվոնը (անգլիական սպանիերի հրամանատարության ներքո գտնվող անգլո-որդանանյան բանակը), Քախանցիլով Պաղեստին, ի մտին հրեական պետության հատկացված տարածք⁹⁸։ Ինչպես նշում է Լ. Ն. Կոտլովը, այս սահմանափակումը անկասկած ազդուներ էր Պաղեստինը ազդեցություն գոտիների բաժանելու վերաբերյալ այդ ժամանակ ԱՄՆ-ի և Անգլիայի ինպլորիտիստների միջև արդեն ձեռք բերված պայմանագրերում⁹⁹։ 1948 թ. ապրիլի 12-ին և մայիսի 11-ին Անգլո-որդանանի թագավոր Իբրալիմ Նի և սիրիստական գործիչների միջև տեղի ունեցած հանգիստումներ, որոնց ընթացքում կողմերը պայմանավորվեցին Պաղեստինը միմյանց միջև բաժանելու վերաբերյալ։ Հետաքրքիր է, որ ԱրգալաՆը համատարածը Հրեական գործակալության ներկայացուցիչ Գուլա Մեկիրին, որ իրաքյան զորամասերն էլ չեն ներթուփ հրեական պետության հատկացված տարածք¹⁰⁰։

Մտնելով Պաղեստին, արաբական երկրների բանակները զբաղեցրեցին արաբական պետության հատկացված տարածքը։ Հեղ որում անգլո-որդանանյան և իրաքյան զորամասերը գրեթե ամբողջովին զբաղվեցին Հորդանան գետի ափամասյան ափը։ Պատերազմական գործողությունների սկզբից հետո ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդը կոչ արեց դադարեցնել զրաքը։ Ակրան Արաբական լիգան մեծածեղ զինազորարի առաջարկ¹⁰¹։ Սակայն հունիսի 1-ին Լիգայի քաղաքական կոմիտեն որոշեց համաձայնել զինազորարի հաստատմանը, միաժամանակ նշելով, որ արաբական երկրները կշարունակեն պայքարել հրեական պետության դեմ¹⁰²։ Հուլիսի 11-ին ստորագրվեց զինազորարի վերաբերյալ առաջին համաձայնագիրը։ Սակայն հուլիսի 8-ին ուղղմական գործողությունները վերսկսվեցին և շարունակվեցին մինչև հուլիսի 18-ը, երբ հայտարարվեց երկրորդ զինազորարի մասին։ Այդ ընթացքում Իսրայելը զբաղվեց համարյա ամբողջ հյուսիսային Պաղեստինը¹⁰³։

Ինգլիական գործողությունների սկսվելուց հետո Արաբական լիգայի առև ժառանգավ մի կարևոր խնդիր։ Դա արաբական բանակների զբաղված պաղեստինյան հողերի ստատար հարցն էր։ Արաբական լիգայի քաղաքական կոմիտեի 1948 թ. հուլիսի 8-ին Ավստրալիայում տեղի ունեցած կրտսում որոշվեց Պաղեստինում ԱՆՅԻ-ի Հիմնի զլխավորությամբ ստեղծել ժամանակավոր քաղաքացիական վարչություն, որն ունենալու էր արգելադատություն, ֆինանսների, ազգային տնտեսության և այլ թվով ինը պաշտոնատներ¹⁰⁴։ Հատկանշական է, որ ժամանակավոր քաղաքացիական վարչությունը սովյալ փուլում իրավաբան չէր համարվում քաղաքական գործերում¹⁰⁵։ Դրա պատճառը հավանաբար այն էր, որ Լիգայի անդամները չէին ուզում քայքայել առնականության դալ Անգլո-որդանանի գեմ, որը սկզբունքորեն առաքելում էր Պաղեստինի ինքնորոշմանն ուղղված ցանկացած քայլի։ Սակայն Պաղեստինի ժամանակավոր վարչության ստեղծումն էլ բավականին սրեց հարաբերությունները Անգլո-որդանանի և Լիգայի անդամ մյուս պետությունների միջև, որի պատճառով էլ տապալվեց արաբական բանակների միացյալ հրամանատարություն ստեղծելու փորձը¹⁰⁶։ Իսկ ԱՄՆ-անը դեռ 1948 թ. մայիսից նախապատրաստական մտադրեցումներ էր ձեռնարկել Պաղեստինի արաբական հատվածն իբրև բնակեցրելու համար։ Արդեն այդ շրջանում ստեղծվեց ԱրգալաՆի պաղեստինցի կողմակիցներին միավորող «Պաղեստինի բուրսոն», որը կոչվեց էր պայքարելու Պաղեստինի քաղաքացիական կոմիտեի դեմ։ Մի փոքր ավելի ուշ վերացվեցին Պաղեստինի և Անգլո-որդանանի միջև եղող մաքսային արևելքները, պաղեստինցի զաղթականների աքրվեցին անգլո-որդանանյան քաղաքացիների որոշ իրավունքներ¹⁰⁷։

Քաղաքական կոմիտեի 1948 թ. սեպտեմբերի Ը-ից 12-ը տեղի ունեցած նստաշրջանում նորից քննարկվում էր Պաղեստինի հարցը։ Նստաշրջանը ավարտից հետո Լիգայի զբղավոր քարտուղար Ազգամը հայտարարեց, որ պաղեստինցի արաբներն իրավունք ունեն քաղաքացիական ժամանակավոր վարչությունը «զարձնել կառավարություն կամ կյանքի կռիվ մի նոր կառավարություն»¹⁰⁸, Արաբական լիգան այսպի-

առվ ցանկանում էր պողոտախիչյան կառավարության ստեղծմանը առլ ժինընվարք» բնույթ, այն չկապել կրգայի այս կամ այն ակտի հետ և դրանով իսկ խուսափել Անգրժորգանանի հետ հարաբերությունների կտրուկ վատթարացումից:

Պաղեստինի բարձրագույն կոմիտեի 1948 թ. սեպտեմբերի 23-ի նիստում, որը գումարվեց Ամին այ Հուսեյնիի նախագահությամբ, հայտարարվեց ԱՆժաղ Հիմիի գլխավորությամբ «պաղեստինյան ազատ կառավարության» ստեղծման մասին¹⁰³: Իսկ սեպտեմբերի 30-ին Ղազարյում տեղի ունեցավ Պաղեստինի սահմանադիր Պատմելիայի նիստը, որի աշխատանքին մասնակցում էին Պաղեստինի բարձրագույն կոմիտեի, քաղաքացուտարանների, առևտրական պալատանիքի և պաղեստինյան այլ կազմակերպությունների թվով 83 ներկայացուցիչներ: Ասամելիայի նախագահ՝ միաձայնորեն ընտրվեց Ամին այ Հուսեյնի: Այնուհետև ասամելիան վրասահույցյան քվե տվեց ԱՆժաղ Հիմիի կառավարությանը¹⁰⁴: Հաջորդ օրը, հոկտեմբերի 1-ին, հայտարարվեց անկախ Պաղեստինի ստեղծման մասին, որն իր մեջ ընդգրկում էր ամբողջ Պաղեստինի տարածքը, այդ թվում նաև ՄԱԿ-ի որոշումով հրեական պետությանը հատկացված հողերը¹⁰⁵: Հոկտեմբերի 12-ին Պաղեստինի կառավարությունը (որը հաճախ իր նստավայրի անունով կոչվում է նաև Ղազարյի կառավարություն) ճանաչվեց Եգիպտոսի, 13-ին՝ Սիրիայի և Լիբանանի, 14-ին՝ Սաուդյան Արաբիայի, 16-ին՝ Եմենի կողմից¹⁰⁶: Բոլորովին այլ դիրքորոշում ունեցավ Անգրժորգանանը: Նա ոչ միայն չճանաչեց Հիմիի կառավարությունը, այլև ամեն կերպ խանգարեց նրա ազդեցության տարածմանը Արաբական լեռների և իրաքյան զորամասերի կողմից դրաված արևելյան Պաղեստինում, որտեղ կենտրոնացված էր պաղեստինցի արքաների մեծ մասը: Արգալանքը հրամայեց նաև ցրել Հուսեյնիի կողմնակիցների ուղղմական կազմակերպության («Ալ Ջիհադ ալ Մուկադդասի») քսկատները: Միաժամանակ Ամինայի զրածնները լայն արշավ ծավալեցին Ղազարյի կառավարությանն ի հակակիչում մի այլ կառավարություն ստեղծելու համար¹⁰⁷: Հիմիի կառավարության նկատմամբ բացասական դիրքորոշում որդեկրեցին ԱՄՆ-ը և Անգլիան¹⁰⁸:

Ինչպես գրում է Լ. Ն. Կոտոլը, «զենպրերի հետագա ընթացքի վրա... լուրջ ազդեցություն ունեցրին պաղեստինյան պատերազմի ճակատներում ընդհանուր փոփոխությունները»¹⁰⁹: Հոկտեմբերի 15-ին, խախտելով դինազադարը, իսրայելական զորքերը նեղվում հարձակման անցան նգիպտական զորամասերի դեմ, որոնց հիմնական մասն ստրպված էղավ կրանակնչի Ղազարյի շրջան: Իսկ հոկտեմբերի 28-ին իսրայելական բանակը հյուսիսում մտավ կրանանի տարածքը¹¹⁰: Այս պայմաններում համարյա արաբական բոլոր կառավարությունների, այդ թվում նաև Ղազարյի կառավարության համար անաղելիյն նշանակություն ստացավ ուղղմական գործողությունների հետագա ընթացքը և նրանք ատմամանակ համաձայնեցին օրակարգից հանել պաղեստինյան արաբական պետության ստեղծման հարցը, ակնկալելով որ Արաբական լեզոնը ակտիվ գործողություններ ծավալելով կհեշտացնի արաբական մյուս բանակների գործը: Մակայն Ամինան ոչ մի էական ուղղմական գործողություն չձեռնարկեց արաբական մյուս երկրների օգնելու համար¹¹¹: Ավելին, օգտվելով արաբական բանակների պարտությունից, Արգալանը որոշեց արագացնել Պաղեստինի արաբական հատվածների րոնակցումը¹¹²:

1948 թ. դեկտեմբերի 1-ին Անգրժորգանանի բանակի կողմից վերահսկվող պաղեստինյան երկրով քաղաքում Արգալանի կողմնակից պաղեստինցիները գումարեցին մի համաժողով, որը ուղեբերով դիմեց ՄԱԿ-ին: Դրանում նշվում էր, որ համաժողովը «որոշեց, որ պետք է Պաղեստինից և Անգրժորգանանից մի թագավորություն հիմնել և նորին Պայծառափայլություն Արգալանից իբն ալ Հուսեյնի Պաղեստինի սահմանարդական միպայտ հռչակել»¹¹³: Արաբական լիգայի անգամ պետությունների մեծ մասը դատապարտեց նրիքով համաժողովի որոշումները: Գլխավոր քարտուղար Ազգամը հայտարարեց, որ «երկրովի համաժողովը մի բանի անձերի պարզ հավաք է միայն, որը չի կարող խոսել Պաղեստինի անունից»¹¹⁴: Հակառակ դրան, Անգրժորգանանի կառավարությունը դեկտեմբերի 7-ին հավանություն տվեց երկրովի համաժողովի որոշումներին, իսկ դեկտեմբերի 13-ին Անգրժորգանանի խորհրդարանը հաստատեց դրանք¹¹⁵: Ա-

կայն 1948 թ. դեկտեմբերի վերջին Արգայաճը ժամանակավորապես հրամարվեց իր նախնիների իրականացնելուց, «նպատակ ունենալով Եւրասիայի հետ առաջնիկայում ծրագրովող բանակցություններում ապահովել արաբական մյուս երկրների դիվանագիտական ազդեցությունը»¹²²։

1948 թ. դեկտեմբերի 15-ին Արաբական լիգայի բաղադրական կոմիտեն նորից հանդես եկավ պաշտպանելիք արաբների իրավունքների պաշտպանությանը։ Նրա ընդունած որոշման մեջ նշվում էր, որ «Պաղեստինի արաբները պետք է դիմվեն որպես անկախ ազգ, որը բնակվում է անկախ պետությունում»¹²³։ Բաղադրական կոմիտեն զանազան էր, որ սեփե Պաղեստինի արաբական մասը միավորվի Անդհրորդանանին, ապա դա կվստանգի ինչպես Պաղեստինի անկախությունը, այնպես էլ անվանազուրկումն ու օրինականությունն այդ երկրում (Անդհրորդանանում—Շ. Ն.)¹²⁴։

1948 թ. վերջին, 1949 թ. սկզբին Պաղեստինում ոսպմական գործողությունները դադարեցվեցին։ ՄԱԿ-ի որոշմով Պաղեստինի արաբական պետությանը հատկացված հողերի մեծ մասը՝ 6,6 հազար քառ. կմ. զբաղեց Եւրասիայի 5,6 հազար քառ. կմ անցավ Անդհրորդանանին, իսկ 253 քառ. կմ (Ղազախի շրջանը)՝ Եգիպտոսին¹²⁵։

Գծվար է միանշանակ դժափատական սուլ արաբ-իսրայելական առաջին պատերազմի ժամանակ Արաբական լիգայի գործունեությունը։ Փաստ է, որ այդ կազմակերպությունը չկարողացավ համակարգել իր անդամների ուղղման կան գործողությունները։ Սակայն պարզ է նաև, որ կիզախ անդամ պետությունների հետապնդած ուղարձա-բաղադրական նպատակների շահմընկեման պայմաններում, հնարավոր էլ չէր նրանց միջև գործուն, ոչ ձևական համագործակցություն հաստատել այդ անպարզում։ Եթե այս մարդու կիզախ փաստաբան անգործություն մասնավոր օրյակով պատճառներ օժևեր, ապա պաղեստինյան պետության ստեղծման հարցում նրա պանդաղիտությունն այնքան էլ արդարացիված չէր Աննըրիկ էլ, որ ամբողջ շորս սահի (1948 թ. մայիսի 15-ից մինչև սեպտեմբերի վերջը) շտանգվեց Պաղեստինի արաբական կառավարություն։ Այս հարցում Անդհրորդանանին զիջումներ կատարելու տակտիկան ճիշտ չէր։ Կիզախ անդամ-

ները այդպիսով չէին կարող Ամմանի դերբորուման փոփոխման հանան թե՛ Պաղեստինի ապագայի, թե՛ պաղեստինյան պատերազմում նրա որդեգրած կուրսի հարցում։ Եվ մի կարևոր հանգամանք։ Ինչպես ցույց տրվեց վերևում, Լիգան Պաղեստինում հինվում էր Արաբական բարձրագույն կոմիտեի վրա, որը թիպվա և ուներ հակաանգլիական և հակահատինյան ուղղություններ, սակայն ներկայացնում էր Պաղեստինի բուրժուա-ազատատիրական վերնախավին։ Այդ կազմակերպությանը հատուկ էր դասակարգային նեղամտություն Այսպես, օրինակ, բարձրագույն կոմիտեի ներկայացուցիչներին կազմված Պաղեստինի ժամանակավոր բաղադրական վարչության առաջին բալյերինց մեկն եղավ Պաղեստինի առաջագիմական կազմակերպությունների ղեմ հայածանրներն սկեսը¹²⁶։ Այսպիսի բաղադրականությունը, ինչ խոսք, միայն վնասում էր անկախ արաբական Պաղեստինի ստեղծելու գործին։

1948 թ. սեպտեմբերի վերջին ստեղծված պաղեստինյան կառավարությունը Պաղեստինի ոչ մեկ շրջանում, բացի Ղազախից, գործելու հնարավորություն չուտացավ։

Այս բոլորի հետ պետք է նշել, սակայն, որ 1948 թ. պայմաններում, երբ արաբական երկրները զինված էին շատ հովա և երբ անգլո-ամերիկյան իմպերիալիստներն ու նրանց համաձայնողյակները՝ Իսրայելն ու Անդհրորդանանը, հիմնականում գործում էին նախօրոք ձևաց բերված, ընդ որում այդ օրերին զագանի պահվող և ամենայն հավանականությամբ արաբական մյուս պետություններին ոչ-հայտնի պայմանավորություններ համաձայն, Պաղեստինում կարելի էր հարուցության հասնել խնդրում ներքաշված արաբական բոլոր երկրներում ժողովրդական շայն պայքար ծավալելով միայն իսկ կիզախ անդամ պետություններն այդ շրջանում իրենց սոցիալ-դասակարգային բնույթով մի վիճակի չէին այդ անկու

Պատերազմական գործողությունների ավարտից հետո պաղեստինյան արաբական պետություն ստեղծելու հարցը անծապես կախված էր արևելյան Պաղեստինում տիրող արամադրություններից, որը զրավվել էր Անդհրորդանանի կողմից և որտեղ բնակվում էր պաղեստինից արաբների զգալի մասը։ «1948 թ. վերջին.—գրում է Լ. Ն. Կոսյովը.—սկսվեց

հեղինակավոր, նախկինում Արզալլահին թշնամաբար արամազրված բուրժուա-ավտանորակն խմբավորումների աստիճանական հեռացումը Ղազաչի կառավարությունից, որտեղ համազվել էին Ամին ալ Հուսեյնիի ծրագրի իրագործման անհիմն լինելու մեջ¹²⁷։ Միան իրենց դասակարգալին նեղ շահերի մասին մտածող այս խմբավորումները անդհորդանայան ղեկավարների ներկայությունն պայմաններում որևէ ալլըմարաներ չունեին Իսկ Արաբական լիզայի ևլ շարք անդամներ, որոնք, հակառակ այն իրողության, որ պաղեստինյան պատերազմում կրած պարտության հետևանքով գտնվում էին ճգնաժամային իրավիճակում, Պաղեստինում արաբական պետություն ստեղծելու համար պայքարը ավարտված էին համարում։ Նրանց համար այդ պայքարը նաև ճգնաժամից դուրս գալու միջոց էր։ Այս դիրքերից ստավել աշխույժ հանդես էինող ճեղիտները։

1949 թ. հունվարին մամուլում ստեղծություններ երեսցին այն մասին, որ Կահիրեն առաջարկում է Անդրճորդանակն հեռացնել Արաբական լիզայից, եթև նա արդիվ պաղեստինյան անկախ պետության ստեղծմանը¹²⁸։ Սակայն այս հարցում արաբական երկրների միջև համաձայնություն չկար ճեղիտտեի նախաձեռնությունը մասնավորապես զևն էր Իրաքը, որի հարաբերություններն այդ շրջանում սրված էին Լիզայի ղեկավարության հետ։ 1949 թ. մայիսին այդ հարաբերություններն այն աստիճան էին վատացել, որ Իրաքը Լիզայի այլևալ մարմինների աշխատանքներին իր մասնակցությունը պայմանավորում էր կիզայի գլխավոր քարտուղար Ազլամի հեռացումով և նրա փոխարեն Քամիլ Շամունին կամ Իրաքի նախկին վարչապետ Զամիլ Մազֆարին նշանակելով¹²⁹։

Օգտվելով միջարաբական հարաբերություններում իր համար այսպիսի նպատավոր միջնորդից, Արզալլահը ղզուորին իրականացնում էր Արևելյան Պաղեստինի բռնակցման քաղաքականությունը։ 1949 թ. փետրվարին նա հրապարակեց մի հրամանագիր, ըստ որի յուրաքանչյուր պաղեստինցու իրավունք էր արվում ձեռք բերել անդհորդանայան քաղաքացիություն, իսկ նույն թվականի մայիսին անդրճորդանայան նոր կառավարության կազմում ընդգրկ-

վեցին երեց պաղեստինցիներ¹³⁰։ Սակայն 1949 թ. երկրորդ կեսին, 1950 թ. սկզբին, երբ բարկավելցին եղիպատ-իրաբյան հարաբերությունները, Արզալլահը որոշ ժամանակով ձեռնադհ մնաց բռնակցողական քայլեր ձեռնարկելուց և սկսեց Իսրայիլի հետ մերձեցման ուղիներ փնտրել¹³¹։ 1949 թ. վերջին, 1950 թ. սկզբին Իսրայիլի կառավարության և նրա ներկայացուցիչների միջև կայացած բանակցություններից պարզ դարձավ, որ Իսրայիլի ղեկավարները բարյացակամորեն են վերաբերում Արևելյան Պաղեստինը Արզալլահի տիրայնեերին պաշտոնապես միացնելու նախագծին¹³²։

Անդրճորդանայի վարած անջատողական քաղաքականությունը բննարկման առարկա դարձավ կիզայի 1950 թ. գարնանային նստաշրջանում, որը Կահիրեում ղումարվեց մարտի 25-ից ապրիլի 13-ը։ Նեղիպտոսի վարչապետ Նահճաբն առաջարկեց Ղազաչի կառավարության ներկայացուցիչներին հրավիրել նստաշրջանի աշխատանքներին մասնակցելու¹³³։ Ըստ որոշ աղբյուրների, Կահիրեն դրեց նաև Անդրճորդանայի կիզայից հեռացնելու հարցը¹³⁴, Ի պատասխան, Արզալլահը իր ներկայացուցիչներին հրահանգ արեց ամսամասնակ բոլիտոկ նստաշրջանի աշխատանքը¹³⁵։ Մարտի 27-ից պաղեստինյան կառավարության ներկայացուցիչները մասնակցեցին իսորճոյի նիստերին։ Սակայն նստաշրջանը հիմնական ուշադրությունը դարձրեց Անդրճորդանային և Իսրայիլի միջև անջատողական բանակցություններին, զրանք չկապելով Պաղեստինի արաբական հողերի ստատուսի և Ղազաչի կառավարության ինզրդի հետ։ Կիզայի անգամ երկրներին այսպիսի դիրքորոշումը արդյունք էր նաև Ամմանի վարած խորամանկ քաղաքականության Բանն այն է, որ Իսրայիլի հետ բանակցությունները Արզալլահի կողմից օգտագործվում էին որպես կեցալ պետություններին քաղաքական շանտաժի ենթարկելու միջոց, որոնց նա կարող էր սպառնալ զրանք նորից սկսելու հնարավորությամբ¹³⁶։ Ապրիլի 1-ին Արաբական լիզայի անդամները, այդ թվում նաև Անդրճորդանան, հաստատեցին իսորճոյի որոշումը Իսրայիլի հետ անջատողական բանակցություններ ղվարելու վերաբերյալ¹³⁷։ Որոշմամբ կիզայի անդամներին արգելվում էր քրանակցել... անջատողական խաղաղության (պայմանագիր)

կամ որևէ կիբլ քաղաքական, ազգայնական կամ անեռակա-
կան համաձայնագիր կնքել Իսրայելի հետ¹³⁸, Որոշման մեջ
նշվում էր, որ այդպիսի քաջ անող հրկիբը կհետագայի կրա-
կից: Նստաշրջանի վերջին օրը՝ ապրիլի 13-ին, Խորհուրդը
հաստատեց նաև այն պատմափոշոցները, որոնք գործադր-
վելու էին անջնջողական դործարք կատարած երկրի դեմ:
Մասնավորապես նտխատեսվում էր խզվել այդ երկրի հետ
բոլոր տեսակի քաղաքական, դիվանագիտական և առևտրա-
ֆինանսական կապերը¹³⁹:

Խորհրդի ապրիլի 1-ի որոշումը բուրբովին էլ շնանդեց-
րեց Անգրհորգանանի և Եգիպտոսի ու Ղազալի կառավարու-
թյան միջև հակամարտության վերացմանը: Վերջիններս
ջաներով կիզալի քաղաքական կոմիտեևն ապրիլի 6-ից 11-ը
այնտեսանակալիք բնտարկեց Անգրհորգանանի բռնակցողա-
կան քաղաքականության հարցը և բնորոշեց մի որոշում, որը
ապրիլի 13-ին հաստատվեց Խորհրդի բուր անդամներ
կողմից, քաղաքականությամբ Անգրհորգանանի Իրանում նշվում
էր, որ արարական բանակները Պաղեստին են մտել, ինչպես
որ դա մասնակիին շեշտվել է կիզալի կողմից, ոչ թև այդ
երկրին օկուպացնելու, ալլ տեղի բնակիչներին օգնելու, որ
նրանք տնօրինեն իրենից բախտը: Որոշման մեջ այսում էր,
որ չիզալի դիրքորոշումը մնում է նույնը և էթև արարական
օրևէ, երկիր խախտի այն, ապա նրա դեմ անհրաժեշտ մի-
ջոցներ ձևող կանսվեն¹⁴⁰: Սակայն Արայլաշը նույնպես
անցել էր սակավ գործադրությունների հանելով, որ Եգիպ-
տոսի դիրքերը կիզայում այնքան էլ կալուն չեն, նա որոշեց
կատարել Պաղեստինի արարական մասի բռնատշաման ու-
ղղղղված վերջին քալները: Ապրիլի 11-ին նա անցկացնել
տվեց դեռ 1949 թ. դեկտեմբերին նշանակված պառլամեն-
տական ընտրությունները Անգրհորգանանում և Արևելյան
Պաղեստինում: Որոշ անգլեոմիթյուններով ընտրությունների
մասնակցել էր ընտրողների 35 տակոսը միայն¹⁴¹: Ապրիլի
23-ին նորընտիր պառլամենտը պաշտոնապես հայտարարեց
Անգրհորգանանի և Արևելյան Պաղեստինի միավորման մա-
սին, վերապատվություն անելով, սակայն, որ Եարաբական
Պաղեստինի միացումը Անգրհորգանանին ժամանակավոր
բուշ է և չի ազդի արարական Պաղեստինի վերջնական ստա-

տուսի վրա¹⁴²: Եգիպտական կառավարությունը մալիսի
սկզբին պահանջեց Քաղաքական կոմիտեի նիստ հրավիրել
բնտարկելու համար Անգրհորգանանի քաղաքականության
հարցը: Սակայն Իրաքին հաջողվեց հասնել նիստի հետամզ-
մանը, այն պատրվակով, որ մալիսի սկզբին պառլամենտի
նիստեր են տեղի ունենալու և կատարվելու է Ֆիլալը թագա-
վորի ձեռնդրան ստանակատարությունը¹⁴³:

Իսկ նր Եգիպտի 10-ից 15-ը Կահիրեում վերապես տե-
ղի օւնեցավ Քաղաքական կոմիտեի նստաշրջանը, Իրաքի և
մեմեի խուսափողական կեցվածքի պատճառով որոշվեց
հարցի բնտարկումը հետամզել մինչև հունիսի 12-ը¹⁴⁴: Այդ
ընթացքում հաշմանտև դիրքորոշումը բնորոշեցին նաև Սի-
րիան ու Լիբանանը: Փաստորեն միայն Եգիպտոսն ու Սա-
ուդյան Արաբիան հետևողականություն դրսևորեցին և Քա-
ղաքական կոմիտեի հունիսյան նստաշրջանում էլ պահան-
ջեցին Անգրհորգանանին հետագնել կիզալից¹⁴⁵: Այս պայ-
մաններում կիզալի անգամները հունիսի 13-ին բնորոշեցին
մի փոխկիցողական օրոշում: Դրանում նշվում էր, որ Պա-
ղեստինի արարական մասի միացումը Հորդանանին պայմա-
նակոված է պրակտիկ անհրաժեշտությունը և որ Անգրհոր-
գանանը այդ տարածքը կպահի իր հակողության տակ որպես
իննամարկալ տարածք մինչև պաղեստինյան հարցի վերջ-
նական լուծումը¹⁴⁶: Այսպիսով կիզալի կողմից սպաշտունա-
պես ճանաչվեց Արևելյան Պաղեստինում ստեղծված իրա-
վիճակը և, թեկուզ վերապահումներով, նրա բռնակցումը
Անգրհորգանանին¹⁴⁷:

1950 թ. հետո Արարական լիզան մոտ 15 տարի այնքան
էլ հանախ չէր անգրաղանունտ Պաղեստինի հարցին: Իսկ Ղա-
զալի կառավարությունը դեռ որոշ ժամանակ շարունակում
էր գոյություն ունենալ, սակայն նա ստափճանտար բուր-
բովին կարվեց պաղեստինյան ժողովրդական զանգվածնե-
րից և ի վերջը գառապարտվեց կործանման:

1945—50 թթ. Արարական լիզան Պաղեստինի հարցում
միշտ չէ, որ բնորոշում էր ճիշտ աստիտիկա Պաղեստինի հա-
մար մղված պայքարի բուրը իրակերում չէ, որ օգտապոր-
վեց այդ կազմակերպության ամբողջ պոտենցիալը: Սակայն
կիզալի անգամ պետությունների զգալի մասը իրոք ձյոտում

էր հասնել Պաղեստինում արաբական պետության ստեղծմանը, բայց նրանք իրենց նպատակների իրականացմանը չհասան հիմնականում պաղեստինյան խնդրում անզօտ-ամենիկյան իմպերիալիստների և նրանց արբանյակների՝ Իսրայելի և Անդրհորգանանի դիրքորոշման պատճառով: Արաբական ազգային-ազատագրական շարժման մեջ ոչ-այնքան արմատական ուժերի գերակշիռ լինելու պայմաններում անհնարին եղավ դիմադրալի իմպերիալիստական գործարքի իրականացմանը: Այնուամենայնիվ պետք է նշել, որ հանուն պաղեստինյան պետության ստեղծման արաբական երկրների և նրանց միավորող Արաբական պետությունների լիզայի պայքարն ուներ, թեկուզև ոչ միշտ ավարտուն և հետևողական, բայց այնուամենայնիվ հակաիմպերիալիստական որոշակի ուղղվածություն: Արաբական ազգային-ազատագրական շարժման 1940-ական թվականների պատկերը, առանց Պաղեստինի համար մղված պայքարի արտացոլման, բերք կլինե:

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

1950-ական թվականների երկրորդ կեսից մինչև մեր օրերը ընկած ժամանակաշրջանում Արաբական պետությունների լիզայի գործունեությունը ծավալվել է քաղաքական խիստ բարդ և անբարենպաստ պայմաններում, որը անխուսափելիորեն իր կեիքն է գրել, երբևէ խիստ բացասական կերպով, նրա գործունեության վրա: Պատմական դիպերքի և փաստերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ երբևէ նվազել է իրադարձի ակտիվությունը և եղել են պահեր, երբ արաբական այս կամ այն երկիրը կամ երկրների խումբը փորձել են շրջանցել նրան կամ չկատարել նրա ընդունած որոշումները: Հետևաբար կիզայի վերջին շրջանի ավելի քան 30 տարի ընդգրկող ժամանակահատվածի գործունեությունը չի կարելի տալ միանշանակ գնահատական և այն յուրաքանչյուր դեպքում կարիք է զգում կոնկրետ վերլուծության:

1950-ական թվականների երկրորդ կեսին—1960-ական թվականների սկզբին իրզան նվազ ակտիվ դեր էր կատարում արաբական ժողովուրդների հակաիմպերիալիստական պայքարում, քան դրան նախորդող շրջանում: Գա պայմանավորված էր մի քանի պատճառներով: Նախ և առաջ պետք է նշել, որ Բաղդադի պոկտի կազմավորումից (1955 թ.) հետո ներպտոսը, Մաուզյան Արաբիան, մի փոքր ուշ նաև Եմենն ու Հորդանանը ընդհուպ մինչև 1958 թ. միմյանց միջև համագործակցություն կեն ծավալում՝ Արաբական լիզան շրջանցելով: Բանն այն էր, որ վերոհիշյալ երկրների համոզմամբ Իրաքի մասնակցությունը և՛ Բաղդադի պոկտին, և՛ կիզայի ռոլանու ներքո կերված համատեղ պաշտպանությունը պայմանագրին անհամատեղելի էր: Մակայն, քանի որ հետադարձ չեղավ Իրաքին հետացնել կիզայից, այդ երկրներն ստիպված եղան մտածել իրենց պաշտպանունակությունն

այլ ուղիներով ապահովելու մասին, մասնավորապես երկ-կողմանի, եռակողմ կ այլ տիպի նոր պայմանագրեր կնքելու միջոցով, մասնավորապես 1950-ական թվականների կեսերին արևմտյան երկրների քաղաքականությունը Մերձավոր արև-վելքում զարմավ ավելի ազդեցիվ է համախափի քնույթ առա-ջան Բորայելի ռազմական արկածախնդրությունները: Մյուս կողմից, սակայն, կիպոն ինչ-որ շավտով մոտացություն մատ-նելը հանդերձից նրան, որ համատեղ պաշտպանության պայ-մանագրին անդամություն չի, ինչը միջպետական այդ կազ-մակերպությանը զգալի վնաս հասցրեց:

1958 թ. Արարական Միացյալ Հանրապետության (ԱՄՀ) ստեղծումը և 1961 թ. նրա կազմից Մերիլայի դուրս գալը, 1962 թ. հմեյան հեղափոխության նկատմամբ Սաուդյան Արաբիայի և Երկպատի հակադիր դիրքորոշումները, հակա-սովետական սրումը ԱՄՀ-ի և հանրապետական Իրաքի, Մերիլայի և ԱՄՀ-ի միջև ավելի քաղաքացիին կիպոն շուրջ արարական երկրների համախմբման գործը:

Այս փուլում Արարական լիզան աշխուժության մի կար-ձան շրջան ունեցավ 1956 թ., Երկպատի զեմ անդո-սրումն-իրազեկական ազդեցիկ շրջանում: Անտամենայ-նիվ ճիշտ չէր լինի մոտանալ, որ կիպոն համար այդ զեմ-վարին փուլում այդ կազմակերպությունն աշխուժանալով գրական գործունեություն ծավալեց մալիբյան հայրենասիր-ներին նյութապես և քաղաքական օժանդակելու և Քուվեյթի անկախությունը պաշտպանելու գործում: Այդ տարիներին գործում էին կիպոն տարբեր մարմինները՝ Եարհուրդը, Քա-ղաքական կոմիտեն և այլն:

1960-ական թվականների կեսերին միջարարական հա-մարերությունները կիպոն շրջանակներում նորից աշխուժա-ցան: Արարական լիզանի ակտիվ գործունեության այս նոր փուլը որը ընդհիշումներով տեղե մինչև 1974 թ.: Միջա-րարական հարաբերությունների հետագա զարգացմանը նախ և առաջ նպաստեց այն հանգամանքը, որ 1960-ական թվա-կանների առաջին կեսին այդ հարաբերություններում զազա-փարաքաղաքական գործունե ուժեղացման պայմաններում պակասիկյան հարցն ստացավ նոր բովանդակություն և գունավորում, ինչը հրամայական պահանջ դարձրեց արա-

բական երկրների միասնական շանքերով այդ խնդրի լուծ-ման համար մղվող պայքարում նոր ուղիների և ձևերի ընա-րկությունը: Միաժամանակ այդ շրջանում հարավոր կազմ փոքրիշատե կարգավորել հարաբերությունները արարական այնպիսի առաջատար երկրների միջև, ինչպիսիք են ԱՄՀ-ը, Իրաքը և Մերիլան: Կարևոր էր նաև այն, որ ԱՄՀ-ը և Սաուդ-յան Արաբիան հավելցիկն են նաև հարցի շուրջ Երկրասու-թյուն սկսելում՝ մասնակիորեն թուլացնելով իրենց հարա-բերություններում սակա լարմանությունը: Բացի դրանից, 1963 թ. վերջին արաբական երկրների առջև ծառայում էր ընդամենը զեմի շրջը մեակողմանիորեն օգտագործելու նարայելի ղեկավար շրջանների նախադիրն նկատմամբ միասնական դիրքորոշում որդեգրելու հարցը:

Այս պայմաններում, 1964 թ. հունվարի 13—16-ին Ե-ղեպատի մայրաքաղաք Կահիրեում պրեզիդենտ Նասերի անմիջական նախաձեռնությամբ տեղի ունեցավ Արարական լիզանի անդամ պետությունների ղեկավարների բարձր մա-կարդակի առաջին հանդիպումը: Դրա ավարտից հետո հա-պարակված հաղորդագրությունում նշվում էր, որ օտերես-սական վտանգը դիմադրակցելու համար կարևոր գործնական բաշխը ձևանորոգելն ինչպիսի պաշտպանության մարդուն, անպակե էլ Պաղեստինի ժողովրդին կազմակերպելու և եր-բան իր երկրի ազատագրմանը մասնակից դարձնելու ու իր պապան որոշելու հարցում հարավորություն տալու խնդ-րում: Այդ գործնական բաշխից առաջինը Արարական միացյալ հրամանատարության ստեղծումն էր և կիպոն հո-վանու ներքո գործող այդ մարմինն սարևական 34,5 միլիոն դոլլար գումար հատկացնելը: Դեռ մինչև Կահիրեի հանդի-պումը Արարական լիզանի խորհրդը 1963 թ. սեպտեմբերյան նստաշրջանում որոշվել էր Պաղեստինի ժողովրդի հետ միա-նին քննարկել պաղեստինյան նոր ղեկավար մարմինների ընա-րկելու հարցը: Կահիրեի հանդիպումից հետո Արարական լի-զանի անմիջական հովանավորության այս ուղղությամբ տեղիվ գործունեություն ծավալեց նորրից վերահիշյալ նստ-աշրջանում կիպոն Պաղեստինի ներկայացուցիչ հաս-տատված Ահմադ Զուբայրին: Պաղեստինյան հարցում արա-բական երկրների շանքերը սեպատեղին պաղեստինյան ժո-

զովորի ազգային-ազատագրական շարժման զարգացմանը»⁵ 1964 թ. մայիսի 28-ից մինչև Հունիսի 2-ը նրտաազմին արաբական հասովածում Արաբական լիգայի հովանու ներքո տեղի ունեցավ Պաղեստինի ազգային խորհրդի առաջին նստաշրջանը, որը տորչում ընդունեց Պաղեստինի ազատագրության կազմակերպության (ՊԱԿ) ստեղծման մասին և հաստատեց Ազգային պակտը, որը ջրոյր պաղեստինցիներին հայտարարեց ՊԱԿ-ի անդամները⁶:

1964 թ. սեպտեմբերին Անջոնահորիայում կայացած Արաբական լիգայի անդամ դեմոսթրանների զեկավարների երկրորդ հանդիպումից հետո հրապարակված հայտարարությունը ուղղուծում էր Պաղեստինի ազատագրության կազմակերպության հիմնարարում և հավանություն տալու սկազմակերպության որոշմանը ստեղծել Պաղեստինի ազատագրման քանակի⁷: Հաղորդարությունում ասվում էր նաև, որ լիգայի անդամ յուրաքանչյուր երկիր ՊԱԿ-ին օգնուծում համար կոնկրետ պարտավորություններ է վերցրում: Ի կատարումն այդ որոշումների 1964—65 թթ. ընթացքում Եգիպտոսում, Սիրիայում և Իրաքում սկսվեց այդ երկրներում ապրող պաղեստինցիներից Պաղեստինի ազատագրության բանակի կազմավորումը, ինչը «Պաղեստինի դիմադրության շարժման ընդամենաբազան և Պաղեստինի ազատագրության կազմակերպության որդուս պաղեստինյան ժողովրդի ամենաբազան զեկավարի և լիիրավ ներկայացուցչի աստիճանական ուժեղացման ևս մեկ վեկավորման կրթ»⁸:

Արաբական երկրների միջև համազործակցությունն էլ ավելին ամրապնդելու հարցը քննարկվեց նաև 1965 թ. սեպտեմբերին Կասաբլանկայում կայացած բարձր մակարդակի երրորդ հանդիպումում: Արաբական երկրների զեկավարների Եգիպտոսի պրեզիդենտ Նասերի առաջարկությամբ կնքեցին արաբական համեմաշխուծության պակտը: Պակտում նշվում էր, որ արաբական երկրները պարտավորվում են իրենց համեմաշխուծությունը ծառայեցնել արաբական ժողովուրդներին հուզող հարցերի, մասնավորապես պաղեստինյան խնդրի լուծմանը: Նրանք միաժամանակ հավաստում էին, որ իրենք կհարգեն լիգայի անդամ պետությունների սուվերենությունը, նրանցում գոյություն ունեցող վարչակարգերը, ձեննապե՛

կման միմյանց ներքին ջործերին միջամտելուց և կհետևիկն միջազգային օրենքներով հաստատված քաղաքական սեղբունքներին և վարվելակարգին: Համեմաշխուծության պակտի համաձայն արաբական մասաշխանն ինքորմացույի միջոցները զրպարաանքներ չէին թույլ տալու արաբական երկրների հացեցին⁹: Ինչպես տեսնում ենք, այս փաստաթղթի մե հարք դրույթներ (հարգել լիգայի անդամ երկրների սուվերենությունը, նրանցում տիրող վարչակարգերը և այլն) Արաբական լիգայի պակտի հողվածների կզկնությունն էին: Դա պետք է քացատրել այն հանգամանքով, որ 1960-ական թվականներին իշխանության գլխին գտնվող արաբական քաղաքական ջործիչները ցանկանում էին իրենց ստորագրություններով հավաստել լիգայի պակտի օղուն հետևու իրենց մաադրությունը: Բացի դրանից, Արաբական համեմաշխուծության պակտը կոչված էր միջարաբական հարաբերություններում զաղափարաքաղաքական, նաև պրոպագանդիստական ջործունեղի ուժեղացման, ինչպես նաև արաբական երկրների սոցիալական բեևաքցման պրոցեսի նկատելի առաջադաքցման պայմաններում, արաբական երկրների քաղաքական կյանքից արմատախիլ անել միջպետական հարաբերությունների անհաբիր ջործակերպի զեկցերը: Բանն այն էր, որ արաբական երկրների միջև հարաբերությունների վաթաբացումը կանխելն ավելի ջոժար էր գտնուծ այդ վաթաբացման անտեսախիլթրոնն ուղեկեցող սպրոպագանդիստական պատերազներին պատճառով: Արաբական երկրների առավել հետատես զեկավարները ցանկանում էին միջարաբական հարաբերություններում հաստատել փոքրիշատե օրենակելի վարվելակերպ, ջուրացնել հակամակերպիտական կարգավորների ներքո արաբական երկրների համախմբման ջործը և ջրանով իսկ քացանը արաբական աշխարհի պառակտումն ապաղայում: Պետք է ասել, որ այս ոտուծով արաբական համեմաշխուծության պակտի նշանակությունն ավելի մեծ կլինի, եթե այն հետևողականորեն իրաջործվեր արաբական բոլոր երկրների կրվից: Իսկ ջրան հեհամաշխուծությունը 1960-ական թվականների երկրորդ կեսին Իսրայելի արկածանիղրական քաղաքականության սեխիվացման պայմաններում անշափ ջզացվում էր:

1967 թ. հունիսին իսրայելը ազրեսիա կատարեց նգիտ տարի, Սիրիայի և Ղորղանների դեմ և զբաղվեց ավելի քան 60 հազ. կմ տարածք: Միոնիստական պետություն և նրան հովանավորող ամերիկյան իմպերիալիստների քաղաքականության դեմ պայքարելու, իսրայելական ազրեսիայից սուժած արաբական երկրներին ցույց տրվելիք օգնության հարցերը բննարկելու համար 1967 թ. օգոստոս-սեպտեմբերին Սուզանի մայրաքաղաքը հասրտումում գումարելից Արաբական լիգայի անդամ պետությունների ղեկավարների շորթորդ հանդիպումը, որի ընթացքում որոշվեց նամթարդունահանող արաբական երկրներ Սուուզյան Արաբիայի, Քուվեյթի և Արիայի կողմից տարիական 135 միլիոն ֆունտ ստերլինգի օգնություն հաստիացնել նգիպտոսին և Ղորղաններին¹⁰: Բայց այդ ժեարտումում հուլիվից Իսրայելի նկատմամբ հայտնի բանձներ՝ ԵՂ խաղաղություն, ոչ ուղղակի բանձկցություններ, ոչ ճանաչում: որին մի բանի տարի գործունակում հետևում էին բուրբ արաբական երկրները...¹¹: Ավելի ուշ, 1969 թ. ղեկավարելի Ռաբաթում կայացած ղեկավարների բարձր մակարդակի 5-րդ հանդիպումում որոշվեց ավելացնել Իսրայելին անմիջականորեն ղեմադրավոր երկրներին ցույց տրվող օգնությունը և արաբ-իսրայելական կոնֆլիկտի կրկնումամբ Գեբրեյլանցի և արաբի հավասարակշռված մտոնցում, Երբ էր բացատում կոնֆլիկտի քաղաքական լուծումը¹²: Խարտումի և Ռաբաթի գաղաթնաժողովների արդյունքներին ունեցան բնգհանուր ամումար գրական նշանակությունը Իսրայելի ազրեսիվ քաղաքականության նկատմամբ արաբական միասնական դերբորումում որդեգրելու և այդ ազրեսիայի հետեանքների վերացման համար նախադրյալներ ստեղծելու գործում: Այս բուրբը, ինչպես նաև Սովիետական Միության և սոցիալիստական մուսու երկրների անշահախնդիր օգնությունն ու աջակությունը ազրեսիայից տուժած երկրներին նպաստեցին այդ երկրների ուսաճաբաղաբական պոտենցիալի արագ վերականգնմամբ: Հիշաբման է նաև այն, որ 1967 թ. հունիսյան նախահարձակման օրերին արաբական մի շարք երկրներ (Ալժիրը, Իրաքը, Եմենի Արաբական Հանրապետությունը, ԱՄՀ-ն, Սիրիան և Սուզանը) խզեցին իրենց ղեկվանագիտական հարաբերությունները ԱՄՆ-ի հետ՝ ի նշան

բորոքի նրա վարած սիոնիստամետ քաղաքականության, իսկ կավթարդունահանող արաբական պետությունները մոտ էրեն ամիս զաղաբեցրեցին նամթի արտահանումը Իսրայելին աջակցող արևմտյան երկրներ՝ ԱՄՆ, Անգլիա և ԳՏՀ¹³:

Լիգայի շրջանակներում արաբական երկրների համադրձակցությունն էլ ավելի արդյունավետ դարձնելու ուղղությամբ կարևոր քայլեր ձևնարկվեցին 1973 թ. արաբ-իսրայելական պատերազմից հետո տեղի ունեցած արաբական երկրների ղեկավարների բարձր մակարդակի 6-րդ (Ալժիր 1973 թ. նոյեմբեր) և 7-րդ (Ռաբաթ 1974 թ. հոկտեմբեր) հանդիպումներում: Ալժիրում շատ կարևոր որոշում բնգրձվեց այն մասին, որ «ՊԱԿ-ը հանդիսանում է Պաղեստինի արաբ ժողովրդի միակ օրինական ներկայացուցիչը»¹⁴: Իսկ Ռաբաթի հանդիպման Գլխավոր նվաճումը եղավ արաբական պաղեստինյան ժողովրդի միակ օրինական ներկայացուցիչը՝ ՊԱԿ-ի գլխավորությունը պաղեստինյան արաբական պետություն ստեղծելու անհրձակցություն մասին որոշման հաստատումը¹⁵: Ռաբաթի հանդիպումում որոշվեց ստեղծել նաև ժամաբոնի մասնակցող արաբական երկրներին աջակցող ֆոնդը՝ 2350 միլիոն դոլարի հասնող դումարով, որից նգիպտոսին և Սիրիային պետեց է հաստացվեր մեկական միլիարդ դոլարը, Ղորղաններին՝ 250 միլիոն դոլարը, ՊԱԿ-ին՝ 100 միլիոն դոլարը¹⁶: Երբամական այս օգնությունը... նգիպտոսին, Սիրիային, Ղորղաններին և ՊԱԿ-ին, նպաստեց նրանց ղեկված ուժերի ամրապնդմանը և Իսրայելի հետ պայքարի ճակատի կայունացմանը¹⁷: 1973 թ. արաբ-իսրայելական պատերազմի ժամանակ նգիպտոսի և Սիրիայի բանակների հետ միասին պատերազմական գործողություններին մասնակցում էին իրաբյան, մարեկոլայական, սուտալական, այժիրյան, բուվելիյան, ֆուեյխյան և սուզանյան դորամասերը¹⁸: Բայց այդ, արաբական նամթարդունահանող երկրները գաղաբեցրեցին նամթի արտահանումը ԱՄՆ և Ղորղանի և միասնական որոշեցին ամսական 5%-ով իջեցնել նամթի արդյունահանումը մինչև մերձավորարևելյան կոնֆլիկտի լուծումը: Ընդամենը մի բանի ամիս տևած այս պատժամիջոցները ավայլ իրադրությունում այնուամենայնիվ օդրական և բավականին էական ղեր կատարեցին իսրայելական ազրե-

սիան դիմագրավելու և արարական երկրների դիրքորոշումն ամրապնդելու գործում»¹⁹։ Հնգհանըպես պետք է նշել, որ 1973 թ. արաբա-իսրայելական պատերազմի ժամանակ «արաբական համերաշխությունը բարձրացավ նոր որակական մակարդակի, Իսրայելի բռնակցողական կուրսի դեմ հանդես եկան ոչ միայն անմիջականորեն կոնֆլիկտում ներքաշված պետությունները, այլ նաև ամենազարգացած աշխարհ կոչված «երկրորդ գոտու» երկրները, մասնավորապես նալթարյուն հասնակուկները, որոնք նալթի արտահանումը օգտագործեցին որպես իմպերիալիստական երկրների վրա ճնշում գործադրելու միջոց»²⁰։ Այդ համերաշխության ամրապնդման գործում շատ մեծ էր նաև Արաբական լիգայի դերը։

1974 թ. հետո Արաբական լիգայի գործունեությունը կրեց ավելի անհավասարաշափ բնույթ։ Նախ այդ կազմակերպությունը 1975—1977 թթ. նվազեցրեց իր ակտիվությունը, որն, ի վերջո այլ գործոնների, պայմանավորված էր նաև նեֆտոսի պրեզիդենտ Անվար Սադատի անջատողական քաղաքականության առաջին ժլարձակումներով։ Հայտնի է, որ Արաբական լիգան զրնթի միշտ իր ակտիվությանը շատ բանով պարտական է եղել արաբական աշխարհի առավել խոշոր, զարգացած և հեղինակավոր երկրին՝ նեֆտոսին։ Իսկ 1975 թ. սեպտեմբերին կնքված Միտայի համաձայնագիրը նեֆտոսի և Իսրայելի զորքերի տարանջատման մասին, բոտորի Վեֆպատոսը պարտավորվում էր Իսրայելի դեմ ուղղման համարժեցություններ չվճարելու, նշանակում էր Կահիրեի հեռացում «իսրայելական ագրեսիայի դեմ պայքարող համարաբական ճակատից»²¹։ Արաբական լիգայի շրջանակներում արաբական պետությունների քաղաքականությունն միասնականացման գործն ավելի բարդացավ 1975 թ. ապրիլին ծագած լիբանանյան ճգնաժամի պատճառով, որի հանդեպ արաբական տարբեր երկրների դիրքորոշումը միեւնույնը չէր։ Լիգայի անդամ պետությունների փորձերը լիբանանյան ճգնաժամին լուծում տալու ուղղությամբ (1976 թ. հոկտեմբերին էս Ռիազում կայացած կիբանանի, Սիրիայի, ՊԱԿ-ի, նեֆտոսի, Քուվեյթի և Սաուդյան Արաբիայի ղեկավարների հանդիպման որոշումները և դրանց հաստատումը նույն ամսին Կահիրեում զուսմարված Լիգայի անդամ պետությունների

ղեկավարների առաջին արտահերթ հանդիպումում), միշտ էլ, նպաստեցին ուզվածական գործողությունների դադարեցմանը կիբանանում, սակայն լուրջ ներդրում չունեցան ինդիքի արմատական կարգավորման հարցում։ Ինչպես նշում է Ը. Դիտրիկը, էս Ռիազի համաձայնագրում աչքի է ընկնում «Ճշգրիտ դուշմանների բացակայությունն այն մասին, թե ինչպիսի միջոցներ են օգտագործվում ներլիբանանյան ինդիքների լուծման համար»²², Թե՛ Ա. Սադատի վարչակարգի անջատողական քաղաքականությունը, թե՛ լիբանանյան ճգնաժամը և թե՛ այլևայլ հակասությունների սրումը արաբական երկրների միջև հանգրծրի այն բանին, որ 1975—77 թթ. Արաբական լիգան կարճեց մոտացություն մատեն մերձավորարևելյան կոնֆլիկտն ու հրա առանցքը կազմող պաղեստինյան հարցը։ Այս սպաբերելում կատարված թեթև միակ նշանակալի քայլը 1976 թ. սեպտեմբերին Պաղեստինի բնդորումն էր Արաբական լիգայի խորհրդի կազմում որպես լիբրավ անդամի։

Արաբական աշխարհում այսպիսի իրավիճակի ստեղծումը օրյնկախվորեն շահավետ էր ԱՄՆ-ի և Իսրայելի համար, որոնք ամեն կերպ ձգտում էին պատակալի արաբական երկրներին և նրանց հետ զործ ունենալ առանձին-առանձին Սակայն 1977 թ. նոյեմբերին սկսված եֆպտա-իսրայելական անջատողական բանակցությունները, իսկ այնուհետև ինստ-դեիդյան փաստաթղթերի ստորագրումը 1978 թ. սեպտեմբերին և եֆպտա-իսրայելական անջատողական խաղաղության պայմանագրի կնքումը 1979 թ. մարտին պատճառ հանդիսացան, որ միջարաբական հարաբերությունները նորից աշխտուսանես։ Փաստորեն Սադատի զավճանությունը... առաջ բերեց արաբական աշխարհում հակաիմպերիալիստական տենդենցների ուժեղացումն²³։ Այս անգամ, սակայն, միջարաբական հարաբերությունները հետագա զարգացում ունեցան ոչ միայն Արաբական լիգայի շրջանակներում Առավել հակաիմպերիալիստորեն արտահայտված արաբական երկրները՝ Ալժիրը, Սիրիան, Կիբան, Եմենի ժողովրդական Գնեկրատական Հանրապետությունը և ՊԱԿ-ը 1977 թ. ղեկամբերին միավորվեցին Տոկունության և հակադեյցություն սղգային ճակատում, որը սվարում էր հակաիմպերիալիստական

տական դիմ, կանգնած էր իմ պերիստիզմի, սիոնիզմի և տեղական հետադիմության մեքենայությունների դեմ արարական պետությունների պայքարի ձայն թևում»²⁵։ Ընկալաբար մասնակիցները ստեղծեցին ընդհանուր քաղաքական ղեկավարություն²⁶։ Կարևոր էր, սակայն, որ ձևախախտ անդամակցած արարական երկրները չնվազեցրին իրենց ակտիվությունը Արարական լիգայում, քանի որ նրանք Տեղումնության և հակազդեցության հակառոտ դիտում էին ոչ թե որպես Արարական լիգայի այլընտրանք, այլ որպես Արարական արևելքում իմպերիալիստական քաղաքականության ու եզդիպոսի անգատողականության դեմ պայքարելու կարևոր լրացուցիչ միջոց միայն։ Այս հանգամանքը նպաստեց Արարական լիգայի անդամ պետությունների ղեկավարների 1978 թ. նոյեմբերին և 1979 թ. մարտին Բաղդադում կայացած հանդիպումների հաջող ավարտին։ Արարական երկրները դատապարտեցին Կահիրեի քաղաքական կուրսը, որոշեցին պետությունների լիգայում։ Արդյունքում անդամակցությունը Արարական պետությունների լիգայում։ Արդյունքում ընդունվեց նաև լիգայի շտաբայինը Կահիրեից Թունիս տեղափոխելու մասին։ Միաժամանակ ստեղծվեց նաև ԵՊԱԿ-ին, Միբրային և Հորդանանին աջակցող հատուկ ֆոնդ... 3,5 միլիարդ դոլար ընդհանուր գումարով²⁶։

Դժվար է միանշանակ զնահատական տալ 1980-ական թվականների առաջին կեսին Արարական պետությունների լիգայի գործունեությանը։ Նախ և առաջ պետք է նշել, որ սկսվեցին, դրական նշանակություն²⁷ ունեցավ 1982 թ. սեպտեմբերին Ֆեսում կայացած Արարական լիգայի անդամ պետությունների րարծր մակարդակի հանդիպումում մերձավորարևելյան ճգնաժամի կարգավորման արարական ծրագրի հաստատումը, որի «հիմնական դրույթները չեն տարբերվում արարա-խորալիական կոնֆլիկտի լուծման այն սկզբունքներից, որոնց իրականացման համար երկար տարիների պայքարում է ՄՄԸՄ-ը»²⁸։ Նույն այդ շրջանում, սակայն, արարական երկրները չկարողացան միասնական դիրքորոշում որդեգրել իրանա-իրաքյան պատերազմի նկատմամբ և գործում մասնակցություն ունենալ 1982 թ. կրեանում Խորալիական նախահարձակման դեմ մղվող պայքարին։

Արարական լիգայի գործունեության վրա ներկա պայմաններում ազդում են գործոնների տարարությունը երկու խումբ։ Այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են արևմտյան երկրների հետադարձափոխական քաղաքականությունը Արարական արևելքում և դրան հակադրվելու անհրաժեշտության զրտակցումը, Երաշխի պետության ազդեցիկ, ժափապայշտական քաղաքականությունը, միասնական ջանքերով արարական աշխարհի առջև մտացած ստեղծա-տեսական խնդիրների լուծման անհրաժեշտությունը, նպաստում են Արարական լիգայի գերի ակտիվացմանը։ Դրան հակառակ արարական երկրների սոցիալական բևեռացման պրոցեսի հետագա բյուրեղացումը, լիգայի անդամների միջև նորանոր հակասությունների առաջացումը և վերջապես այդ կազմակերպության անդամ երկրների թվաքանակի ավելացումը դժվարացնում են լիգայի անդամ երկրների գործողությունների համադրումը։ Այս գործոններից մեկը, կամ գործոնների խումբը, այս կամ այն իրազրություն մեջ ի վիճակի է ձեռք բերել առաջնային նշանակություն և զրական կամ բացասական ազդեցություն ունենալ Արարական լիգայի գործունեության վրա։

Իր բազմապլան գործունեության շնորհիվ Արարական պետությունների լիգան այսօր դարձել է Մերձավոր և Միջին արևելքի ու Հյուսիսային Աֆրիկայի միջազգային հարաբերությունների ճանաչված ու ավանդական կենտրոն։ Այս հանգամանքը այդ կազմակերպության ակտիվության նպաստող վերևում արդեն հիշատակված գործոնների հետ մեկտեղ կանխորոշում է կիցայի կարևոր տեղը սեզիսի երկրների քաղաքականությունն համադրելու ասպարեզում։

РЕЗЮМЕ

Вопрос объединения арабского мира, волновавший многих арабских политических деятелей с момента развала Османской империи, в годы второй мировой войны в условиях подъема национально-освободительной борьбы арабских народов приобрел еще большую остроту. Целенаправленный интерес к этому вопросу проявили арабские политические силы самого различного толка. В поддержку идеи создания арабского единства в мае 1941 г. выступили и английское правительство, которое надеялось таким образом укрепить свои позиции на Ближнем Востоке. Некоторые представители английских правящих кругов также считали, что с помощью подобного политического шага станет возможным и решение такой сложной проблемы, как проблема Палестины.

Следует, однако, отметить, что вначале вышеупомянутая инициатива Лондона в целом не получила на Арабском Востоке ожидаемого отклика. Лишь в середине 1942 г. арабские политические деятели приступили к проведению предварительных обсуждений вопроса об арабском союзе, поддержав активную арабскую политику вафдистского правительства Египта, сформированного в феврале 1942 г. Эти обсуждения в середине 1943 г. перешли в новую стадию, в ходе которой состоялись переговоры между семью странами, основавшими в дальнейшем Лигу арабских государств — Египтом, Ираком, Сирией, Ливаном, Трансиорданией, Йеменом и Саудовской Аравией. На этой стадии, вплоть до февраля 1944 г., в роли главного координатора арабской политической активности выступал премьер-министр Египта Наххас.

В ходе переговоров выяснилось, что реализация арабского единства возможна лишь на уровне создания региональной межгосударственной организации,

Одновременно стало ясно, что Багдад и Амман пытаются использовать эти переговоры в целях реализации своих экспансионистских устремлений в отношении территории историко-географической Сирии, или же, во всяком случае, большей ее части. При этом каждый из представителей династии Хашимитов считал свои притязания на сирийскую территорию более обоснованными и правомерными. В противоположность этому другие арабские страны, особенно Египет, Сирия и Ливан, больше склонялись к тому, чтобы использовать арабский союз в качестве основы для решения совместными усилиями стоящих перед ними политических задач, в том числе и проблемы Палестины.

Реально наметившаяся перспектива установления межарабского политического сотрудничества, учитывая, в частности, сложности его контроля извне, вызвала озабоченность Лондона, стремившегося к ограничению развития связей между арабскими странами исключительно экономической и культурной областями. Попытка Англии в начале 1944 г. сорвать созыв сессии Подготовительного комитета по вопросам создания арабского единства оказалась безуспешной. Сессия комитета состоялась в сентябре-октябре 1944 г., войдя в историю как Александрийская конференция. Участниками было принято решение о сотрудничестве между арабскими странами посредством создания региональной межгосударственной организации. В этих целях, как указывалось в обобщившем результаты конференции Александрийском протоколе, намечалось создание Лиги арабских государств, призванной служить укреплению отношений между арабскими странами и отстаивать их независимость и суверенитет. Наряду с этим в вышеуказанном документе определялись специфические задачи и цели создаваемой организации, а также ее структура. В окончательном виде все эти принципы были сформулированы в подписанном в Каире 22 марта 1945 г. Пакте Лиги арабских государств. Этот документ, а также ряд других важных решений, принятых Лигой в дальнейшем, подробно анализируются в работе.

Необходимо отметить, что создание Арабской лиги явилось важным историческим событием в жизни арабских стран. Возникла организация, способная оказать

существенное влияние на развитие антиимпериалистической борьбы, и дальнейшая деятельность Арабской лиги убедительно продемонстрировала это.

В работе рассматривается роль Лиги арабских государств в борьбе стран региона за укрепление своей уже завоеванной независимости. Арабская межгосударственная организация принимала активное участие в решении ряда важных проблем, которые касались как положения дел в отдельных странах, так и в арабском мире в целом. Так, Арабская лига осудила агрессивные действия Франции в отношении Сирии в мае 1945 г. и потребовала вывода всех иностранных войск из стран Леванта, оказала поддержку Немелу и Саудовской Аравии во время обострения англо-йеменских и англо-саудовских разногласий.

Арабская лига уделяла также значительное внимание борьбе Египта за свою независимость, выступив с требованием немедленного вывода с территории этой страны английских войск. А в середине 50-х гг. Лига приветствовала коренные сдвиги, происшедшие во внешней политике Египта и, что очень важно, расценила их как пример для подражания другими арабскими странами.

Следует, однако, также отметить, что в деятельности Лиги—особенно во второй половине 40-х гг.—имели место и отдельные проявления конформизма, которые, однако, носили эпизодический характер. Даже в этот период антиимпериалистическая направленность являлась отличительной чертой организации, что, правда, не всегда и не обязательно являлось прямым отражением сущности правящих режимов в странах-членах Лиги. Такое положение было прежде всего результатом того сильного влияния, которое оказывали на Арабскую лигу антиимпериалистические настроения арабских народных масс, а также проявлением антиимпериализма во внешней политике арабских стран именно на межаарабском уровне.

Государства-члены Арабской лиги выступили с резким осуждением англо-франко-израильской агрессии против Египта в 1956 г. В этой связи следует, однако, отметить, что контролируемые Лигой военные органы в ходе Суэцкого кризиса продемонстрировали свою неподготовленность к принятию необходимых мер. Дело

в том, что после создания в 1955 г. Багдадского пакта ряд арабских стран (Египет, Сирия, Саудовская Аравия) предпочли обеспечить решение вопросов своей безопасности не в рамках заключенного государствами-членами Лиги в 1950 г. Договора о совместной обороне, а посредством двусторонних и трехсторонних соглашений. Даже после национализации Суэцкого канала члены Лиги, в том числе и Египет, реально не оценили возможные пути развития ситуации, не приняли необходимых мер по восстановлению общеарабского военного механизма Лиги. В результате механизм Соглашения о совместной обороне был остановлен, а созданные на основе двусторонних и трехсторонних соглашений новые оборонительные органы оказались недостаточно эффективными для пресечения тройственной агрессии.

В этой части работы также подробно анализируется позиция Арабской лиги в отношении попыток империалистических держав создать на Ближнем Востоке различные военно-политические группировки. Занимаясь во второй половине 40-х гг. наиболее сильные среди западных государств позиции на Арабском Востоке, Англия выдвинула план создания военно-политической группировки «Восточный блок», а после его провала взяла курс на навязывание странам-членам Лиги ущемляющих их суверенитет двусторонних соглашений о так называемой «совместной обороне». В историографии не было уделено необходимого внимания тому важному обстоятельству, что в обоих случаях Лондон считал необходимым обеспечить в первую очередь позитивное отношение к этим программам со стороны Арабской лиги, полагая, что их успеху в этом случае будут также способствовать проанглийские режимы в Ираке и Иордании. Однако Арабская лига заняла уклончивую позицию, что во многом и обусловило провал этих программ.

В деятельности Арабской лиги большое место занимало оказание значительной помощи антиколониальной борьбе народов Северной Африки. Этой проблеме в работе уделен специальный раздел.

В 45—50 гг. наибольшая активность была проявлена Арабской лигой в ливийском вопросе. Эта организация внесла важный вклад в дело консолидации

различных отрядов национально-освободительного движения Ливии, а также последовательно выступала в защиту интересов народа этой страны в различных международных органах. Серьезные препятствия на пути решения ливийского вопроса создали попытки расчленения территории страны со стороны Франции и Англии. Поддержка Арабской лигой требований о независимости, единстве и территориальной целостности Ливии являлась одним из тех важных факторов, которые в конечном итоге предопределили справедливое решение вопроса в рамках ООН.

В указанный период Арабская лига уделяла также внимание развитию национально-освободительных движений в других арабских странах Северной Африки—Алжире, Тунисе и Марокко. На этом этапе благодаря совместным усилиям Лиги и североафриканских буржуазно-националистических партий стало возможно создание органов, координирующих деятельность этих партий. Кроме того, Арабская лига неоднократно осуждала агрессивные действия Франции в Магрибе и направляла в этой связи меморандумы протеста в Париж. А начиная с 1950 г. государства-члены Лиги проделали важную работу по интернационализации в рамках и вне рамок ООН сначала вопросов Марокко и Туниса, а затем и Алжира. Важное значение имело также принятое Лигой в 1954 г. решение о создании фонда помощи странам Магриба, посредством которого была оказана определенная материальная поддержка национально-освободительным движениям в странах Северной Африки. Активность Арабской лиги в странах Магриба была также обусловлена тем, что политические силы этого региона придавали важное значение установлению сотрудничества с этой организацией и обеспечению таким образом поддержки своей борьбе со стороны арабских народов.

Со всей определенностью можно утверждать, что во второй половине 40-х гг. в деятельности Арабской лиги ни один вопрос не занимал такого большого места, как палестинский. Роль, сыгранной в этой сфере Лигой, очень трудно дать однозначную оценку. В первых, следует сказать, что политика Лиги в этом вопросе не отличалась особой осмотрительностью. Вплоть до первой арабо-израильской войны Арабская

лига, в целом оказывая противодействие политике США и Англии по палестинскому вопросу, вместе с тем в большей мере стремилась не столько к тому, чтобы ликвидировать планы этих стран в целом, сколько к изъятию из них просионистских моментов. Причем, до мая 1948 г. государства-члены Лиги переоценивали роль арабского фактора в процессе формирования ближневосточной политики западных стран, в то же время недооценивая возможности сионистов.

Вместе с тем следует также отметить, что Лигой был осуществлен ряд антиимпериалистических и антисионистских мероприятий. Важным явилось и то, что она оказывала содействие палестинским силам, которые придерживались ярко выраженного антианглийского и антихашимитского направления.

Деятельность Арабской лиги в связи с палестинским вопросом осложнилась также и тем обстоятельством, что ее члены преследовали различные военно-политические цели. Такое положение наиболее наглядно проявилось в ходе первой арабо-израильской войны. В ходе этой войны англо-американский империализм и его сателлиты—Израиль и Иордания—действовали в соответствии с ранее разработанной и, что важно, неизвестной—по всей вероятности—другим арабским странам программой. В этих условиях достижение успеха было возможно лишь путем широкой народной борьбы в арабских странах, вовлеченных в решение вопроса. А государства-члены Лиги по своему социально-классовому характеру не были в состоянии реализовать подобную задачу.

После окончания первой арабо-израильской войны ряд членов Лиги не отказались от идеи борьбы за создание в Палестине арабского государства. С некоторым опозданием часть членов Лиги, в первую очередь Египет, пытались уже в сентябре 1948 г. распространить власть созданного под эгидой Лиги правительства Палестины на те палестинские территории, которые оказались под контролем арабских армий. Успешное решение этого вопроса во многом зависело от настроений в Восточной Палестине, которая была оккупирована Иорданией и в которой проживала значительная часть палестинцев. Однако в результате аннексионистской политики иорданских властей и прохашимитской

направленности буржуазно-феодалной верхушки Восточной Палестины попытки Лиги создать независимое палестинское государство потерпели неудачу.

В заключительной части работы дается краткий аналитический обзор деятельности Лиги в 1960—80-е годы

SUMMARY

The problem of the Arab Unity, which arose with the decline of the Ottoman Empire, became of major importance during World War II, the period of the Arab National Liberation Movement, involving, as it were, politically most incompatible Arab leaders. In May, 1941, the idea of the Arab Unity was supported by the British government, who hoped, in this way, to strengthen its positions in the Middle East. Moreover, some representatives of the British government believed that such a policy would make it possible to solve the complicated problem of Palestine. This initiative, however, did not have the desired outcome.

It was only in the second half of 1942 when the Arab political leaders, supporting the initiative of the Wafd government of Egypt, which was founded in February, 1942, met to discuss the crucial problem. The middle of 1943 marked of a new stage in those discussions, which by now had turned into negotiations between seven countries, later to form the Arab League—Egypt, Iraq, Syria, Lebanon, Transjordan, Yemen and Saudi Arabia. The principal negotiator of those talks was the Prime Minister of Egypt, Nahhas. The negotiations made it clear that the Arab Unity could be formed only as a regional intragovernmental organization. At the same time it was evident that Bagdad and Amman were trying to use those negotiations for expansion of territory as regards the historical-geographical Syria, at least, a great part of it, each of the two branches of the Hashemite Dynasty laying claim to it. The other Arab participants of the negotiations, es-

pecially Egypt, Syria and Lebanon, were more inclined to use the Arab Union for solving political problems, including that of Palestine.

The real perspective of the inter-arab political cooperation, which was expected to make external supervision difficult, worried London, which made every effort to force these countries to have exclusively economic and cultural relations with one another.

At the beginning of 1944 England tried in vain to call off the session of the preparatory committee on the establishment of the Arab Union. The anticipated session, known as the Alexandria Conference, was held in September—October, 1944.

The participants of the conference passed a resolution in favour of establishing cooperation between the Arab countries by founding a regional intragovernmental organization. To this effect, as mentioned in the Alexandria protocol, the Arab League was to be set up with the purpose of strengthening relations between the Arab countries as well as securing their independence and sovereignty. The protocol also defined the aims, functions and the structure of the organization. All these principles were formulated in the Pact of the Arab League signed in Cairo, on March 22, 1945. This work gives a detailed analysis of the above-mentioned protocol, as well as of some further important resolutions regulating its function.

The foundation of the Arab League was a turning point in the history of the Arab countries. The organization had a great impact on the development of the anti-imperialistic struggle, and all its further activities proved this historic action to be right.

The work considers the role the Arab League played for ensuring the independence of the countries of the region.

In May, 1945, The Arab League, condemning the aggressive actions of France in Syria, demanded that

all the foreign troops be withdrawn from the Levantine countries. During the English-Yemeni and English-Saudi conflicts the organization supported Yemen and Saudi Arabia. Again it was the Arab League which demanded the withdrawal of the English troops from the territory of Egypt. In the mid 1950s the League welcomed the radical changes in the foreign policy of Egypt and, what is more important, put forward the idea that other Arab countries were to follow their example. It is also necessary to note that especially in the second half of the 1940s there were cases of conformism in the activities of the League, but even then this organization was essentially anti-imperialistic, though this characteristics sometimes did not reflect the nature of the ruling regimes of the member countries. One of the reasons for this was the strong influence of anti-imperialistic disposition of the Arab masses of the Arab League and also the anti-imperialistic nature of the foreign policy of the Arab countries on the inter-Arab level. The member countries of the Arab League greatly disapproved of the English-French-Israeli aggression in Egypt in 1956. It should be noted that the military bodies acting under the supervision of the League were not prepared to take measures in the Suez crisis. For after signing the Baghdad Pact in 1955, some Arab countries (Egypt, Syria and Saudi Arabia) preferred to solve the problems of their security neglecting the Treaty of the Joint defense which was signed in 1950 by the member countries, but by bilateral and trilateral agreements. Even after the nationalization of the Suez Canal the members of the League, including Egypt, failed to realize the possible ways of development of the situation and did not try to rehabilitate the All-Arab military mechanisms of the League.

The result was that the mechanism of the Treaty of Joint Defense lost its function and the new bodies set up by bi—and trilateral agreements turned out to be insufficiently effective vis-a-vis the triple aggression.

The attitude of the Arab League to create different political-military groupings towards the attempts of imperialist powers is examined in detail. In the second half of the 1940s, England, the country which had the strongest position in the Arab East, suggested a plan for the creation of the political-military grouping, «Eastern Block», and after failing, proposed that the countries should sign bilateral agreements on the so-called «Joint Defense». London thought it indispensable in both cases to ensure first the positive attitude of the Arab League towards those plans supposing that in this case the pro-English Tragian and Jordanian regimes would contribute to implement those plans. But the Arab League took an evasive position which in many ways hampered the realization of those plans.

The Arab League paid great attention and greatly helped the North African people in their anticolonial struggle. In the book this problem is considered in a special part.

In the 1945—50s the Arab League played an important role in the Lybian problem. The support of the Arab League for Lybia's claim of independence, unity and territorial integrity was one of the important factors which at last led to a just solution of the problem in the UNO. At the same time the Arab League paid a great attention to the national-liberation movements of the other North African Arab countries, Algeria, Tunis and Morocco. At this stage, due to the joint efforts of the League and North-African bourgeois-nationalist parties, it became possible to set up bodies coordinating the activities of these parties. The Arab League repeatedly condemned the aggressive actions of France in Maghreb and voiced protests against Paris on this occasion. Since 1950 the member countries of the League acted for the internationalization of the Morocco and Tunis questions and later that of Algeria in the UNO and out of it. The decision of the Arab League (in 1954) for starting an as-

sistance fund for the countries of Maghreb was of great importance and the national-liberation movement in North African countries received a considerable financial help from it.

The active role of the Arab League in the Maghreb countries was also due to the importance attached to the realization of the cooperation with this organization by the political forces of the region and support of the Arab peoples towards their struggle.

It can be affirmed that in the second half of the 1940s the activities of the Arab League were mainly directed to the Palestine problem. It is rather difficult to estimate the role of the League in this sphere. First of all, the League's policy was not a judicious one. For till the first Arab-Israeli war the Arab League counteracted the American and British policies concerning the Palestine problem aiming largely not only at the breakdown of the plans of these countries, but at the withdrawal of the pro-zionist elements from them. However by May, 1948, the member countries of the League had overestimated the role of the Arab factor in the process of the formation of the Near East policy of the Western countries, at the same time underestimating the possibilities of the zionists. Secondly, in the 1940s (especially in the second half of them) there were some manifestations of conformism in the activities of the League, episodic, as it were. However, it should also be noted that the League undertook some anti-imperialistic and anti-zionist activities. It was important, too, that the League was assisting the Palestine forces which had an anti-British and anti-Hashemite orientation.

The activities of the Arab League concerning the Palestinian problem was becoming more complex because of the different political-military aims of its members. This became more clear during the first Arab-Israeli war, when the Anglo-American imperialists and their satellites, Isreal and Transjordan were acting with for-

merly planned and, which is more important, unknown to the rest of the Arab countries program. Under these conditions it could have been possible to succeed only by undertaking a broad national struggle in the Arab countries concerned. But the member countries of the League were unable to do this because of their social-class nature.

After the first Arab-Israeli war some of the members of the Arab League did not refute the idea of the struggle for the creation of an Arab state in Palestine. Some of them, especially Egypt, tried with some delay, in September, 1948, to extend the Palestinian government's authority created under the supervision of the UNO over the territories of Palestine which are controlled by the Arab armies. The success of the problem was greatly dependent on the disposition reigning over East Palestine, which was occupied by Jordan and which was in majority populated by Palestinians. But the attempts of the League for creating an independent Arab Palestinian state ended in failure because of the annexation policy of the Jordan Learders and the Hashemite tendency of the bourgeois feudal elite of Eastern Palestine. In the conclusion of the book the activities of the League during the years of 1960—80s are briefly schemed.

ՊԻՏԱՅԻՐԲՈՒՄ ԳՐԱՆԱՆԻԹՅԱՆ ԵՎ ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅԱՆՆԵՐ

Ա ա շ ա ր և լ

¹ Սափնապան Միսրյան կոմունիստական կուսակցության ծրագիրը (Գիրք խմբագրություն), Երևան, 1986, էջ 26:

² Примаков Е. М., Восток после краха колониальной системы, М., 1982, էջ 165:

³ «Политическая декларация государств-участников Варшавского договора». — Правда, 7—1—1983.

⁴ Նախ տեղում:

⁵ Khalil M., The Arab States and the Arab League, A Documentary Record, vol. II, International Affairs, Beirut, 1962.

⁶ Gomaa A., The Foundation of the League of Arab States: Wartime Diplomacy and Inter-Arab Politics, 1941 to 1945, London—New York, 1977.

⁷ جمال الغالي، ميثاق الجامعة الدول العربية، القاهرة، 1948، محمد هارwitz J. C., معاضرات من جامعة الدول العربية، القاهرة، 1950، Diplomacy in the Near and Middle East, A Documentary Record. 1914—1956, Princeton, 1956; Khani A., Etude synoptique sur la Ligue des etats arabes (historique, structure et prerogative, realisation politiques, économiques, militaires, sociales, nationales, résolutions, documents), Dames; Laissy M., Du Panarabisme à la Ligue arabe, Paris, 1948.

⁸ Центральный Государственный Архив Октябрьской Революции, ф. 4459. (Արխիվ հեռուստ. ՄԳԱՐԲ)

⁹ Луцкий В. Б., Лига арабских государств, М., 1946.

¹⁰ Шербаков Ю. Н., Лига арабских государств, (1945—1948), (Автореферат на соискание ученой степени канд. истор. наук), М., 1954.

¹¹ Аль-Саад С. М., Лига арабских государств как региональная организация, (Автореферат на соискание ученой степени канд. юрнд. наук), М., 1966.

¹² Гумя Э., Национально-освободительное движение и проблема арабского единства, М., 1977.

¹² *Белзев Н. П., Примаков Е. М.* Египет: время президентства Насера, М., 1974; *Курдослашвили Ш. Н.* Революция 1952 года в краях британского господства в Египте, М., 1966; *Հովհաննիսյան Կ. Լ., Սարգսյան Լ. Ս., Սիրիան անկախության համար մղված պայքարը, I, Երևան, 1975; Медведко Л. И.,* К Востоку и Западу от Суэца, М., 1980; *Пир-Будалова Э. П.,* Сирия в борьбе за объединение национальной независимости, (1945—1966), М., 1978; *Сейражян Б. Г.,* Египет в борьбе за независимость, 1945—1952, М., 1970; *Новейшая история Палестины, 1917—1982, М., 1984.*

¹³ *Политика Англии на Ближнем и Среднем Востоке, М., 1966; Հովհաննիսյան Կ. Լ., Ազգային-ազատագրական շարժումը Արևմտյանում (1939—1958), Երևան, 1967; Օսանյան Н. О.,* Национально-освободительное движение в Ираке, (1917—1958 гг.), Ереван, 1976; *Туганова О. Э.,* Политика США и Англии на Ближнем и Среднем Востоке, М., 1960; *Поухверия Б. М.,* Внешняя политика Турции после второй мировой войны, М., 1976; *Федченко А. Ф.,* Ирак в борьбе за независимость, (1917—1969), М., 1970.

¹⁴ *Ланда Р. Г.,* Национально-освободительное движение в Алжире, (1939—1962 гг.), М., 1962; *Ланда Р. Г.,* Кризис колониального режима в Алжире, 1931—1954, М., 1980; *Ланда Р. Г.,* История алжирской революции, 1954—1962, М., 1983; *Луцкая Н. С.,* Очерки новейшей истории Марокко, М., 1973; *Масаркян Л. П.,* Марокко в борьбе за независимость, Ереван, 1969.

¹⁵ *Дмитриев Е.,* Палестинский узел, М., 1978; *Котлов Л. П.,* Иордания в новейшее время, М., 1962; *Никитина Г. С.,* Государство Израиль, М., 1968; *Примаков Е. М.,* Анатомия ближневосточного конфликта, М., 1978.

¹⁷ *Gomaa A.,* Ինք. աշխ., *Boutros-Ghali, The Arab League, 1945—1955.* —, «International Conciliation», No 498, May, 1955; *أحمد طرزيان،* «القاء» 1950—1950—1950، *الوحدة العربية بين 1910—1950*

¹⁸ *Macdonald R.,* The League of Arab States, A Study in the Dynamics of Regional Organisation, Princeton, 1965.

Ք Ղ Ա ի խ ա ն ա շ ի ճ

¹ *Հովհաննիսյան Կ. Լ., Սարգսյան Լ. Ս.,* Սիրիան անկախության համար մղված պայքարում, էջ 23, 63—64; *Туганова Э. П.,* Ինք. աշխ., էջ 183:

² *Տե՛ս «Statement by the Arab National Congress, Jerusalem, 1931, — Khalil M.,* Ինք. աշխ., էջ 8:

³ *Луцкий В. Б.,* Лица арабских государств, էջ 4:

⁴ *Gomaa A.,* Ինք. աշխ., էջ 81; *Khadduri M.,* The Scheme of Fertile Crescent Unity: A Study in Inter-Arab Relations.—, The Near East and the Great Powers., Cambridge, 1951, էջ 142:

⁵ *Օսանյան Н. О.,* Политика империалистических держав на Арабском Востоке в годы второй мировой войны, Ереван, 1980, էջ 28:

⁶ *Звонина А. Г.,* Планы создания «Великой Сирии» и «Благодатного полуострова» в годы второй мировой войны. — «Арабские страны», М., 1963, էջ 125:

⁷ *أحمد طرزيان،* Ինք. աշխ., էջ 269:

⁸ *Луцкий В. Б.,* Лица арабских государств, էջ 4:

⁹ *Զեյրիլը «խալիֆայության կազմից Սիրիան հանել էր ոչ պատահաբար Սիրիայի հարը եւ ավելի շատ դիտում էր հանրային այնպեղ Ազգային և Ազատ Ժառանգյի կողմից նախատեսվող ասպետական գործողությունների և ասպետական Բուրջայի հետ սեփական հարաբերականների լուրջ ասի: Երա կարելիով Սիրիան կեննել էր սովորել և ժշտագիտական գաղտնիքը Բուրջայի ու Ազգային հետ Բուրջայի լուրջությունն ասպետական համար եւս չէր բարձրանում հետախույն Սիրիայի տարածող զգալի մասը Բուրջային դիելու ասրբերակը: Տե՛ս Gomaa A., Ինք. աշխ., էջ 100—101: Հետաքրքիր է, որ Հանրային էլ էր Իրն Սաուդյն խոտանում արդար ասրբերակի թաղը, կենն եւս հանգու գար սեղծյաղների դեմ: Տե՛ս Vasilovs A. M.,* История Саудовской Аравии, М., 1982, էջ 362:

¹⁰ *Gomaa A.,* Ինք. աշխ., էջ 102:

¹¹ *Lalisy M.,* Ինք. աշխ., էջ 100—101:

¹² *Khadduri M.,* The Scheme of Fertile Crescent Unity..., էջ 141:

¹³ *Gomaa A.,* Ինք. աշխ., էջ 81—82:

¹⁴ *Նույն անգամ, էջ 102:*

¹⁵ *Նույն անգամ, էջ 110, 113:*

¹⁶ *Նույն անգամ, էջ 53, 65—66:*

¹⁷ *أحمد طرزيان،* Ինք. աշխ., էջ 33:

¹⁸ *Gomaa A.,* Ինք. աշխ., էջ 154:

¹⁹ *Звонина А. Г.,* Ինք. աշխ., էջ 130; *أحمد طرزيان،* Ինք. աշխ., էջ 258:

²⁰ Մտից այդ բանը պատահաբանում էր հետևյալ կերպ. «Երաբարկան քերակցը: Երկրների ունեն տնտեսական համակարգ, որի տարբերությունները մերկից հայտն են, ընտան նրանք մեկ մաս են լինելով, սովորույթներով և կրոնով: Երկրությունն ունի ավելի շատ ընտանիքներ, քան մտացած արաբական երկրները և ունի իր պորտիները Սուգանում և այլուր: Տե՛ս «Nuri as-Said's Fertile Crescent Project». — Khalil M., Ինք. աշխ., էջ 9—12:

²¹ *Gomaa A.,* Ինք. աշխ., էջ 71: Իրանն ու Սիրիան հայտնաբերելի գերիշխանության կերպ միավորելու ծրագիրը դեռ 30-ական թվականներին

⁶⁸ „Text of a Letter from Sheikh Yusuf Yassin to Ahmed Maher Pasha Signifying His Government's Approval of the Alexandria Protocol and Stating Their Views on Arab Co-operation”.—*Gomaa A.*, №24. աշխ., էջ 276—276.

⁶⁹ *Gomaa A.*, №24. աշխ., էջ 233.

⁷⁰ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, л. 3981, л. 153.

⁷¹ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, л. 3981, л. 13.

⁷² „ميثاق الجامعة الدول العربية” — كمال الغالي، «ميثاق الجامعة العربية» №24. աշխ., էջ 232—240, և „Text of the Draft Pact of the League Proposed by the Political Subsidiary Committee”.—*Gomaa A.*, №24. աշխ., էջ 289—293.

⁷³ „Text of the Draft Pact of the League Proposed by the Iraq Government”.—*Gomaa A.*, №24. աշխ., էջ 277.

⁷⁴ „Text of the Draft Pact of the League Proposed by the Lebanese Government”.—*Gomaa A.*, №24. աշխ., էջ 291.

⁷⁵ „The Views of the Representative of Iraq on the Article Dealing with the Settlement of Disputes”.—*Gomaa A.*, №24. աշխ., էջ 286—288.

⁷⁶ أحمد طريون جبرين «الجمهورية اللبنانية» №24. աշխ., էջ 376—382.

⁷⁷ أحمد طريون جبرين «الجمهورية اللبنانية» №24. աշխ., էջ 376—382.

⁷⁸ Note Addressed by the Iraqi Government to the Chairman of the Subsidiary Committee of the Preparatory Conference of Arab Unity, Embodying the Views of the Iraqi Government and its Reservations Concerning the Draft Pact of the Arab League”.—*Khalil M.*, №24. աշխ., էջ 20.

⁷⁹ Внешняя политика стран Ближнего и Среднего Востока, էջ 25—26.

⁸⁰ *Gomaa A.*, №24. աշխ., էջ 258—264.

⁸¹ „Internal Regulations of the Council of the League of Arab States”; „Internal Regulations of the Committees of the League of Arab States”; „Internal Regulations of the Secretariat-General of the League of Arab States”.—*Khalil M.*, №24. աշխ., էջ 82—90.

⁸² «معاهدة الدفاع والتعاون الاقتصادي» محمد عازم، №24. աշխ., էջ 123—130.

⁸³ Boutros Ghallil, La reforme de la Ligue arabe.—, Renaissance du monde arabe», Belgique, 1972, էջ 483; A Short Guide to the League of Arab States, 1965, էջ 19.

Գ Լ Ի Ն Ի Ն Ե Կ Ի Ր Գ Դ

¹ Հովհաննիսյան Ե. Հ., Սարգսյան Հ. Ս., №24. աշխ., էջ 261.

² Նույն տեղում:

³ Նույն տեղում, էջ 274.

⁴ Նույն տեղում, էջ 283.

⁵ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, л. 3981, л. 53.

⁶ Cahiers de l'orient contemporain, vol. II, Paris, 1945, էջ 158.

⁷ Նույն տեղում:

⁸ Նույն տեղում:

⁹ Նույն տեղում:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 159.

¹¹ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, л. 3981, л. 64.

¹² Нир-Буджагова Э. П., №24. աշխ., էջ 23.

¹³ Милоградов П. В., Арабский Восток в международных отношениях, М., 1946, էջ 11:

¹⁴ Луцкий В. Б., Лига арабских государств, էջ 16—17:

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 17:

¹⁶ Милоградов П. В., №24. աշխ., էջ 16:

¹⁷ Шербакко Ю. Н., №24. աշխ., էջ 7:

¹⁸ Boutros—Ghallil, The Arab League, էջ 393—397.

¹⁹ Луцкий В. Б., Лига арабских государств, էջ 17; ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, л. 3981, л. 65:

²⁰ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, л. 3981, л. 68.

²¹ Հովհաննիսյան Ե. Հ., Սարգսյան Հ. Ս., №24. աշխ., էջ 284:

²² Նույն տեղում:

²³ Նույն տեղում, էջ 285.

²⁴ Луцкий В. Б., Лига арабских государств, էջ 17:

²⁵ Сейранян Б. Г., №24. աշխ., էջ 4:

²⁶ Курдзелашвили Ш. Н., №24. աշխ., էջ 26:

²⁷ Նույն տեղում, էջ 64:

²⁸ Cahiers de l'orient contemporain, vol. V, Paris, 1946, էջ 13.

²⁹ Նույն տեղում, էջ 13—14:

³⁰ Նույն տեղում, էջ 15; ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, л. 5441, л. 98.

³¹ „Conférence d'inchass, communiqué conjoint”.—*Laissy M.*, №24. աշխ., էջ 233—236.

³² Курдзелашвили Ш. Н., №24. աշխ., էջ 28:

³³ „Conférence de Bloudan, communiqué officiel”.—*Laissy M.*, №24. աշխ., էջ 240.

³⁴ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, л. 5441, л. 157.

³⁵ Նույն տեղում:

³⁶ Политика Англии на Ближнем и Среднем Востоке, էջ 48:

³⁷ Սարգսյան Երզնի մարիս ավելի մանրամասն տե՛ս Սեյրանյան Բ. Գ., №24. աշխ., էջ 113—117; Луцкий В. Б., Англо-египетский конфликт перед Советом Безопасности, էջ 13—17; Политика Англии на Ближнем и Среднем Востоке, էջ 48—50:

³⁸ Сейранян Б. Г., №24. աշխ., էջ 137:

- ³⁹ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 6701, л. 6
- ⁴⁰ Նույն տեղում:
- ⁴¹ Նույն տեղում, ք. 12:
- ⁴² Նույն տեղում, ք. 12:
- ⁴³ Сейранян Б. Г., նշվ. աշխ., էջ 166:
- ⁴⁴ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 6701, л. 55.
- ⁴⁵ Курдгелашвили Ш. Н., նշվ. աշխ., էջ 88—90; Луцкий В. Б., Англо-египетский конфликт перед Советом Безопасности էջ 24—30; Сейранян Б. Г., նշվ. աշխ., էջ 138—140.
- ⁴⁶ Cahiers de l'orient contemporain, vol. XI—XII, Paris, 1947 էջ 203.
- ⁴⁷ 1950—1—17 *الجمهورية
- ⁴⁸ Cahiers de l'orient contemporain, vol. XXII, Paris, 1950, էջ 189:
- ⁴⁹ 1950—1952 թթ. իրադարձությունների մասին ամիսը մանրամասն տե՛ս Курдгелашвили Ш. Н., նշվ. աշխ., էջ 105—137; Сейранян Б. Г., նշվ. աշխ., էջ 136—171:
- ⁵⁰ 1951—1—1—1 *الجمهورية
- ⁵¹ „Press Statement by the Secretary—General of the Arab League (Azzam), Concerning Egypt, Libya, North Africa and Palestine“.—Khalil M., նշվ. աշխ., էջ 37:
- ⁵² Նույն տեղում, էջ 88:
- ⁵³ Беллев Н. П., Примаков Е. М., նշվ. աշխ., էջ 82:
- ⁵⁴ Политика Англии на Ближнем и Среднем Востоке, էջ 68:
- ⁵⁵ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 14385, л. 192, 195, 197, 201, Այն նույն օրերին անդի ր անձնավում Աբուրահման լիզայի խորհրդի նստաշրջանը: Ընդունված կարգի նամակայն, սահայն, խորհուրդը նստաշրջանում էր Բաղդադական և ալլ կոմիտեների կողմից նախորդը մշակված որոշումները խորհրդի նամակայն թղթը որոշումներն էլ անպայմանորեն նախ քննարկվում էին նամակայնության էջըդային կոմիտեներում և նոր միայն ներկայացվում խորհրդի նստաշրջանին:
- ⁵⁶ 1950—0—1 *الجمهورية
- ⁵⁷ Նույն տեղում:
- ⁵⁸ 1950—0—11 *الجمهورية
- ⁵⁹ Политика Англии на Ближнем и Среднем Востоке, էջ 74:
- ⁶⁰ Беллев Н. П., Примаков Е. М., նշվ. աշխ., էջ 82:
- ⁶¹ Cahiers de l'orient contemporain, vol. XXIX, Paris, 1954, էջ 31:
- ⁶² Նույն տեղում: 1950—1—11 *الجمهورية
- ⁶³ Политика Англии на Ближнем и Среднем Востоке, էջ 86:
- ⁶⁴ 1950—1—1—1 *الجمهورية
- ⁶⁵ Беллев Н. П., Примаков Е. М., նշվ. աշխ., էջ 85:

- ⁶⁶ 1950—1—1—1 *الجمهورية
- ⁶⁷ Cahiers de l'orient contemporain, vol. XXXII, Paris, 1955, էջ 108; Middle Eastern Affairs, vol. VI, No. II, New—York, 1955, էջ 306:
- ⁶⁸ „The Support of Egypt Decision to Nationalize the Suez Canal (Company)“.—Khalil M., նշվ. աշխ., էջ 131:
- ⁶⁹ „The Solidarity of the Arab States with Egypt“.—Khalil M., նշվ. աշխ., էջ 131—132:
- ⁷⁰ СССР и арабские страны, 1917—1960 гг., М., 1961, էջ 804—805:
- ⁷¹ Медведко Л. И., К Востоку и Западу от Суэца, էջ 25:
- ⁷² „The Attitude of Certain Western States toward Egypt's Decision to Nationalize the (Suez) Canal Company“.—Khalil M., նշվ. աշխ., էջ 132:
- ⁷³ Նույն տեղում:
- ⁷⁴ Նույն տեղում, էջ 132—133:
- ⁷⁵ «Постанов Председателя Совета Министров СССР Премьер-министру Великобритании». — СССР и арабские страны, էջ 259:
- ⁷⁶ Медведко Л. И., К Востоку и Западу от Суэца, էջ 36:
- ⁷⁷ Նույն տեղում, էջ 28, Новейшая история арабских стран, М., 1968, էջ 418:
- ⁷⁸ „Statement by Arab League Heads“.—Middle Eastern Affairs, vol. VIII, No. 2, New York, 1957, էջ 60—61:
- ⁷⁹ عبد العزيز الدردري، جامعة الدول العربية والصراع المسلح عردي-الإسرائيلي، شؤون عربية، آذار (مارس) العدد 13، تونس، էջ 328, 1957
- ⁸⁰ էջ 29—31, 1958, «الصراع على سوية بيروت», Cahiers de l'orient contemporain, vol. III, Paris, 1945, էջ 473; Notes et études documentaires, No. 2423, Paris, էջ 9:
- ⁸¹ Muzozgradov П. В., նշվ. աշխ., էջ 10:
- ⁸² Khadduri M., The Arab League as a Regional Arrangement էջ 775:
- ⁸³ Արևև, Կա՛հրեմ, 21—9—1945:
- ⁸⁴ Անգլիական քաղաքակաները, ոչ ստանց հիմքի, նամակայնը նեխարում էին, որ Սիրիայի և Լիբանանի նահապետությունները «մեծ Սիրիա» միացյալ պետության կազմում ընդգրկելուց հետո Լիզայի նահապետերիախտական պոտենցիային զնական նարված կնայցվի:
- ⁸⁵ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, л. 5441, л. 24—25.
- ⁸⁶ Луцкий В. Б., Лига арабских государств, էջ 23:
- ⁸⁷ Моргунов Ю. В., Потемкин Ю. В., Арабо-турецкие отношения на современном этапе, М., 1967, էջ 21, Այդ մասին անհ հան

Наванова И. Н., Турецко-арабские отношения и их место в системе международных связей на Ближнем Востоке (1945—1983), М., 1985, էջ 6—7:

- ⁸⁸ Марунов Ю. В., Потемкин Ю. В., Եզգ. աշխ., էջ 21;
- ⁸⁹ Курдзелашвили Ш. Н., Եզգ. աշխ., էջ 81;
- ⁹⁰ «ضال الحزب الشيعي اللبناني من خلال الوثائق الجزائرية» 1984/1, «يوميات»
- ⁹¹ Федченко А. Ф., Եզգ. աշխ., էջ 110;
- ⁹² «Արև Գրքարանը և Բարձր Ժամգրքարանը մի պետությունում»
- ⁹³ Федченко А. Ф., Եզգ. աշխ., էջ 116—117;
- ⁹⁴ «Այս տարիքը անդրհարակետային, սրբաբան և իրանական գործիչները հարաբարակությունները ան» Khalil M., Եզգ. աշխ., էջ 24—33;
- ⁹⁵ «Resolution Adopted by the Foreign Ministers of Arab States, Concerning Syrian Unity». —Khalil M., Եզգ. աշխ. էջ 33—34;
- ⁹⁶ «Covering Letter by the Jordanian Foreign Minister (ash-Shurayqui) Addressed to the President of the Arab League Council Together with a Memorandum, Concerning Syrian Unity». —Khalil M., Եզգ. աշխ., էջ 34—35;
- ⁹⁷ Cahiers de l'orient contemporain, vol. IX—X, Paris, 1947, էջ 22;
- ⁹⁸ Նույն տեղում, էջ 53;
- ⁹⁹ Котлов Л. Н., Иордания в новейшее время, էջ 80; Политика Англии на Ближнем и Среднем Востоке, էջ 22;
- ¹⁰⁰ Котлов Л. Н., Иордания в новейшее время, էջ 81;
- ¹⁰¹ Նույն տեղում, էջ 70;
- ¹⁰² Նույն տեղում, էջ 71; Лебедев Е. А., Иордания в борьбе за независимость, М., 1956, էջ 23—24; Оганесян Н. О., Национально-освободительное движение в Ираке, էջ 322;
- ¹⁰³ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 8090, л. 97;
- ¹⁰⁴ Նույն տեղում, ք. 23—24;
- ¹⁰⁵ Նույն տեղում, ք. 97;
- ¹⁰⁶ Оганесян Н. О., Национально-освободительное движение в Ираке, էջ 321;
- ¹⁰⁷ Политика Франции в Азии и Африке, М., 1965, էջ 97;
- ¹⁰⁸ «Tripartite (Britain, France and United States) Declaration on Security in the Arab-Israeli Zone». —Harewitz J. C., Եզգ. աշխ., էջ 309;
- ¹⁰⁹ «ضال الحزب الشيعي اللبناني من خلال الوثائق» 1984/1
- ¹¹⁰ «Statement by the Arab League Council 21 June 1950». —Harewitz J. C., Եզգ. աշխ., էջ 320—311;
- ¹¹¹ էջ 198
- ¹¹² Сейранян Б. Г., Եզգ. աշխ., էջ 163; Туганова О. Э., Политика США и Англии на Ближнем и Среднем Востоке, էջ 35;

- ¹¹³ Марунов Ю. В., Потемкин Ю. В., Եզգ. աշխ., էջ 23; Подкверия Б. М., Եզգ. աշխ., էջ 143; Туганова О. Э., Политика США и Англии на Ближнем и Среднем Востоке, էջ 35;
- ¹¹⁴ Macdonald R., Եզգ. աշխ., էջ 327;
- ¹¹⁵ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 9720, л. 70.
- ¹¹⁶ Նույն տեղում, ք. 297;
- ¹¹⁷ Նույն տեղում, ք. 334;
- ¹¹⁸ Նույն տեղում, ք. 9721, ք. 80, 90, 107;
- ¹¹⁹ Туганова О. Э., Политика США и Англии на Ближнем и Среднем Востоке, էջ 31;
- ¹²⁰ «Արարական իրադրությունները, ինչպես նաև ինչ վերաբերյալ Երևանի քաղաքի քաղաքացիական պայքարը 21-ին, բայց Գրգրյան խորհրդում հաստատվել էր հունիսի 17-ին»
- ¹²¹ Туганова О. Э., Политика США и Англии на Ближнем и Среднем Востоке, էջ 31; Anderson T. J., The Arab League, — «World Affairs... Interpreter», Los-Angeles, Autumn 1950, էջ 256—257; G. E. K., Iraq, Egypt and Arab League, — «The World Today», London, April 1955, էջ 146; Raleigh J. S., Ten Years of the Arab League, — «Middle Eastern Affairs», vol. VI, No. 1, New-York, 1955, էջ 79;
- ¹²² Туганова О. Э., Политика США и Англии на Ближнем и Среднем Востоке էջ 31; Այդ Բվականներին եզրխոսող զբաղմունքի մի մասը Նույնիսկ հեղու էր տարածված, որ ԱՄՆ-ի օգնությամբ հետադարձ կենթի պայքարի Թուրքիայի արդյունավետությանը ՏԿ՝ Վաշինգտոնում Եզգ. աշխ., էջ 30;
- ¹²³ Марунов Ю. В., Потемкин Ю. В., Եզգ. աշխ., էջ 24;
- ¹²⁴ «Ноты Советского правительства правительствам Египта, Сирии, Ливана, Ирака, Саудовской Аравии, Йемена и Израиля» — СССР и арабские страны, էջ 105;
- ¹²⁵ Հովհաննիսյան Ե. Հ., Ազգային-ազատագրական շարժումը Լիբանոսում, էջ 204;
- ¹²⁶ Նույն տեղում, էջ 205—206;
- ¹²⁷ Туганова О. Э., Политика США и Англии на Ближнем и Среднем Востоке, էջ 41; Сейранян Б. Г., Եզգ. աշխ., էջ 176;
- ¹²⁸ 1921—1, — «الجمهورية»
- ¹²⁹ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 12492, л. 194—195; д. 12493, л. 97;
- ¹³⁰ Նույն տեղում, ք. 13432, ք. 11;
- ¹³¹ Նույն տեղում, ք. 124;
- ¹³² Նույն տեղում, ք. 14285, ք. 231;
- ¹³³ Նույն տեղում, ք. 15289, ք. 30;
- ¹³⁴ Оганесян Н. О., Национально-освободительное движение в Ираке, էջ 348—360; Пар-Будагова Э. П., Եզգ. աշխ., էջ 76—86;

Политика Англии на Ближнем и Среднем Востоке, *էջ* 203—213; *Փեմբեկո* Ա. Փ. *Նշմ. աշխ.*, *էջ* 178—180.

¹²⁵ *Պարսկաստանի վերաբառնալից իր արժան, ըստ որի անգլիական զորքերը իրավունք չեն ունենում վերաբառնալ. կրն հեռախոսով ծագող արտահայտ երկրների կամ երանց ե իտալիկի միջև Տեւո* *Պолитика Англии на Ближнем и Среднем Востоке, էջ 60—81.*

¹²⁶ *Հանոս Ա. Ա., Арабские княжества Персидского залива в международных отношениях 1945—1953 гг. — «Международные отношения на Ближнем и Среднем Востоке после второй мировой войны», էջ 163:*

¹²⁷ *Новейшая история Персина, էջ 50:*

¹²⁸ *„The Question of the Protectorats“, — Khalil M., Նշմ. աշխ., էջ 179.*

¹²⁹ *Cahiers de l'orient contemporain, vol VII—VIII, Paris, 1946, էջ 488.*

¹³⁰ *1948 թ. փետրվար-մարտյան իրադարձությունների ժամանակ Տահպիր օսմերի հետևում կանգնած օստրալիական անգլիկանների դերի մասին Կե. Ե. Վալկովա Ա. Ե., Международные отношения Йемена в 1945—1962 гг. — «Международные отношения на Ближнем и Среднем Востоке после второй мировой войны», էջ 132; *Новейшая история Йемена, էջ 55; Приказов Е. М., Страны Аравии и империялизм, М., 1956, էջ 92:**

¹³¹ *Cahiers de l'orient contemporain, vol. XIII, Paris, 1948, էջ 49.*

¹³² *Новейшая история Йемена, էջ 56:*

¹³³ *ЦГАОР, ф. 4458, оп. 27/1, д. 8090, л. 72.*

¹³⁴ *„The Yamaniite-British Negotiations“, — Khalil M., էջ 179.*

¹³⁵ *Политика Англии на Ближнем и Среднем Востоке, էջ 264:*

¹³⁶ *Новейшая история арабских стран, էջ 322:*

¹³⁷ *Политика Англии на Ближнем и Среднем Востоке, էջ 288:*

¹³⁸ *„Aggression by the British Authorities against the Yamaniite Regions Known as the Protectorates“, — Khalil M., էջ 179—180:*

¹³⁹ *Cahiers de l'orient contemporain, vol. XXIX, Paris, 1964, էջ 22.*

¹⁴⁰ *„The Report of the League's Mission to Yaman“, — Khalil M., Նշմ. աշխ., էջ 180.*

¹⁴¹ *Նույն անգում.*

¹⁴² *ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 16085, л. 97; „The British Aggression to Yamaniite Territory“, „The Report of the League's Mission to Yaman“, — Khalil M., Նշմ. աշխ., էջ 180—182; 1925—1926 թթ. Գ. Ե. Վալկովա*

1920—1921—1922

¹⁴³ *Васильев А. М., Նշմ. աշխ., էջ 292.*

¹⁴⁴ *Նույն անգում.*

¹⁴⁵ *Новейшая история арабских стран, էջ 317—318;*

¹⁴⁶ *Васильев А. М., Նշմ. աշխ., էջ 294:*

¹⁴⁷ 1920—1921—1922 թթ. Գ. Ե. Վալկովա

¹⁴⁸ *Новейшая история арабских стран, էջ 275:*

¹⁴⁹ *Նույն անգում, էջ 318:*

¹⁵⁰ *Котлов Л. Н., Освободительное восстание в Омане в 1957—1959 гг. — В кн.: «Арабские страны, история, экономика», М., 1970, էջ 54:*

¹⁵¹ *Նույն անգում.*

¹⁵² *Նույն անգում, էջ 55:*

¹⁵³ *„Application of the Imama of Oman for Admission to the League of Arab States“, — Khalil M., Նշմ. աշխ., էջ 177:*

¹⁵⁴ *Cahiers de l'orient contemporain, vol. XXXII, Paris, 1955, էջ 198.*

¹⁵⁵ *Котлов Л. Н., Освободительное восстание в Омане в 1957—1959 гг., էջ 55:*

¹⁵⁶ *„The Imama of Oman“, — Khalil M., Նշմ. աշխ., էջ 177:*

¹⁵⁷ *„The Question of the Imama of Oman“, — Khalil M., Նշմ. աշխ., էջ 177:*

¹⁵⁸ *Медведко Л. И., Ветры перемен в Персидском заливе, М., 1973, էջ 185:*

¹⁵⁹ *Котлов Л. Н., Освободительное восстание в Омане в 1957—1959 гг., էջ 66—67:*

¹⁶⁰ *„The Question of the Imama of Oman“, — Khalil M., Նշմ. աշխ., էջ 178.*

Փ Լ Ի Ն Ե Կ Ե Դ Ե Գ

¹ *Новейшая история Африки, М., 1968, էջ 142:*

² *Бодянский В. Л., Шагалъ В. Э., Современная Ливия, М., 1965, էջ 212:*

³ *Арабы в борьбе за независимость, М., 1957, էջ 120:*

⁴ *Արևի, 4—2—1945:*

⁵ *Արևի, 6—10—1945:*

⁶ *Նույն անգում.*

⁷ *Cahiers de l'orient contemporain, vol. III, Paris, 1945, էջ 448:*

⁸ *Boutros-Ghali, The Arab League, էջ 422; Beyssade P., La Ligue arabe, Paris, 1968, էջ 73:*

⁹ *ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 5441, л. 84.*

¹⁰ *Boutros-Ghali, The Arab League, էջ 425:*

¹¹ *Կոմ. Ն. Կ. Կ. աշխ., էջ 292:*

¹² *Бодянский В. Л., Шагалъ В. Э., Նշմ. աշխ., էջ 214:*

¹³ *Томасян С. А., Ливия на пути независимости и социального прогресса, М., 1980, էջ 7:*

⁷⁶ Cahiers de l'orient contemporain, vol. XXVI, Paris, 1952, էջ 144.

⁷⁷ ИГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 13434, л. 133.

⁷⁸ Ямиллиец Б. Ф., Иностранный капитал в экономике Ирака, М., 1983, էջ 119.

⁷⁹ 1952—II—1 «الهرام»

⁸⁰ Middle Eastern Affairs, vol. IV, No 1, New-York, 1953, էջ 72.

⁸¹ „The North African Questions“, —Khalil M., Նշվ. աշխ., էջ 153—156.

⁸² 1952—9—5 «الهرام» ֆրանսիական մի այլ ազդեցիկ համաձայն ալ ֆուսին սահմարկէն ազդեցիկնէլ ֆրանսիական մշակութային հաստատութիւնները միայն, Տե՛ս Cahiers de l'orient contemporain vol. XXVIII, Paris, 1953, էջ 151.

⁸³ 1952—9—5 «الهرام»

⁸⁴ 1952—9—7 «الهرام»

⁸⁵ 1952—9—8 «الهرام»

⁸⁶ Boutros Ghali, The Arab League, էջ 431.

⁸⁷ Манасерян Л. П., Նշվ. աշխ., էջ 196—197.

⁸⁸ Նույն տեղում, էջ 209.

⁸⁹ Cahiers de l'orient contemporain vol. XXIX, Paris, 1954, էջ 33—34; Middle East Journal, vol. VIII, No. 2, Washington, 1954, էջ 224.

⁹⁰ Cahiers de l'orient contemporain, vol. XXXII, Paris, 1955, էջ 109; Middle Eastern Affairs, vol. V, No 3, New-York, 1954, էջ 102; Middle East Journal, vol. VIII, No 2, Washington, 1954, էջ 188.

⁹¹ 1954—I—2 «الهرام»

⁹² Macdonald R., Նշվ. աշխ., էջ 144—145.

⁹³ Cahiers de l'orient contemporain, vol. XXIX Paris 1954, էջ 32.

⁹⁴ 1954—9—9 «الهرام»

⁹⁵ Նույն տեղում.

⁹⁶ Landa P. G., История алжирской революции, էջ 35.

⁹⁷ Landa P. G., Национально-освободительное движение в Алжире, էջ 172.

⁹⁸ 1954—12—8 «الهرام»

⁹⁹ Landa P. G., История алжирской революции, էջ 85.

¹⁰⁰ Նույն տեղում.

¹⁰¹ Նույն տեղում, էջ 53.

¹⁰² 1955—I—15 «الهرام»

¹⁰³ „The Support for the Algerian People and the Deprecation of France's Aggression“, —Khalil M., Նշվ. աշխ., էջ 157.

¹⁰⁴ Cahiers de l'orient contemporain, vol. XXXIII—XXXIV, Paris, 1956 էջ 128—127.

¹⁰⁵ Le Journal d'Egypte, 22—10—1956.

¹⁰⁶ Le Journal d'Egypte, 24—10—1956.

¹⁰⁷ Landa P. G., История алжирской революции, էջ 82.

¹⁰⁸ „Statement by the Arab League Heads“, —Middle Eastern Affairs, vol. VIII, No. 2, New-York, 1957, էջ 61.

¹⁰⁹ Landa P. G., История алжирской революции, էջ 79—80, 82.

¹¹⁰ Նույն տեղում, էջ 103.

Գ Լ Ի Խ Հ Ա Ր Ր Ա Ղ

¹ Cahiers de l'orient contemporain, vol. II, Paris, 1945, էջ 228.

² Նույն տեղում, էջ 159.

³ Cahiers de l'orient contemporain, vol. III, Paris, 1945, էջ 455.

⁴ Նույն տեղում.

⁵ „The Representation of Palestine on the Council of the League“, —Khalil M., Նշվ. աշխ., էջ 161—162.

⁶ Hukruwa F. C., Նշվ. աշխ., էջ 45.

⁷ „The Bevin Declaration of Policy in Palestine, Made in the House of Commons“, —Khalil M., Նշվ. աշխ., էջ 509.

⁸ Նույն տեղում, էջ 509—510.

⁹ Cahiers de l'orient contemporain, III, Paris, 1945, էջ 458.

¹⁰ „Arab States Reply to the Bevin Declaration of Policy with Respect to Palestine“, —Khalil M., Նշվ. աշխ., էջ 512.

¹¹ Նույն տեղում.

¹² „The Boycott of Zionist Goods and Products“, —Khalil M., Նշվ. աշխ., էջ 161.

¹³ Զեյնոբեյ 30-ական թվականների Պաղեստինի արաբական բարեփոխության կոմիտեի Հեռ.

¹⁴ ИГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 3981, л. 115.

¹⁵ Правда, 7—11—1945: Новейшая история арабских стран, էջ 129.

¹⁶ Новейшая история арабских стран, էջ 129.

¹⁷ Cahiers de l'orient contemporain, vol. III, Paris, 1945 էջ 459.

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 463.

¹⁹ Cahiers de l'orient contemporain, vol. IV, Paris, 1946, էջ 11.

²⁰ Cahiers de l'orient contemporain, vol. V, Paris, 1946, էջ 12.

²¹ Recommendation of the Anglo-American Committee of Inquiry Regarding the Problems of the European Jewry and Palestine Submitted on 20 April 1946“, —Agwani M., The United States and the Arab-World, 1945—1952, էջ 143—146.

²² „Conférence d'Inchass, communiqué commun“, —Laiassy M., Նշվ. աշխ., էջ 234.

²³ „Statement by the Council of the Arab League on the Anglo-

American Committee's Report on Palestine*, —Khalil M., Նշգ. աշխ., էջ 515:

²⁴ Նույն տեղում, էջ 515—516:

²⁵ Նույն տեղում, էջ 516:

²⁶ Նույն տեղում:

²⁷ Փաղկամեծում այդ ժամանակ հրեաներին հողատարածքներ վաճառելու հարցում որոշ սահմանափակումներ կային:

²⁸ Նույն տեղում, էջ 517:

²⁹ ЦГАОР, ֆ. 4459, օղ. 27/1, ձ. 5441, ձ. 73.

³⁰ „Conférence de Bloudan, communiqué officiel“, —Khalil M., Նշգ. աշխ., էջ 239:

³¹ Նույն տեղում:

³² Նույն տեղում, էջ 239—240:

³³ „The Higher Arab Executive Committee“, —Khalil M., Նշգ. աշխ., էջ 162:

³⁴ Նույն տեղում:

³⁵ Նույն տեղում:

³⁶ „The Boycott of Zionist Products and Goods“, —Khalil M., Նշգ. աշխ., էջ 162—163:

³⁷ ЦГАОР, ֆ. 4459, օղ. 27/1, ձ. 5441, ձ. 52.

³⁸ Lalssy M., Նշգ. աշխ., էջ 239:

³⁹ „Resolution by the Council of the Arab League Meeting at Bloudan“, —Khalil M., Նշգ. աշխ., էջ 518:

⁴⁰ Նույն տեղում:

⁴¹ Նույն տեղում:

⁴² Khani A., Նշգ. աշխ., էջ 40:

⁴³ Ինչպես և կրօնյի մի շարք այլ որոշումներ, այս որոշումները նույնպես դադարի էին դաճում: Ենթ շեղարկից որևէ հրատարակությունում գտնելի դրան տեղադր: Այդ որոշումների անդադարած 0. է. Տուգանովան և Ա. Ֆ. Ֆեդոսինի ընծ հիշատակում իրենց օգտագործած աղբյուրները Տե՛ս Կուգանովա Օ. Յ., Политика США и Англии на Ближнем и Среднем Востоке, էջ 29; Федченко А. Ф., Նշգ. աշխ., էջ 110:

⁴⁴ ЦГАОР, ֆ. 4459, օղ. 27/1, ձ. 5441, ձ. 157.

⁴⁵ Григорьев В. В., Федченко А. Ф., Палестинский вопрос в ООН (1945—1947 гг.). — «Международный сионизм: история и политика», М., 1977, էջ 60:

⁴⁶ Նույն տեղում:

⁴⁷ Boutros-Ghali, The Arab League, էջ 410; Ըստ Բիյադի, Պաղստինի հարցի կարգավորման արաբական նախադիմումը հաստատվել է 1946 թ. հունիսին: Տե՛ս Beyssade P., Նշգ. աշխ., էջ 80:

⁴⁸ Khani A., Նշգ. աշխ., էջ 48:

⁴⁹ Cahiers de l'orient contemporain vol. VII-VIII, Paris, 1946, էջ 312:

⁵⁰ Григорьев В. В., Федченко А. Ф., Նշգ. աշխ., էջ 80:

⁵¹ „Rejection of Palestine Partition Plans“, —Khalil M., Նշգ. աշխ., էջ 164:

⁵² „Jewish Terrorism in Palestine“, —Khalil M., Նշգ. աշխ., էջ 163—164:

⁵³ Նույն տեղում, էջ 164:

⁵⁴ Иванов К., Шейнис З., Государство Израиль, его положение и политика, М., 1958, էջ 16; Новейшая история арабских стран, էջ 131:

⁵⁵ ЦГАОР, ֆ. 4459, օղ. 27/1, ձ. 6701, ձ. 56.

⁵⁶ Նույն տեղում, ք. 63:

⁵⁷ Նույն տեղում, ք. 96—98, 102:

⁵⁸ Григорьев В. В., Федченко А. Ф., Նշգ. աշխ., էջ 62:

⁵⁹ Цыц Ժամյի Վանհրաման տե՛ս Григорьев В. В., Федченко А. Ф., Նշգ. աշխ., էջ 63:

⁶⁰ ЦГАОР, ֆ. 4459, օղ. 27/1, ձ. 6701, ձ. 155; Cahiers de l'orient contemporain, vol XI—XII, Paris, 1947, էջ 202:

⁶¹ Внешняя политика стран Ближнего и Среднего Востока, էջ 47:

⁶² Примаков Е. М., Анатомия ближневосточного конфликта, էջ 132:

⁶³ ЦГАОР, ֆ. 4459, օղ. 27/1, ձ. 6701, ձ. 155; Cahiers de l'orient contemporain, vol. XI—XII, Paris, 1947, էջ 202:

⁶⁴ «Արև», 19—9—1947:

⁶⁵ فحوظ صافو المسألة الفلسطينية والموقف العربي السوري، «Defending Palestine», —Khalil M., աշխ., էջ 64—65; «مشق»، 1947, աշխ., էջ 164—165:

⁶⁶ Григорьев В. В., Федченко А. Ф., Նշգ. աշխ., էջ 64:

⁶⁷ Покрыин Е. Д., Конструктивный вклад СССР в поиски решения конфликта на Ближнем Востоке. — «Великий Октябрь и актуальные проблемы арабского мира», М., 1979, էջ 89:

⁶⁸ Նույն տեղում, էջ 91; Григорьев В. В., Федченко А. Ф., Նշգ. աշխ., էջ 63:

⁶⁹ „Statement by the Arab Governments condemning the Palestine Partition Resolution“, —Khalil M., Նշգ. աշխ., էջ 551:

⁷⁰ Նույն տեղում:

⁷¹ Kadl L., Arab Summit Conferences and the Palestine Problem, (1936—1950), (1964—1965), Beirut, 1966, էջ 63:

⁷² Seabury P. S., The League of Arab States, Debacle of Regional Arrangement, — „International Organisation“, vol. III, No 4, Boston, 1949, էջ 637:

⁷³ L' Utiles F., Le Moyen-Orient contemporain, Paris, 1959, էջ 58—59:

- 74 Kadi L., Ելմ. աշխ., էջ 55—58.
- 75 Cahiers de l'orient contemporain, vol. XVI, Paris, 1948, էջ 303.
- 76 194v—1.—14 (الاصحاح 14).
- 77 Котлов Л. Н., Иордания в новейшее время, էջ 81.
- 78 Cahiers de l'orient contemporain, vol. XIII, Paris, 1948, էջ 265.
- 79 Le Journal d'Egypte, 23—2—1948.
- 80 Le Journal d'Egypte, 7—2—1948.
- 81 ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 8090, л. 64—65.
- 82 Никитина Г. С., Ելմ. աշխ., էջ 55.
- 83 Նույն տեղում, Григорьев В. В., Фодченко А. Ф., Ելմ. աշխ., էջ 68.
- 84 ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 8090, л. 68, 71, 74.
- 85 Նույն տեղում, ք. 93.
- 86 Kadi L., Ելմ. աշխ., էջ 57.
- 87 Այս մասին մանրամասն տե՛ս աշխատության երկրորդ գլխում.
- 88 Никитина Г. С., Ելմ. աշխ., էջ 66.
- 89 Дмитрий Е., Палестинский узел, էջ 43—44; Ладейкин В. П., Исходник опасного кризиса, М., 1973, էջ 113—116; Медведко Л. И., Мины под оливами, М., 1984, էջ 5.
- 90 Медведко Л. И., Мины под оливами, էջ 5.
- 91 Ладейкин В. П., Ելմ. աշխ., էջ 109; Дмитриев Е., Ելմ. աշխ., էջ 43.
- 92 Riad M., The Struggle for Peace in the Middle East, London, Melbourne-New-York, 1981, էջ 3—4.
- 93 „Statement issued by the Governments of the Arab League States on the Occasion of Entry of Arab Armies into Palestine“.—Khalil M., Ելմ. աշխ., էջ 500—501.
- 94 Внешняя политика стран Ближнего и Среднего Востока, էջ 42.
- 95 Kirk G., The Middle East, 1945—1950, London-New-York-Toronto, 1954, էջ 281.
- 96 ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 8090, л. 86.
- 97 Նույն տեղում:
- 98 Котлов Л. Н., Иордания в новейшее время, էջ 82.
- 99 Նույն տեղում, էջ 82—83.
- 100 Иванов К., Шейнис Э., Ելմ. աշխ., էջ 22.
- 101 Kadi L., Ելմ. աշխ., էջ 59.
- 102 „Reply of the Arab States to the Security Council's Proposal for the Acceptance of the Truce“,.—Khalil M., Ելմ. աշխ., էջ 502—503.
- 103 Внешняя политика стран Ближнего и Среднего Востока, էջ 53.
- 104 „Statement by the Secretary-General of the Arab League,
- Concerning the Setting-up All-Palestine Government“,.—Khalil M., Ելմ. աշխ., էջ 506—508.
- 105 Նույն տեղում, էջ 566.
- 106 Котлов Л. Н., Иордания в новейшее время, էջ 86.
- 107 Նույն տեղում, էջ 83, 86.
- 108 Cahiers de l'orient contemporain, vol. XIV—XV, Paris, 1948, էջ 141.
- 109 Cahiers de l'orient contemporain, vol. XVI, Paris, 1948, էջ 225—230.
- 110 Նույն տեղում:
- 111 „Proclamation of the Independence of Palestine by the Higher Arab Committee and the Representatives of Palestine Meeting in Congress“,.—Khalil M., Ելմ. աշխ., էջ 579.
- 112 Cahiers de l'orient contemporain, vol. XVI, Paris, 1948, էջ 219.
- 113 Հաս. 1. Ն. Կառավիղի Ղազարի կառավարութունը Եաննալիզ Լիզալի տեղում բուլթ պետութունների կողմից, բազմաբնութամբ Անգրեթապանահի Սերիսի, ըստ Երուսալեմի Եաննալիզի և Կահիրեի կողմից: Տե՛ս Котлов Л. Н., Иордания в новейшее время էջ 87.
- 114 Котлов Л. Н., Иордания в новейшее время, էջ 87.
- 115 Նույն տեղում, էջ 88.
- 116 Նույն տեղում:
- 117 Նույն տեղում, էջ 88—89.
- 118 Նույն տեղում, էջ 89.
- 119 Cahiers de l'orient contemporain, vol. XVI, Paris, 1948, էջ 237.
- 120 Նույն տեղում, էջ 221.
- 121 Котлов Л. Н., Иордания в новейшее время, էջ 90.
- 122 Նույն տեղում, էջ 91.
- 123 ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 8091, л. 276.
- 124 Նույն տեղում:
- 125 Никитина Г. С., Ելմ. աշխ., էջ 53.
- 126 Cahiers de l'orient contemporain, vol. XIV—XV, Paris, էջ 141.
- 127 Котлов Л. Н., Иордания в новейшее время, էջ 92.
- 128 ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 9720, л. 5.
- 129 Նույն տեղում, ք. 193.
- 130 Котлов Л. Н., Иордания в новейшее время, էջ 92.
- 131 Նույն տեղում, էջ 93—94.
- 132 Նույն տեղում, էջ 95.
- 133 Shwadran B., Jordan Annexes Arab Palestine,.—Middle Eastern Affairs, vol. 1, No. 4, New-York, 1950, էջ 108.
- 134 Котлов Л. Н., Иордания в новейшее время, էջ 95:

¹³³ Shwadrان B., Եզգ. աշխ., էջ 108.

¹³⁹ Котлов Л. Н., Иордания в новейшее время, էջ 95:

¹³⁷ Խույն տեղում:

¹³⁸ „Peace with Israel“, —Khallil M., Եզգ. աշխ., էջ 163—166.

¹³⁹ „Separate Peace with Israel“, —Khallil M., Եզգ. աշխ., էջ 166—167.

¹⁴⁰ „The Policy of the Arab States Towards the Question of Palestine“, —Khallil M., Եզգ. աշխ., էջ 166.

¹⁴¹ Shwadrان B., Եզգ. աշխ., էջ 110.

¹⁴² Дмитриев Е., Եզգ. աշխ., էջ 46:

¹⁴³ ЦГАОР, д. 4459, оп. 27/1, д. 11428, л. 240—241.

¹⁴⁴ Խույն տեղում, ց. 11429, ք. 15:

¹⁴⁵ Котлов Л. Н., Иордания в новейшее время, էջ 99; Wis-sa-Wassef G., La ligue des etats arabes face aux conflits inter-arabes, —„Politique Etrangere“, No. 1, Paris, 1973, էջ 61: Notes et etudes documentaires, No 2423, Paris, 12 juin, 1958, էջ 14.

¹⁴⁶ ЦГАОР, փ. 4459, оп. 27/1, д. 11429, л. 74—75.

¹⁴⁷ Котлов Л. Н., Иордания в новейшее время, էջ 99:

Վ Ե Դ Մ Ր Ն

¹ Kadi L., Եզգ. աշխ., էջ 91:

² „Communiqué by the First Conference of the Kings and Presidents of the States of the Arab League“, —Kadi L., Եզգ. աշխ., էջ 198:

³ Kadi L., Եզգ. աշխ., էջ 101:

⁴ Խույն տեղում, էջ 102:

⁵ Внешняя политика стран Ближнего и Среднего Востока, էջ 137:

⁶ Խույն տեղում:

⁷ „Communiqué by the Second Conference of the Kings and Presidents of the States of the Arab League“, —Kadi L., Եզգ. աշխ., էջ 201:

⁸ Дмитриев Е., Եզգ. աշխ., էջ 55:

⁹ Երրորդիան Համերաշխության արևմտի տեղադր տեղի „Communiqué by the Third Conference of the Kings and Presidents of the States of the Arab League“, —Kadi L., Եզգ. աշխ., էջ 206:

¹⁰ Медведко Л. И., К Востоку и Западу от Суэца, էջ 107:

Միջինարևմտյան արևելյան օգնության հարցը Խաղաղության շրջանակներում Երրորդիան Համերաշխության արևմտի տեղադր տեղի

¹¹ Валькова Л. В., Саудовская Аравия в международных отношениях, М., 1979, էջ 78:

¹² Осипов А. И., США и арабские страны, 70-е начало 80-х годов, М., 1983, էջ 29:

¹³ Խույն տեղում:

¹⁴ Дмитриев Е., Եզգ. աշխ., էջ 99:

¹⁵ Валькова Л. В., Եզգ. աշխ., էջ 176:

¹⁶ Оганкян Н. О., Отношения Иракской республики со странами Арабского Востока, Ереван, 1985, էջ 54:

¹⁷ Խույն տեղում:

¹⁸ Внешняя политика стран Ближнего и Среднего Востока, էջ 187:

¹⁹ Валькова Л. В., Եզգ. աշխ., էջ 90:

²⁰ Восток: рубеж 80-х годов, М., 1983, էջ 235:

²¹ Внешняя политика стран Ближнего и Среднего Востока, էջ 208:

²² Дмитриев Е., Եզգ. աշխ., էջ 121:

²³ Осипов А. И., Եզգ. աշխ., էջ 91:

²⁴ Восток: рубеж 80-х годов, էջ 240:

²⁵ Խույն տեղում:

²⁶ Осипов А. И., Եզգ. աշխ., էջ 99:

²⁷ Восток: рубеж 80-х годов, էջ 241:

²⁸ Внешняя политика стран Ближнего и Среднего Востока, էջ 245:

Ա ա շ ա բ ա ն	
ԳՈՒՆ ԱՌԱՋԻՆ.—Արարական պետությունների լիզայի հիմնադրումը և ծրագրային փաստաթղթերը	5
ԳՈՒՆ ԵՐԿՐՈՐԳ.—Արարական լիզայի դերը արարական երկրների ազգային անկախության ամրապնդման համար մղած պայքա- րում	11
ԳՈՒՆ ԵՐՐՈՐԳ.—Արարական լիզան և Հյուսիսային Աֆրիկայի արա- րական ժողովուրդների պայքարը ազգային անկախության համար	51
ԳՈՒՆ ՉՈՐՐՈՐԳ.—Արարական լիզան և Պաղեստինի հարցը	99
Վ Ե Ր Շ ա բ ա ն	125
Ա մ ֆ ա փ ու մ (ռուսերեն)	157
Ա մ ֆ ա փ ու մ (անգլերեն)	168
Օգտագործված գրականություն և ծանոթագրություններ	175
	187

ՇԱՀԵՆ ԼԵՎՈՆԻ ԿԱՐԱՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

Արարական պետությունների լիզայի
դերը արարական երկրների հակաիմպերիալիստական
պայքարում

Հրատ. խմբագիր Ա. Հ. Գևորգյան
Գեղ. խմբագիր Հ. Ն. Գորձակյան
Տեխ. խմբագիր Հ. Գ. Հմայակյան
Սրբազրիչ Զ. Գ. Նարանյան

ИБ № 1468

Հանձնված է շարվածքի 18.04.1988 թ.: Ստորագրված է տպագրության
5.10.1988 թ.: ՎՅ 08676: Չափը 84×108¹/₃₂: Քուլը № 2: Տպատեխնի-
կային սովորական: Բարձր տպագրություն: Պայմ. 10,07 մամ., տպագր-
12,75 մամուլ: Ներկ. մամուլ 10,07: Հրատ.-Հաշվարկ. 8,0 մամուլ: Տպա-
րանակ 1000: Հրատ. № 7241: Պատվեր № 623: Գինը 1 ու.:

ՀՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչություն, 375019, Երևան, Մարշալ Բաղրամյան պող. 24 գ-ը
Издательство АН АрмССР, 375019, Ереван,
пр. Маршала Баграмяна 24 г.

ՀՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչության տպարան, 378310, ք. Էջմիածին:
Типография Издательства АН АрмССР, 378310, г. ЭЧМИАДЗИН